

శ్రీరస్తు. 124

శ్రీమదుమామహేశ్వర సేవకాగ్రేసర
శ్రీనద్దికేశ్వర ప్రోక్తమయిన
అభినయదర్పణము.

ఇది భరతశాస్త్రాభిలాషులగు నిఖిలరసికులకును
బ్రయంబుగా

మహారాజరాజశ్రీ- విడవలపాటి- సుబ్బరామయ్య సెట్టిగారి
ప్రేరణమున గ్రంథాంతరముల యందలి
బహువిషయములను జేర్చి
తెనుఁగు తాత్పర్యములతోడ

భరతవిద్యాపాదన ప్రవీణులగు, శ్రీమాన్,
నీడామంగలం- తిరువేంకటాచార్యులవారికొమారుడగు
రాజగోపాలాచార్యులవారిచే
మూడవమారు ముద్రింపబడియెను.

MADRAS:

PRINTED AT THE SASTRA SANJEEVINI PRESS.

~~For Reference Only~~

1905.

Registered Copy-right.

శ్రీంగారరసాధి
దములను ఆయా
హృదయమును, ఆ
వ్యాపారములు ఆ
ములందు విరక్తియు,

శ్రీ సంతానరామ శరబ్రహ్మణే నమః.

పీఠిక. ఎలుమర్ల నామము
విభాగ సంఖ్య ౧-1

శ్రీమత్సకలభువనకర్తయైన శ్రీయఃపతికిం బ్రీయతమంబై నిఖిలరసిక
జనాహ్లాదభాజనంబైన సర్వలోకవ్యాపకంబై విలసిల్లెడి భరతశాస్త్రిము, శ్లో॥
శంభుర్గౌరీతథాబ్రహ్మమాధవోనందికేశ్వరః॥ దత్తిలోకోహభశ్చైవయా
జ్ఞవల్క్యశ్చైనారదః॥ హనూమాన్విఘ్నరాజశ్చషణ్ముఖోభబృహస్పతిః॥ అ
ర్జునోరావణశ్చైవ కన్యాబాణసుతాతథా॥ ఏతేభరతకతాః శోభవనే
షుప్రకీర్తితాః॥ అనగా, శివుడు, పార్వతి, బ్రహ్మ, విష్ణువు, నందికేశ్వరుడు,
దత్తిలుడు-కోహళుడు, యాజ్ఞవల్క్యుడు, నారదుడు, ఆంజనేయుడు, వి
ఘ్నేశ్వరుడు, సుబ్రహ్మణ్యుడు, బృహస్పతి, అజానుడు, రావణుడు, ఉషాక
న్యక అనువారు భరతశాస్త్రికర్తలు అని లోకములందుకొనియాడబ
డుచున్నారు. అనునీయర్థముగల ప్రమాణశ్లోకములచేతవచ్చె కెక్కియు
న్నది, అట్లుండియుప్రకృతమునందుమనవారందరును ఆభినయవిద్యనుసా
ధారణవిద్యలలోనొకటిగాదలచియాదరింపకపోవుటయేగాక, అదికేవల
పామరరంజకవిద్యయనియు, శిష్టులకుపరిగ్రహణీయముకాదనియు, నాట్య
ప్రవర్తకులకేయభ్యసనీయమనియునుల్లంఘించియున్నారనుటయెల్లవా
రికినితెల్లమేకదా? మోక్షసాధకమగుయోగశాస్త్రిమునుబోలినయీశా
(స్త్రి)ము ఇట్టిదశకువచ్చుటకునాయీకానాయకవ్యాపారములనుతదంగము
లయినయితరవిషయములనుజూపి ధర్మమునందుప్రవృత్తిగలుగజేయుట
యేగాక గూడాథాప్రదర్శకమునై, ఆంగికాభినయమువలనరసికులగునభిజ్ఞు
లకునానందప్రదమైయట్టిరసికాగ్రగణ్యులచే నాయభినయవిద్యాప్రవీణు
లుసన్మానింపబడువిషయముకేవలనటీప్రేష్యముగానెన్నబడుటయు, జనుల
మనసులందుఁజూచువిషయములను అంగచలనాదులచేదెలిసికొనుటవలన
కామవికారముకలుగుననుభ్రాంతియునుకారణములగుచున్నవి. అట్లుగా
కనూత్పదృష్టిచేచక్కగావిచారించునెడలఈశాస్త్రిము శృంగారరసాధి
స్తానదేవతయులోకజనకుడునగుశ్రీకృష్ణదేవుని లీలావినోదములను ఆయా
రసానుభవములతోడనూహించి తెలిసికొనుటవలన బ్రహ్మజ్ఞానమును, ఆ
జ్ఞానమువలనచూడబడునవియన్నియు అస్థిరములయిన వ్యాపారములు అ
నుతాత్పర్యమును, ఆతాత్పర్యముచేత అట్టివ్యాపారములందువిరక్తియు,

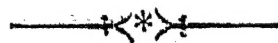
'శాంతిదాంత్యోద్విశిష్టగుణములునుజనింపగానిత్యనుఖప్రదమయినబ్రహ్మ
నందమునుబొందించుననువిషయము తేటపడునుకనుకను, నాయినాయ
కవ్యాపారములుజ్ఞానపాదాధికమునందుగురుశిష్యులయొక్కసేవ్యసేవ
కభావబోధకములేగానియితరములుకావుఅనిబ్రహ్మాదులచేత చెప్పబడి
యున్నదికనుకను, ధర్మాధికామమోక్షములనైడిచతుర్విధపురుషాధికా
ములకునుసాధకమును, సర్వోత్కృష్టమును దేవతాదికత్వకమునునైన
యీభరతశాస్త్రముఎల్లవిధములచేతనుమనకుపరిగ్రహణీయమును అ
భ్యసనీయమునగును, అనివిచారించి, కాలానుసారముగాదివేదివేక్షిణాదశ
నొందుచున్న దీనినియథోచితప్రచారమునకు తేడలచి, భరతకలకలహా
నొకరగునందికేశ్వరునిచేతజెప్పబడిన యభినయదర్పణముఅనుగ్రంథము
నుతొలుతముద్రింపించిప్రకటించితిమి, అయిననుఅదియెల్లవారికితేటతెల్ల
ముగాదెలియకయుండుటంబట్టి మ-రా-శ్రీ, విడవలపాటి-సుబ్బరామయ్య
సెట్టిగారుఅనువైశ్యశిఖామణిప్రేరేపణవలన, పతాకాదిముఖ్యహస్తముల
స్వరూపములనుదెలిపెడి చిత్రపుగురుతులనాయూహాస్తములలక్షణశ్లోక
ములకుమొదటజేర్చియు, గ్రంథాంతరములందుచెప్పబడిన ఆయాహస్త
ములయుత్పత్తికాలము, ఋషిదేవతాజాతివణకాములు, మొదలగువాని
గూర్చియు, విశేషసంయతహస్తములను, ప్రసిద్ధరాజులహస్తములను, పు
ణ్యనదులహస్తములను, అశ్వత్థాదివృక్షహస్తములను, సింహాదిమృగహస్త
ములను, హంసాదిపక్షిహస్తములను, సక్రాదిజలజంతుహస్తములను, శిరో
భేదాద్యనేకవిషయములనుసంగ్రహించియునిట్లుచేరిననన్నూటయెనిమిది
విషయములను తెలుపునట్టి శ్లోకములకు స్త్రీబాలకాదులకుగూడతేటగా
దెలియునట్లుసులభములైనమాటలతోతెనుగుతాత్పర్యమువ్రాసి మూ
డవమారుపెద్దఅక్షరములతోముద్రింపించితిమి.

ఇదిగాక అభినయమునందునవరసములుమొదలగువానినిదెలుపదగిన
భరతరసప్రకరణమనెడిగ్రంథమునునిట్లేతెనుగుతాత్పరముతోమూచేత
ముద్రింపబడియున్నది.

ఇట్లు,

శ్రీయోభిలాషి-నీడామంగలం-మాడభూషి-తిరువేంకటాచార్యుల

కొమారుడగు రాజగోపాలాచార్యులు,

విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.	విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
౧ గ్రంథానుపూర్వ్యమ్	౧	౨౭ ఆలోచితలక్షణమ్	
౨ నాట్యలక్షణమ్		౨౮ ధుత	,,
౩ నృత్యలక్షణమ్		౨౯ కమ్పిత	,, ౧౩
౪ నృత్యలక్షణమ్		౩౦ పరావృత్త	,,
౫ లాస్యతాన్ద్రవభేదమ్		౩౧ ఉష్ణిస్త	,,
౬ సభాలక్షణమ్	౪	౩౨ పరివాహిత	,,
౭ సభానాయకలక్షణమ్		గ్రంథాంతరస్థశిరోభేదాః॥౨౪॥	
౮ మంత్రలక్షణమ్	౫	౩౩ ధుతశిరోలక్షణమ్	౧౪
౯ రజ్జులక్షణమ్		౩౪ విధుత	,,
౧౦ పాత్రలక్షణమ్	౬	౩౫ ఆధూత	,, ౧౫
౧౧ అపాత్రలక్షణమ్	౭	౩౬ అవధూత	,,
౧౨ కిజ్జిణీలక్షణమ్		౩౭ కమ్పిత	,,
౧౩ నటలక్షణమ్		౩౮ అకమ్పిత	,,
౧౪ పాత్రబహిఃప్రాణాః	౮	౩౯ ఉద్వాహిత	,,
౧౫ అంతఃప్రాణాః		౪౦ పరివాహిత	,, ౧౬
౧౬ నీచనాట్యలక్షణమ్		౪౧ అఞ్చిత	,,
౧౭ నీచనాట్యవర్జనఫలమ్		౪౨ నిహఞ్చిత	,,
౧౮ నాట్యక్రమమ్		౪౩ పరావృత్త	,,
౧౯ అభినయలక్షణమ్	౯	౪౪ ఉష్ణిస్త	,, ౧౭
౨౦ అభినయవ్యవస్థితి		౪౫ అఘోముఖ	,,
౨౧ అజ్ఞాః	౧౦	౪౬ లోలిత	,,
౨౨ ప్రత్యజ్ఞాః		౪౭ తిర్యక్చూతోన్నతలక్షణమ్	
౨౩ ఉపాజ్ఞాః		౪౮ స్కంధానత	,,
శిరోభేదాః॥౯॥		౪౯ ఆరాత్రిక	,, ౧౮
౨౪ సమశిరోలక్షణమ్	౧౧	౫౦ సమ	,,
౨౫ ఉద్వాహితలక్షణమ్	౧౨	౫౧ పార్శ్వభిముఖలక్షణమ్	
౨౬ అఘోముఖలక్షణమ్		౫౨ సౌమ్య	,,

విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.	విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
౫౩ ఆలోచితలక్షణమ్		౮౧ దూరలక్షణమ్	
౫౪ తిరశ్చీన	,,	౮౨ ఇంగిత	,,
౫౫ ప్రకమ్పిత	౧౯	౮౩ విలోకిత	,, ౨౫
౫౬ సౌందర్య	,,	౮౪ వితర్కిత	,,
దృష్టిభేదాః॥౩౮॥		౮౫ శజ్జిత	,,
౫౮ సమదృష్టిలక్షణమ్		౮౬ అభితప్త	,,
౫౯ ఆలోకిత	౨౦	౮౭ అవలోకిత	,,
౬౦ సాచీ	,,	౮౮ శూన్య	,, ౨౬
౬౧ ప్రలోకిత	,,	౮౯ హృష్ట	,,
౬౨ నిమిలిత	,,	౯౦ ఉగ్ర	,,
౬౩ ఉల్లోకిత	,,	౯౧ విభ్రాంత	,,
౬౪ అనువృత్త	౨౧	౯౨ శాంత	,,
౬౫ అవలోకిత	,,	౯౩ మిలిత	,,
గ్రంథాంతరస్థదృష్టిభేదాః॥౪౦॥		౯౪ సూచన	,, ౨౭
౬౬ సమదృష్టిలక్షణమ్		౯౫ లజ్జిత	,,
౬౭ ప్రలోకిత	౨౨	౯౬ మలిన	,,
౬౮ స్నిగ్ధ	,,	౯౭ త్రస్త	,,
౬౯ శృంగార	,,	౯౮ స్థూన	,,
౭౦ ఉల్లోకిత	,,	౯౯ ముకుళ	,,
౭౧ అద్భుత	,,	౧౦౦ కుంచిత	,, ౨౮
౭౨ కరుణా	,,	౧౦౧ ఆకాశ	,,
౭౩ విస్మయ	౨౩	౧౦౨ అర్థముకుళ	,,
౭౪ దృష్ట	,,	౧౦౩ అనువృత్త	,,
౭౫ విషణ్ణ	,,	౧౦౪ విస్ఫుత	,,
౭౬ భయజ్ఞుర	,,	౧౦౫ జిహ్వా	,,
౭౭ సాచీ	౨౪	౧౦౬ వికోశ	,,
౭౮ ద్రుత	,,	౧౦౭ మదిర	,, ౨౯
౭౯ వీర	,,	౧౦౮ హృద్య	,,
౮౦ కాద్ర	,,	౧౦౯ లలిత	,,

విషయసంఖ్య.

పుటసంఖ్య.

విషయసంఖ్య.

పుటసంఖ్య.

గ్రంథాంతరస్థభూషేదాః॥ ౬॥

౧౧౦ సహజభూలక్షణమ్

౧౧౧ పతితభూ ,, ౩౦

౧౧౨ ఉష్ణిష్ట ,,

౧౧౩ చతుర ,,

౧౧౪ రేచిత ,,

౧౧౫ కుఞ్చిత ,,

గ్రీవాభేదాః॥ ౮॥

౧౧౬ సుస్తరీగ్రీవాలక్షణమ్ ౩౧

౧౧౭ తిరశ్చీన ,,

౧౧౮ పరివర్తిత ,,

౧౧౯ క్రకమ్పిత ,, ౩౨

హస్తప్రాణాః॥ ౧౦॥

౧౨౦ ప్రసారణప్రాణలక్షణమ్.

౧౨౧ కుఞ్చిత ,,

౧౨౨ రేచిత ,,

౧౨౩ పుణ్ణిత ,,

౧౨౪ అపవేష్టిత ,, ౩౩

౧౨౫ ప్రేరిత ,,

౧౨౬ ఉద్వేష్టిత ,,

౧౨౭ వ్యావృత్తి ,,

౧౨౮ పరివృత్తి ,,

౧౨౯ సక్లేత ,,

౧౩౦ చిహ్నా ,,

౧౩౧ పదార్థటీక ,, ౩౪

అసంయుతహస్తాః॥ ౩౧॥

౧౩౨ పతాకహస్తలక్షణమ్. ౩౫

౧౩౩ త్రిపతాక ,, ౩౭

౧౩౪ అర్ధపతాక ,, ౩౯

౧౩౫ మయూర ,, ౪౦

౧౩౬ అర్ధచంద్ర ,,

౧౩౭ అరాళ ,, ౪౧

౧౩౮ శుకతుండ ,, ౪౩

౧౩౯ ముష్టి ,, ౪౪

౧౪౦ శిఖర ,, ౪౫

౧౪౧ కపిత్థ ,, ౪౬

౧౪౨ కటకాముఖ ,, ౪౭

౧౪౩ సూచీ ,, ౪౮

౧౪౪ చంద్రకళ ,, ౫౦

౧౪౫ కోశ ,,

౧౪౬ సర్పశీర్ష ,, ౫౧

౧౪౭ మృగశీర్ష ,, ౫౨

౧౪౮ సింహముఖ ,, ౫౩

౧౪౯ లాఙ్ఘాల ,, ౫౪

౧౫౦ సోలపద్మ ,, ౫౫

౧౫౧ చతుర ,, ౫౬

౧౫౨ భ్రమర ,, ౫౭

౧౫౩ హంసాస్య ,, ౫౮

౧౫౪ హంసపక్ష ,, ౫౯

౧౫౫ సందంశే ,, ౬౦

౧౫౬ ముకుళ ,, ౬౧

౧౫౭ తామ్రచూడ ,, ౬౨

౧౫౮ త్రిశూల ,, ౬౩

౧౫౯ ఉర్జనాభ ,, ౬౪

౧౬౦ బాణ ,,

౧౬౧ అర్ధసూచి ,,

సంయుతహస్తాః॥ ౨౮॥

౧౬౨ అంజలిహస్తలక్షణమ్. ౬౫

విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.	విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
౧౬౩ కపోత	౬౬	౧౯౧ రేచిత	,,
౧౬౪ కర్కట	౬౭	౧౯౨ నితన్వ	౭౬
౧౬౫ స్వస్తిక	,,	౧౯౩ లతా	,,
౧౬౬ డోలా	,,	౧౯౪ పక్షవచ్చిత	,,
౧౬౭ పుష్పపుట	౬౮	౧౯౫ పక్షప్రద్యోత	౭౭
౧౬౮ ఉత్పజ్ఞ	౬౯	౧౯౬ గరుడపక్ష	,,
౧౬౯ శివతిగ్ద	,,	౧౯౭ నిషేధ	,,
౧౭౦ కటకావర్ధన	,,	౧౯౮ మకర	,,
౧౭౧ కర్తరీస్వస్తిక	౭౦	౧౯౯ వర్ధమాన	౭౮
౧౭౨ శకట	,,	౨౦౦ ఉద్వృత్త	,,
౧౭౩ శజ్ఞ	,,	౨౦౧ విప్రకీర్ణ	,,
౧౭౪ చక్ర	౭౧	౨౦౨ అరాశకటకాముఖ	౭౯
౧౭౫ సమ్మట	,,	౨౦౩ సూచ్యాస్య	,,
౧౭౬ పాశ	,,	౨౦౪ అర్ధరేచిత	,,
౧౭౭ కీలక	,,	౨౦౫ కేశబంధ	,,
౧౭౮ మత్స్య	,,	౨౦౬ ముష్టిన్వస్తిక	౮౦
౧౭౯ కూర్మ	౭౨	౨౦౭ నభినీపద్మకోశ	,,
౧౮౦ వరాహ	,,	౨౦౮ ఉద్వేష్టితాలపద్మ	,,
౧౮౧ గరుడ	,,	౨౦౯ ఉల్బణ	౮౧
౧౮౨ నాగబంధ	,,	౨౧౦ లాలిత	,,
౧౮౩ ఖట్వా	౭౩	అన్యగ్రం సంయుతహస్తా ౨౩	
౧౮౪ భేరుద్ద	,,	౨౧౧ విప్రకీర్ణహస్తలక్షణమ్.	,,
౧౮౫ అవహిత	,,	౨౧౨ గజదంత	,,
గ్రన్థాంతరస్థసంయుతహస్తా ౨౬		౨౧౩ తాలముఖ	౮౨
౧౮౬ గజదస్తహస్తలక్షణమ్ ౭౪		౨౧౪ సూచీవిద్ధ	,,
౧౮౭ చతురశ్ర	,,	౨౧౫ పల్లవ	,,
౧౮౮ తలముఖ	,,	౨౧౬ నితమ్బ	౮౩
౧౮౯ న్వస్తిక	౭౪	౨౧౭ కేశబంధ	,,
౧౯౦ ఆవిధవక్ర	,,	౨౧౮ లతా	,,

విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
౧౦౯ ద్వీరద	౮౪
౧౧౦ ఉద్ధృత	"
౧౧౧ సంయమ	"
౧౧౨ ముద్రా	౮౫
౧౧౩ అజముఖ	"
౧౧౪ అద్ధముకుళ	"
౧౧౫ యేచిత	"
౧౧౬ కుశల	౮౬
౧౧౭ పక్షవత	"
౧౧౮ తిలక	"
౧౧౯ ఉత్థానవంచిత,,	"
౧౩౦ పర్థమాన	౮౭
౧౩౧ జ్ఞాన	"
౧౩౨ వైష్ణవ	"
౧౩౩ ఖడ్గచతుర	౮౮
౧౩౪ అగ్రచతుర	"
౧౩౫ లీనముద్రా	"
బాంధవ్యహస్తాః॥ ౧౧॥	
౧౩౬ దమ్పతీహస్తలక్షణమ్.	"
౧౩౭ మాతృ	౮౯
౧౩౮ పితృ	"
౧౩౯ శ్వశ్రూ	"
౧౪౦ శ్వశుర	"
౧౪౧ భర్తృభ్రాతృ,,	"
౧౪౨ ననందా	౯౦
౧౪౩ జ్యేష్ఠకనిష్ఠభ్రాతృ	"
౧౪౪ స్నుషా	"
౧౪౫ భర్తృ	"
౧౪౬ సపత్నీ	"

విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
దేవతాహస్తాః॥ ౧౬॥	
౧౪౭ బ్రహ్మహస్తలక్షణమ్ ౯౧	
౧౪౮ శమ్భు	"
౧౪౯ విష్ణు	"
౧౫౦ సరస్వతీ	"
౧౫౧ పార్వతీ	"
౧౫౨ లక్ష్మీ	౯౨
౧౫౩ విఘ్నేశ్వర	"
౧౫౪ షణ్ముఖ	"
౧౫౫ మన్మథ	"
౧౫౬ ఇంద్ర	"
౧౫౭ అగ్ని	"
౧౫౮ యమ	౯౩
౧౫౯ నైఋతి	"
౧౬౦ వరుణ	"
౧౬౧ వాయు	"
౧౬౨ కుబేర	"
నవగ్రహహస్తాః॥ ౧౪॥	
౧౬౩ సూర్యహస్తలక్షణమ్.	"
౧౬౪ చంద్ర	"
౧౬౫ అశ్లాఢక	౯౪
౧౬౬ బృహస్పతి	"
౧౬౭ శుక్ర	"
౧౬౮ శనైశ్చర	"
౧౬౯ రాహు	"
౧౭౦ కేతు	౯౫
దశావతారహస్తాః॥ ౧౦॥	
౧౭౧ మత్స్యవతారహస్తలక్షణం	"
౧౭౨ కుర్మావతార,,	"

విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.	విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
౧౬౩ కపోత	౬౬	౧౯౧ రేచిత	..
౧౬౪ కర్కట	౬౭	౧౯౨ నితన్బ	౭౬
౧౬౫ స్వస్తిక	..	౧౯౩ లతా	..
౧౬౬ డోలా	..	౧౯౪ పక్షవచ్చిత	..
౧౬౭ పుష్పపుట	౬౮	౧౯౫ పక్షప్రద్యోత	౭౭
౧౬౮ ఉత్పజ్ఞ	౬౯	౧౯౬ గరుడపక్ష	..
౧౬౯ శివతిగ్గ	..	౧౯౭ నిషేధ	..
౧౭౦ కటకావర్ధన	..	౧౯౮ మకర	..
౧౭౧ కర్తరీస్వస్తిక	౭౦	౧౯౯ వర్ధమాన	౭౮
౧౭౨ శకట	..	౨౦౦ ఉద్వృత్త	..
౧౭౩ శక్తి	..	౨౦౧ విప్రకీర్ణ	..
౧౭౪ చక్ర	౭౧	౨౦౨ అరాభకటకాముఖ	౭౯
౧౭౫ సమ్మట	..	౨౦౩ సూచ్యాస్య	..
౧౭౬ పాశ	..	౨౦౪ ఆర్థరేచిత	..
౧౭౭ కీలక	..	౨౦౫ కేశబంధ	..
౧౭౮ మత్స్య	..	౨౦౬ ముష్టిన్వస్తిక	౮౦
౧౭౯ కూర్మ	౭౨	౨౦౭ నళినీపద్మకోశ	..
౧౮౦ వరాహ	..	౨౦౮ ఉద్వేష్టితాలపద్మ	..
౧౮౧ గరుడ	..	౨౦౯ ఉల్బణ	౮౧
౧౮౨ నాగబంధ	..	౨౧౦ లాలిత	..
౧౮౩ ఖట్వా	౭౩	అన్యగ్రం సంయుతహస్తాః ౨౩౬	..
౧౮౪ భేరుద్ధ	..	౨౧౧ విప్రకీర్ణహస్తలక్షణమ్.	..
౧౮౫ అవహిత	..	౨౧౨ గజదంత	..
గ్రంథాంతరస్థసంయుతహస్తాః ౨౬	..	౨౧౩ తాలముఖ	౮౨
౧౮౬ గజదస్తహస్తలక్షణమ్ ౭౪	..	౨౧౪ సూచీవిధ	..
౧౮౭ చతురశ్ర	..	౨౧౫ పల్లవ	..
౧౮౮ తలముఖ	..	౨౧౬ నితన్బ	౮౩
౧౮౯ స్వస్తిక	౭౪	౨౧౭ కేశబంధ	..
౧౯౦ అవిధనక్ర	..	౨౧౮ లతా	..

విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
౨౦౯ ద్వీరద	౮౪
౨౧౦ ఉద్ధృత	„
౨౧౧ సంయమ	„
౨౧౨ ముద్రా	౮౫
౨౧౩ ఆజముఖ	„
౨౧౪ అద్ధముకుళ	„
౨౧౫ రేచిత	„
౨౧౬ కుశల	౮౬
౨౧౭ పక్షవత	„
౨౧౮ తిలక	„
౨౧౯ ఉత్థానవంచిత,,	„
౨౩౦ పర్థమాన	౮౭
౨౩౧ జ్ఞాన	„
౨౩౨ వైష్ణవ	„
౨౩౩ ఖడ్గచతుర	౮౮
౨౩౪ అగ్రచతుర	„
౨౩౫ లీనముద్రా	„

బాంధవ్యహస్తాః ౧౧॥

౨౩౬ దమ్పతీహస్తలక్షణమ్.	
౨౩౭ మాతృ	౮౯
౨౩౮ పితృ	„
౨౩౯ శ్వశ్రూ	„
౨౪౦ శ్వశుర	„
౨౪౧ భర్తృభ్రాతృ,,	„
౨౪౨ ననందా	౯౦
౨౪౩ జ్యేష్ఠకనిష్ఠభ్రాతృ	„
౧౪౪ స్నుషా	„
౨౪౫ భర్తృ	„
౨౪౬ సోపత్నీ	„

విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
దేవతాహస్తాః ౧౬॥	
౨౪౭ బ్రహ్మహస్తలక్షణమ్ ౯౧	
౨౪౮ శమ్భు	„
౨౪౯ విష్ణు	„
౨౫౦ సరస్వతీ	„
౨౫౧ పార్వతీ	„
౨౫౨ లక్ష్మీ	౯౨
౨౫౩ విఘ్నేశ్వర	„
౨౫౪ పద్మవి	„
౨౫౫ మన్మథ	„
౨౫౬ ఇంద్ర	„
౨౫౭ అగ్ని	„
౨౫౮ యమ	౯౩
౨౫౯ నైఋతి	„
౨౬౦ వరుణ	„
౨౬౧ వాయు	„
౨౬౨ కుబేర	„

నవగ్రహహస్తాః ౧౪॥

౨౬౩ సూర్యహస్తలక్షణమ్.	
౨౬౪ చంద్ర	„
౨౬౫ ఆశ్లేషరక	౯౪
౨౬౬ బృహస్పతి	„
౨౬౭ శుక్ర	„
౨౬౮ శనైశ్వర	„
౨౬౯ రాహు	„
౨౭౦ కేతు	౯౫

దశావతారహస్తాః ౧౦॥

౨౭౧ మత్స్యవతారహస్తలక్షణం	
౨౭౨ కుర్రావతార,,	

విషయసంఖ్య. పుటసంఖ్య.

౨౭౪ వరాహావతారలక్షణమ్	
౨౭౫ సరసిహావతార	౯౬
౨౭౬ వామనావతార	౯౭
౩౭౭ పరశురామావతార	౯౮
౨౭౮ రఘురామావతార	౯౯
౨౭౯ బలరామావతార	౧౦౦
౨౮౦ కృష్ణావతార	౧౦౧
౨౮౧ కల్యాణతార	౧౦౨
౨౮౨ రాక్షస	౧౦౩

చతుర్వర్ణహస్తాః॥౪॥

౨౮౩ బ్రాహ్మణహస్తలక్షణమ్	
౨౮౪ క్షత్రియ	౧౦౪
౨౮౫ వైశ్య	౧౦౫
౨౮౬ శూద్ర	౧౦౬

౧౧॥ప్రసిద్ధరాజహస్తాః॥౧౨॥

౨౮౭ హరిశ్చంద్రహస్తలక్షణమ్	౧౦౭
౨౮౮ నళమహారాజ	౧౦౮
౨౮౯ పురుమహారాజ	౧౦౯
౨౯౦ కుత్స	౧౧౦
౨౯౧ పురూరవ	౧౧౧
౨౯౨ సగర	౧౧౨
౨౯౩ దిలీప	౧౧౩
౨౯౪ అమృతీప	౧౧౪
౨౯౫ శిబి	౧౧౫
౨౯౬ కార్తవీర్య	౧౧౬
౨౯౭ రావణ	౧౧౭
౨౯౮ ధర్మరాజ	౧౧౮
౨౯౯ అర్జున	౧౧౯
౩౦౦ భీమసేన	౧౨౦

విషయసంఖ్య. పుటసంఖ్య.

౩౦౧ శైబ్యహస్తలక్షణమ్	
౩౦౨ సకులహస్తలక్షణమ్	
౩౦౩ సహదేవ	౧౨౧
౩౦౪ నవగుణ	౧౨౨
౩౦౫ యయాతి	౧౨౩
౩౦౬ భగీరథ	౧౨౪
౩౦౭ మాంధాతృ	౧౨౫
౩౦౮ మరుత్త	౧౨౬
౩౦౯ రఘుమహారాజ	౧౨౭
౩౧౦ దశరథ	౧౨౮
౩౧౧ రామ	౧౨౯
౩౧౨ భరత	౧౩౦
౩౧౩ లక్ష్మణ	౧౩౧
౩౧౪ శత్రుఘ్న	౧౩౨

సముద్రాః॥౧౩॥

౩౧౫ లవణసముద్రహస్తలక్షణమ్	౧౩౩
౩౧౬ ఇతుసముద్ర	౧౩౪
౩౧౭ సురా	౧౩౫
౩౧౮ సర్పి	౧౩౬
౩౧౯ దధి	౧౩౭
౩౨౦ క్షీర	౧౩౮
౩౨౧ శుద్ధోదత	౧౩౯

పుణ్యనదీహస్తాః॥౧౪॥

౩౨౨ గంగానదీహస్తలక్షణమ్	
౩౨౩ యమునా	౧౪౦
౩౨౪ కృష్ణవేణి	౧౪౧
౩౨౫ కావేరీ	౧౪౨
౩౨౬ సరస్వతీ	౧౪౩
౩౨౭ నర్మదా	౧౪౪

విషయసంఖ్య. పుటసంఖ్య.

3౨౮ తుంగభద్రాహస్తలక్షణం

3౨౯ శరావతీ ,,

3౪౦ వేత్రవతీ ,,

3౪౧ చంద్రభాగా ,,

3౪౨ సరయూ ,,

3౪౩ భీమరథీ ,,

3౪౪ సువర్ణముఖీ ,,

3౪౫ పాపనాశినీ ,,

3౪౬ ఊర్ధ్వలోక ,, ౧౦౨

3౪౭ అధోలోక ,,

వృక్షహస్తాః||౨౩||

3౪౮ అశ్వత్థహస్తలక్షణమ్ ౧౦౩

3౪౯ కదళీ ,,

3౫౦ నారంగ ,,

3౫౧ లికుచ ,,

3౫౨ పనస ,,

3౫౩ బిల్వ ,,

3౫౪ పున్నాగ ,,

3౫౫ మందార ,,

3౫౬ వకుళ ,,

3౫౭ వట ,,

3౫౮ అశ్టన ,,

3౫౯ పాటలీ ,,

3౬౦ హింతాల ,,

3౬౧ పూగ ,, ౧౦౪

3౬౨ చమృత ,,

3౬౩ ఖదిర ,,

3౬౪ శమీ ,,

3౬౫ ఆశోక ,,

విషయసంఖ్య. పుటసంఖ్య.

3౬౬ సిందువారహస్తలక్షణమ్

3౬౭ ఆమలక ,,

3౬౮ కురవక ,, ౧౦౫

3౬౯ కపిత్థ ,,

3౭౦ కేతకీ ,,

3౭౧ శింశపా ,,

3౭౨ నిమ్మ ,,

3౭౩ సాల ,,

3౭౪ పారిజాత ,,

3౭౫ తింతిణి ,,

3౭౬ జమ్బూ ,,

3౭౭ పాలాశ ,,

3౭౮ రసాల ,, ౧౦౬

సింహాదిమృగహస్తాః||౨౪||

3౭౯ సింహహస్తలక్షణమ్

3౮౦ వ్యాఘ్ర ,,

3౮౧ సూకర ,,

3౮౨ కషి ,,

3౮౩ భల్లుక ,,

3౮౪ మాఝార ,, ౧౦౭

3౮౫ చమరీమృగ ,,

3౮౬ గోధా ,,

3౮౭ శిల్యమృగ ,,

3౮౮ కురంగ ,,

3౮౯ కృష్ణసార ,,

3౯౦ గోకర్ణ ,, ౧౦౮

3౯౧ మూషిక ,,

3౯౨ గిరికా ,,

3౯౩ శశ ,,

విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.	విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
౩౯౪ వృశ్చికహస్తలక్షణమ్		౪౧౧ శుకహస్తలక్షణమ్	
౩౯౫ శునక	,,	౪౧౨ సారస	,,
౩౯౬ ఉష్ణ	,,	౪౧౩ బక	,,
౩౯౭ అజ	,,	౪౧౪ క్రౌంచ	,,
౩౯౮ గార్దభ	,,	౪౧౫ ఖద్యోత	,, ౧౧౨
౩౯౯ వృషభ	,, ౧౦౯	౪౧౬ భృమర	,,
౪౦౦ ధేను	,,	౪౧౭ మమూర	,,
పక్షిహస్తాః॥ ౨౧॥		౪౧౮ హంస	,,
౪౦౧ పారావతహస్తలక్షణమ్		౪౧౯ చక్రవాక	,,
౪౦౨ కపోత	,,	౪౨౦ కోయప్పిక	,,
౪౦౩ శశాదన	,, ౧౧౦	౪౨౧ వ్యాళి	,, ౧౧౩
౪౦౪ ఉల్కాక	,,	జలజంతుహస్తాః॥ ౧౩॥	
౪౦౫ గండభేరుండ	,,	౪౨౧ భేకహస్తలక్షణమ్	
౪౦౬ చాతక	,,	౪౨౨ కుశీరహస్తలక్షణమ్	
౪౦౭ కుక్కుట	,,	౪౨౩ రక్తపాయహస్తలక్షణమ్	
౪౦౮ పిక	,,	౪౨౪ సక్రహస్తలక్షణమ్	
౪౦౯ వాయస	,,	౪౨౫ డుండుభహస్తలక్షణమ్	
౪౧౦ కురర	,, ౧౧౧		

విషయసూచికసమాప్తం.

ఈపుస్తకము వలయువారలు దిగువసంతకము చేసియుండు వారి
పేరిటికినాసి వి. పి. మూలకముగా తెప్పించుకొనవచ్చును.

తి॥ స్వామినాథశాస్త్రి.

శాస్త్రసంజీవినిముద్రాక్షరశాలా

నెం॥ ౩౧౩- టంకశాలవీధి.

మిక్ ట్ బిల్ డింగ్ మదరాస్.

శుభమస్తు.

శ్రీహయగ్రీవానమః.

స ద్వి కే శ్వ ర ప్రో క్తా

అ భి న య ద ర్పణం.

ఇష్టదేవతాప్రార్థనా.

శ్లో॥ ఆర్జునకంఠవనంయస్య వాచికంసర్వవాఙ్మయమ్॥

అహార్యంచంద్రతారాఽదితన్నమస్మాత్వికంశివమ్॥

తా॥ లోకము, ఏళివునియొక్కఅజ్ఞాభినయమో; వాగ్రూపములై
సవియెల్లఏళివునియొక్కవాచికాభినయమో; చంద్రతారాదులుఏళివు
నియొక్కఅహార్యాభినయమో; అటువంటిసత్వప్రధానుఁడైన శివునికి
మస్కరించెదను.

ఇంద్ర ఉవాచ॥ శ్లో॥ కల్యాణాఽచలనాసాయ కరుణారససిద్ధవే॥

న మోఽస్తునందికేశాయ నాట్యశాస్త్రార్థదాయినే॥

తా॥ కైలాసపర్వతనిలయుడును దయాసముద్రుడునునాట్యశాస్త్రార్థ
ప్రదుడునైన సందికేశ్వరునికి సమస్కరించెదను.

సద్వికేశ్వర ఉవాచ॥ శ్లో॥ స్వాగతంతేసురాఽధీశకుశలంత్రిదివౌకసామ్॥

కిమర్థమాగతంబ్రూహి భవతామమసన్నిధౌ॥

తా॥ ఓయింద్రుడా? నీరాకమంచిది, స్వర్గవాసులందరునుక్షేమమా?
నాదగ్గరకేమిటికివచ్చితివి చెప్పుము.

ఇంద్ర ఉవాచ॥ శ్లో॥ త్వదీయకృపయా పూర్వంనాట్యశాలామలభ్యై

తామ్తద్వదీయసర్తకస్సోఽయంత్యశ్చైవమభివాఞ్చతి॥

తా॥ ఓయినందికేశ్వరుడా? లొల్లిసిక్యపారసముచేసలంకరింపబడిన
సర్తనశాలాఽధిపతియైన యానీదాసుడగు సర్తకుడునీదయనుగోరివ
చ్చియున్నాడు.

సద్వికేశ్వర ఉవాచ॥ శ్లో॥ మయావిభేయంకింతస్యవదవాసవతత్త్వతః॥

తా॥ ఓయింద్రుడా? వానికినాచేతతేయదగినదియేమున్నది - దాని
నిజముగజెప్పుము.

ఇన్ద్రుడవాచ॥ శ్లో॥ దైతేయనాట్యశాలాయాం సర్వకో నటశేఖరః ।

తం విజేతుమయం నాట్య విద్యోదైక్యమవేదిభిః ।

భవద్విరచితంగ్రంథంభరతాఽర్ణవమిచ్ఛతి॥

తా॥ అసురనాట్యశాలయందు నటశేఖరుడ నెడునటుడుగలడు-వాని నాట్యక్రమములను దేటపరచువిద్యాసములచే జయించుటకు మీచేరచి యింపబడిన భరతార్ణవమనెడు గ్రంథమున పేక్షించుచున్నాడు.

నన్దికేశ్వరుడవాచ॥ శ్లో॥ చతుస్సహస్రసంఖ్యాశ్చైర్గ్రంథైశ్చ పరిపూరి

తమ్భరతాఽర్ణవశాస్త్రస్తునుమతే శ్రుణుసాదరమ్॥

తా॥ ఓయింద్రుడా; నాలుగువేలగ్రంథములుగల భరతార్ణవమనెడు గ్రంథమును జెప్పెదను - నీవత్యంతప్రీతిగలవాడవై వినుము.

ఇన్ద్రుడవాచ॥ శ్లో॥ నన్దికేశదయామూర్తే విస్తరాత్సంవిహాయమే ।

సంక్షిప్తనాట్యశాస్త్రార్థంక్రమపూర్వముదాహర ॥

తా॥ దయామూర్తివై ననందికేశ్వరుడా! ఈగ్రంథమును సంగ్రహించినాట్యశాస్త్రమాత్రాఽర్థములను యథాక్రమముగా నాకు జెప్పము.

నన్దికేశ్వరుడవాచ॥ శ్లో॥ వదామినుమతే దేవసంక్షిప్తభరతాఽర్ణవమ్ ।

దర్పణాభ్యుమిదం సూక్ష్మమవధారయసాదరమ్॥

తా॥ ఓయింద్రుడా; భరతాఽర్ణవమనెడు గ్రంథమును సంగ్రహించి కొంచెముగా జేయబడినదర్పణమును నీగ్రంథమును జేప్పెదను-దీనినాదరణగలవాడవై వినుము.

శ్లో॥ నాట్యం నృత్యం నృత్యమితి మునిభిః పరికీర్తితమ్॥

తా॥ ఓయింద్రుడా; ఇదియుమలచేనాట్యము నృత్యము నృత్యము అని మూడువిధముల విభాగించి జెప్పబడియున్నది.

శ్లో॥ నాట్యంతన్నాటకేష్వేనయోజ్యం పూర్వకథాయుతమ్॥

తా॥ నాట్యమనునది యెట్టిదనగా - నాటకమునందు పూర్వకథతోడ వినియోగింపబడునది.

శ్లో॥ రసభావవిహీనం నృత్యమితి భిదీయతే ॥

తా॥ నృత్యమనగా-రసభావములచేత తక్కువపడినదై తాళలయానుగుణ్యమెయుండునది.

శ్లో॥ రసభావవ్యంజకాఽదియతం నృత్యమితి ర్యతే ॥

తా॥ నృత్యమనగా-రసము, భావము, మొదలగువానితో గూడియుండునది.

శ్లో॥ ఏతస్మయంద్విభాభిన్నంలాస్యతాన్ద్రవసంజ్ఞకమ్॥

తా॥ ఈనాట్య సృత సృత్యములు మూడును మరలలాస్యమనియు, తాండవమనియు రెండువిధములుగా విభజింపబడియున్నవి.

శ్లో॥ సుకుమారంతుతల్లాస్య ముత్థానంతాన్ద్రవంవిదుః॥

తా॥ కూర్చుండియభినయించునట్టివి యెల్లనులాస్యమనియు, నిలిచి యభినయించునవియెల్లను తాండవమనియు తెలియదగినది.

శ్లో॥ ద్రష్టవ్యేనాట్యసృత్యేచ పర్వకాలేవిశేషతః॥

తా॥ నాట్యసృత్యములు రెండును పర్వకాలములయందు తప్పకచూడ దగినవి. అది శ్రేయస్కరమనుట.

శ్లో॥ సృత్యంతత్రనరేంద్రాణా మభిషేకేమహోత్సవే॥

యాత్రాయాం దేవయాత్రాయాంవివాహేప్రియసజ్జపే॥

నగరాణామగరాణాంప్రవేశేపుత్రజన్మని॥

శుభాఽర్థిభిర్లప్రయోక్తవ్యం మాజుశ్యంసర్వకర్మసు॥

తా॥ మీదజెప్పబడినమూటిలో మూడవదియగు సృత్యము మేలు కోరినవారిచే పట్టాభిషేకము, తిరునాళ్ల, ఊరేగింపు, దేవునియూరే గింపు, పెండ్లి, మిత్రసభ, పురప్రవేశము, గృహప్రవేశము, పుత్రోత్ప వము వీనియందుజరపవలయును.

శ్లో॥ ఋగ్వజ్ఞాస్సానువేదేభ్యోవేదాచ్ఛాఽధర్వణాత్రమాత్ । వా

ద్యంచాభినయంగీతంరసానజ్ఞృహ్యపద్మభూః॥ వ్యరీరచచ్ఛా

స్త్రమిదంధగ్నకామాఽదిసిద్ధిదం॥ దుగ్ధాఽర్థిశోకనిర్వేద భేదవి

చ్ఛేదసాధనమ్॥ అపిబ్రహ్మపరావందాదికమవ్యధికంభవేత్ ॥

తా॥ పూర్వకాలమునందు బ్రహ్మదేవుడు ఋగ్వేదమునుండివాగ్వ మును, యజుర్వేదమునుండి యభినయమును, సామవేదమునుండి గాన మును, అధర్వణవేదమునుండి రసములను, సంగ్రహించి యీశాస్త్ర మునుచేసెను. ఇదిధర్మాధికామమోక్షములను ఇచ్చునదియకాక దుఃఖ ము, ఆర్థి, శోకము, నిర్వేదము, భేదము, మొదలైనవానిని బోగొ ట్టునదియు అగును. మరియుబ్రహ్మసందమునకంటె ఎచ్చైనయానంద మును గలుగజేయునది. కలహ, ఎస్తునాశ, ప్రయత్నభంగములచేత గలుగునది దుఃఖము. ఇతరులుచేయుహింసాదులచేత గలుగునది ఆర్థి. మరణము మొదలగువానిచేతసంభవించునది శోకము. అనర్థప్రస్తుతాప్ర

కానపుడును సారహీనతతోచినపుడును కలుగునది నిర్వేదము. గతశోక కృత్యములను తలచినపుడు పుట్టునదిభేదము.

శ్లో॥ తత్రస్మత్త్యంమహారాజ సభాయాంకల్పయేత్సదా॥

తా॥ ఈమీదజెప్పిన మూటియందును సృత్యముమహారాజసభలోనెల్ల పుట్టునుసంతోషముతోనడపుచుండవలయును. —సభాలక్షణమ్.—

శ్లో॥ సభాకల్పతరుర్భూతి వేదశాఖోపశోభితః॥

శాస్త్రపుష్పసమాకీర్ణో విద్వద్భ్రమరసంయుతః॥

తా॥ సభయనెడికల్పవృక్షము వేదములనెడి కొమ్మలచేత ప్రకాశించునదియు, శాస్త్రములనెడి పుష్పములచేత నిందుకొన్నదియును, విద్వాంసులనెడి తుమ్మెదలతోగూడినదియునై వెలుగుచున్నది.

శ్లో॥ సత్యాచారసభాగుణోజ్జ్వలసభా సద్ధర్మకీర్తిస్సభా

వేదాలంకృతరాజపూజితసభా వేదాంతవేద్యాసభా॥

వీణావాణివిశేషలక్ష్మితసభా విఖ్యాతవీరాసభా

రాజద్రాజకుమారశోభితసభారాజత్రప్రకాన్తిస్సభా॥

తా॥ సత్యములప్వక నడపువారుగలదియును, సద్గుణములచే మెరయునదియును, మంచిదర్శనమునుకీర్తియునుగలిగినదియు, వేదముచదివిన రాజులచేత పూజింపబడినదియు, వేదాంతమునెరిగినదియు, వీణాగానము, వాచికగానము మొదలగువానితో గూడినదియు, ప్రసిద్ధవీరులుగలదియు, తేజస్సుచేత వెలుగుచున్న రాజకుమారులచేత ప్రకాశించునదియు, ప్రకాశించుచున్నకాంతిగలదియుసభలనబడును. అనగా సభయనునది యిన్నిలక్షణములునుగలదయి యుండవలయుననుట.

శ్లో॥ విద్వాంసల్లకవయోభట్టాః గాయకాల్లపరిహాసకాః॥

ఇతిహాసపురాణజ్ఞా స్సభాసప్తాజ్జలక్షణమ్॥

తా॥ విద్వాంసులు, కవులు, పెద్దలు, పాఠకులు, పరిహాసకులు, ఇతిహాసములను తెలిసినవారు, పురాణములను తెలిసినవారు అనునవి యే డునుసభయొక్క యేడులింగములుఅగును.

సభానాయకలక్షణమ్.

శ్లో॥ శ్రీమాధీమావివెకీవితరణనిపుణోగానవిద్యాప్రవీణః॥

సర్వజ్ఞకీర్తికాలీసరసగుణయుతోహావభావేష్వభిజ్ఞః॥

మాన్యవ్యాఘ్రోన్యహీనఃప్రకృతిహితసదాచారశీలోదయాళుః॥

ధీరోదాత్తకలవాన్ నృపనయచతురోసాసభానాయకస్సృష్టః॥

తా॥ సంపదగలవాడును, మంచిబుద్ధిమంతుడును, యుక్తాయుక్తవి
వేకముగలవాడును, దానశీలుడును, గానవిద్యయందు నేర్పుగలవాడును,
అన్నియు తెలిసిలవాడును, కీర్తిచేతబిచ్చినవాడును, సరసగుణములుగ
లవాడును, హాసభావములయందలి తెలివిగలవాడును, మాతృర్యాదిదు
గుణములు లేనివాడును, ఆయాకాలమునకుదగిన మంచినడవళ్ళ నెరిగి
నవాడును, దయగలవాడును, ధీరోదాత్తుడును, విద్వాంసుడును, రా
జనీతియందుచతురుడును, అగువాడుసభానాయకుడుఅగును. బుద్ధియన
గాఅప్పటికితోచునట్టిది॥ శ్లో॥ గ్రీవాచేచకసంయుక్తో భూనేత్రాదివి
లాసకృత్ । భావకుపత్సృకాశోయస్సహావశితకథ్యతే॥ అనగామనోగ
తభావమును సంజ్ఞ మొదలగువానిచేదెలుపుటహావము॥ శ్లో॥ నిర్వికార
స్యచిత్తస్యభావస్సాస్యదతివిక్రియా॥ వికారరహితచిత్తమునకునత్యంతవి
కారముకలుగుటభావము॥ శ్లో॥ గమ్భీరస్సారసమ్పన్నః కృపావానవిక
త్తనః॥ పరకీయగుణగ్రాహీధీరోదాత్తస్సకథ్యతే॥ గంభీరుడునుఅనగాకోప
సంతోషములను అభినయాదికృత్యములచేదెలుపునట్టివాడును, దేహబ
లముగలవాడును, పరులధుఃఖమునుజూచి యోర్వలేనివాడును, తన్ను
దాబాగడుకొననివాడును, ఇతరులగుణములను తెలిసికొనువాడునైన
వాడు ధీరోదాత్తనాయకుడు. మన్త్రిలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఏథానస్థిరభాషిణోగుణపరాశ్శ్రీమద్యశోలమ్పటాః॥

భావజ్ఞాగుణదోషభేదనిపుణాశ్శృంగారలీలారతాః ।

మధ్యస్థానయకోవిదాస్సహృదయాస్సత్పణ్ణితాభాన్తితే॥

ధూపాభేదవిచక్షణాన్సుకవయోయస్యప్రభోర్మంత్రీణః॥

తా॥ మాటనిలుకడగలవారును, సద్గుణములను గ్రహించువారును,
భావము తెలిసికొనువారును, గుణదోషములను పరిశీలించుటయందు స
మర్థులును, శృంగారలీలాసక్తులును, స్వజనపక్షపాతములేనివారును,
నీతిపరిజ్ఞానులును, మంచిమనస్సుగలవారును, మంచిపండితులును, రా
జాలయొక్క అభేదవజ్ఞానమునందు చతురులును, పండితులును, అగుమం
త్రులు ప్రభువుదగ్గరగలరో యాప్రభువుచృద్ధిపొందగలవాడు.

రజ్జలక్షణమ్,

శ్లో॥ ఏవంవిధస్సభానాథః ప్రాజ్ఞుభోనివసేన్ముదా॥

వసేయుః పాశ్వకాత స్తస్యకవిమన్త్రసుహృజ్జరాః॥

తా॥ ఇట్లుసభానాయకుడు సంతోషముతోతూర్పుముఖముగాగూర్చుండగావానిప్రక్కలను, కవి, మంత్రీ, సుహృజ్జనములుండవలయును.

శ్లో॥ తదగ్రేనటనంకార్యంతత్సలంరగ్గముచ్చతే॥

తా॥ ఆరాజునకెదుట నటనముచేయవలయును. ఆస్థలమురంగము అనబడును.

శ్లో॥ రంగమధ్యేస్థితేపాత్రేతత్సమీపేనటోత్తమః॥ దక్షిణేతాళ

ధారీచపాశ్వకాద్వన్ద్యన్ద్యమృగజ్జికః॥ తయోర్మధ్యేగీతకారశ్శృతి

కారస్తదస్తరే॥ ఏవంతిష్ఠేత్త్రమేవైవనాట్యాచారంగమన్తపే॥

తా॥ రంగమంటపమునడుమ పాత్రముండంగ దాని వెంబడినటోత్తముడును, కుడితట్టుతాళగాడును, ఇరుప్రక్కలనుమద్దెలగాడును, వారి నడుమపాత్రము ననుసరించిగాయకులును, వారికివెనుకనుతిపోయువాడును, వరుసగానుండవలయును.

పాత్రలక్షణమ్,

శ్లో॥ తన్వీనూపవతీశ్యామా వీనోన్నతపయోధరా॥ ప్రగల్భా

సరసాకాంతాకుశలాగ్రహమోక్షయోః॥ చారతాళలయా

భిజ్ఞామణ్డలస్థానపణ్డితా॥ హస్తాంగస్థాననిపుణాకరణేషు

విరాసిసి॥ విశాలలోచనాగీతలాద్యతాళానుపతికాన్తి॥

పరార్థధూషాసమ్పన్నాప్రసన్నముఖపజ్జజా॥ నాంతి

స్థూలానాంతికృశానాంత్యుచ్చానాంతివామనా॥ ఏవం

విధగుణోపేతానతకీసముదాహృతా॥

తా॥ నటించెడుపాత్రము రూపవతియు, యశాసనమధ్యస్థురాలును, బలిసినిక్కినపాలిండ్లుగలదియు, ప్రౌఢత్వముగలదియు, రసికురాలును, సౌగంధ్యగలదియు, పట్టువిడుపులందునమర్దురాలును, తాళలయగతులనుచెలిసినదియు, మండలస్థాననృత్యమందుపండితురాలును, హస్తవిన్యాసాంగవిన్యాసములయందు నేర్పుగలదియు, అవయవచాకచక్ర్యముగలదియు, విశాలములగుకన్నులుగలదియు, గీతవాద్యతాళములనుసరించినడచునదియు, వెల్లగలసొమ్ములుధరించినదియు, తేటయైనముఖముగలదియు, మిగులలావై నదిగానిమిగులపొడువైనదిగాని మిగులచిక్కినదిగాని మిగులపొట్టిదిగాని తానిదియునై యుండవలెను.

అపాత్రలక్షణమ్.

శ్లో॥ పుష్పాక్షికశహీనాచహీనోష్ఠీలన్బుకస్తనీ । అలీన్ధూలాఽ
 కృతీకృశాఽప్యత్యుచ్చాఽప్యతీవామనా । కుజ్జాచన్వ
 రహీనాచవేశ్యానాట్యవిసజ్జతా॥

తా॥ పూలుపడియున్నకన్నులుగలదియు, తలవెండ్రుకలులేనిదియు,
 బలిసిపడిపెనవులుగలదియు, వ్రేలబడినస్తనములుగలదియు, మిక్కిలిబలి
 సినదియు, మిక్కిలిచిక్కినదియు, మిక్కిలిపొట్టినదియు, గూనుగలదియు,
 హీనస్వరముగలదియు, అగువేశ్యనాట్యమునకుదగినదిగాదు.

కిడ్కిణీలక్షణమ్.

శ్లో॥ కిడ్కిణీకాంస్యరచితాతామ్రేణరజతేనవా ।
 సుస్వరాశ్చసురూపాశ్చసూక్ష్మానక్షత్రదేవతాః ॥
 బద్ధయేన్నీలసూత్రేణగంధిభిశ్చసమన్వితమ్ ।
 శతద్వయంశతంవాఽపిపాదయోర్నాట్యకర్మణి ।
 శతంవాదక్షిణపాదేద్విశతంవాసుపాదకే॥

తా॥ గజైలుకంచువిగానైనను, రాగివిగానైనను, వెండివిగానైన
 ను, ఉండవలయును. అవిమంచిస్వరముగలవిగాను అందమయినవిగా
 నుచిన్నగానుండలెను. అట్టిసూక్ష్మత్రాధిదేవలుగలగజైలను నల్లదారము
 సగ్రుచ్చి గజైగజైకుముడివేయవలయును. సూక్ష్మాడెడికాలములయం
 చుపాత్రము కాళ్ళలోఁగొన్నూరిన్నూరుగాని నూరునూరుగానయుండవల
 యును. లేకకుడికాలియందునూరును ఎడమకాలియందున్నూరునైన
 నుండవలయును.

నటలక్షణమ్.

శ్లో॥ రూపవాణమధురాఽభాషీ కృతీవాగ్మీపటుస్తథాకులాంగనా
 సుతతైచప్రకాస్త్రుజ్ఞామధురస్వరః॥ గీతవాద్యాఽదిస్పృత్యజ్ఞాసి
 ధ్ధకఃప్రతిభాసవాః॥ ఏతాదృశగుణైర్మృక్తోనటఃకృత్యత్యతేబుధైః॥

తా॥ చక్కనివాడును, ఇంపుగమాటలాడువాడులు, పండితుడును,
 మాటకారియు, నమర్థుడును, కులాంగనాసుతుడును, భారతతాస్త్రపరి
 జ్ఞానముగలవాడును, మంచిశారీరముగలవాడును, గానవాద్యసృత్యా
 దులలో పూణాజ్ఞానముగలవాడును, వట్టుగలిగినవాడును, కల్పనాశ
 క్తిగలవాడునగుచుండు పెద్దలచేతనటుడని చెప్పబడుచున్నాడు.

పాత్రబహిగ ప్రాణలక్షణమ్.

శ్లో॥ మృదంగశ్చ సుతాళౌచః పణుగీతి స్తతశ్శ్రుతిః | ఏకవీణాకింజీ-
ణీశ్చ గాయకశ్చ సువిశ్రుతః || ఇత్యేవమన్వయజ్ఞైశ్చ పా-
త్రప్రాణాబహస్మృతాః ||

తా॥ మృదంగము, మంచినాదముగల తాళములు, పిల్లనగ్రోవి, పాట,
శ్రుతి, వీణ, గజెలు, ప్రఖ్యాతుడైన నటుడు, ఇవినాట్యమాడెడు పాత్రము
నకు బహిఃప్రాణములని చెప్పబడును,

అస్తగిప్రాణలక్షణమ్.

శ్లో॥ జపస్థిరత్వ రేఖాచక్రమరీదృష్టిరశ్రమః |

మేధాశ్రద్ధావచోగీతి స్వస్తః ప్రాణాదశస్మృతాః ||

తా॥ వడి, నిలుకడ, సమత్వము, చపలత్వము, చూపు, శ్రమములే
మి, బుద్ధి, శ్రద్ధ, మంచిమాటలు, పాటకుపదియును అంతగిప్రాణము
లనబడును.

నీచనాట్యలక్షణమ్.

శ్లో॥ అకృత్యాప్రార్థనం పాత్రమాచరేద్యదినాట్యకమ్ |

తన్నాట్యం నీచమిత్యాహుర్నాట్యశాస్త్రవిచక్షణాః ||

తా॥ నటించెడి పాత్రము ఇష్టదేవతాప్రార్థనము మొనలగువానిని
చేయకయే చేయునాట్యము నీచనాట్యమనినాట్యశాస్త్రజ్ఞులు చెప్పదురు,
నీచనాట్యదర్శనఫలమ్.

శ్లో॥ నీచపాత్రకృతం నాట్యం యది పశ్యంతి నూనవాః |

పుత్రహీనాభవిష్యంజిజాయంతే పశుయోనిషు ||

తా॥ నాట్యపజ్జితపాత్రచే చేయబడిన నాట్యమును జూచిన జనులు పు-
త్రహీనులై పశుయోనియందు జనింతురు.

నాట్యక్రమమ్.

శ్లో॥ తస్మాత్సర్వం సమాలోచ్య పూర్వకై ర్యదుదాహృతమ్ |

దేవతాప్రార్థనాదీనికృత్వా నాట్యముపక్రమేత్ ||

తా॥ ఆకారణమువలన పూర్వికులచేత నాట్యవిషయమునందు ఏమే-
మి చెప్పబడియున్నవో, వాని నెల్లనుచక్కగా చూచి తెలిసికొని దేవతా-
ప్రార్థనాదులనుచేసి నాట్యమునకు ప్రారంభింపవలయును.

శ్లో॥ కంఠేనాలన్బయేద్గీతం హస్తేనార్థం ప్రదర్శయేత్ |

చక్షుర్భ్యం దర్శయేద్భావం పాదాభ్యాం తాళమాచరేత్ ||

తా॥ నటించుపాత్రముకంతముచేత గానమును హస్తాభినయముచే
దానియర్థమునునేత్రములచే అండలిభావమును కాళ్ళతోతాళమునున
డపవలయును,

శ్లో॥ యతోహస్తస్తతోదృష్టిర్యతోదృష్టస్తతోమనః ।

యతోమనస్తతోభావోయతోభావస్తతోరసః ॥

తా॥ ఎచ్చటహస్తము వినియోగింపబడునో అచ్చటదృష్టియు ఆదృ
ష్టియున్నచోటనే మనస్సునుమనసున్నచోటనేభావమును ఉండునెడల
లరసము పుట్టును.

అభినయలక్షణమ్.

శ్లో॥ అత్రత్వభినయస్యైవ ప్రాధాన్యమితీకథ్యతే ॥

తా॥ రసభావాదిపరిజ్ఞానవిషయమందు అభినయమేముఖ్యమని చె
ప్పబడుచున్నది.

అభినయశబ్దవ్యుత్పత్తిః.

శ్లో॥ అభిపూర్వస్యసీఞ్ధాతోఽరాఖ్యానార్థస్యనిర్ణయః ।

యస్మాత్ప్రదాహ్తాన్నయతితస్మాదభినయస్సన్పత్తిః ॥

తా॥ అభియనునుపసర్గము పూర్వమునందుగల సీఞ్ధానెడుధాతువుచే
చెప్పబడునట్టిపదముల అర్థముయొక్క నిర్ణయముకలదికనుక ఆపదము
లయొక్క అర్థములను తెలుపుట అభినయముఅనబడును.

గ్రన్థాంతరే.

శ్లో॥ అభివ్యంజన్విభావాను భావాదీనాటకాశ్రయాన్ ।

ఉత్పాదయన్సహృదయైరసజ్ఞానంనిరంతరమ్ ।

అనుకర్తుస్థితోయోర్థోభినయస్సాభిధీయతే ॥

తా॥ నాటకాశ్రయములయిన విభావానుభావాదులను తెలియజే
యునదిగానురసికుల మనములకు నిరంతరరసజ్ఞానమును కలుగజేయున
దిగాను అనుకర్తృనిష్ఠమైనరసభావాదులను(జూపువారియందుగల) అ
ర్థముఅభినయమనబడును.

శ్లో॥ ఆక్లికోవాచికస్తద్వదాహర్యస్సాత్వికగోపరః । చతుర్థాభినయ

స్తత్రచాఽక్లికోఽగ్జైర్నదర్శితః । వాచావిరచితగోకావ్యనా

టకాఽదిషువాచికః ॥ ఆహార్యోహారకేయూరవేషాదిభిరల

ఙ్కృతిః । సాత్వికస్సాత్వికైర్భావైర్భావజ్ఞైశ్చనిదర్శితః ॥

తా॥ ఈయభినయము, ఆంగికము, వాచికము, ఆహార్యము, సాత్త్వికముఅనినాలుగువిధముగలది. అందుఅంగములచేత జూపబడునదిఆంగికము. మాటలచేత తెలుపబడునది వాచికము, ఇదికావ్యనాటకాదులయందు గానబడుచున్నది. హారకేయూరాదుల నలంకరించుకొనుట ఆహార్యము. సాత్త్వికాదిభావములచేత అభినయించెడు పదభావముసాత్త్వికము. అనిభావజ్ఞులచేత చెప్పబడుచున్నది.

ఆజ్ఞికాభినయత్రైవిధ్యమ్.

శ్లో॥ తత్రాజ్ఞికోఽజ్ఞప్రత్యజ్ఞోపాజ్ఞభేదాత్త్రిధామతః॥

తా॥ ఆంగికాభినయము, అంగాభినయము, ప్రత్యంగాభినయము, ఉపాంగాభినయముఅని, మూడువిధములుగలది.

అజ్ఞలక్షణమ్.

శ్లో॥ అంగాన్యత్రశిరోహస్తాక్షగపార్శ్వకటితటా

పాదావితిపడుక్తానిగ్రీవామవ్యపరేజగుః॥

తా॥ ఈయంగాభినయమందు, తల, చేతులు, చంకలు, లేకపార్శ్వములు, నడుము, పాదములుఈయారును అంగములనబడును. కొందరు కంఠమును సయితముఅంగమనిచెప్పెదరు.

ప్రత్యజ్ఞలక్షణమ్.

శ్లో॥ ప్రత్యంగానిత్యధస్కంధౌబాహుపృష్ఠంతథోదరమ్ ।

ఉరూజఙ్ఘై ఓడిత్యాహురపరేమణిబన్ధకా ।

జానునీకూర్పరమితిత్రయమవ్యధికంజగుః ॥

తా॥ ప్రత్యంగాభినయమందుమూపులు, చేతులు, వీపు, కడుపు, తొడలు, పిక్కలు ఈయారునుప్రత్యంగాములు. కొందరుమణికట్లు, మోకార్లు, మోచేతులునుగూడ ప్రత్యంగాములనిచెప్పెదరు.

ఉపాజ్ఞలక్షణమ్.

శ్లో॥ దృష్టిఘ్రూపుటతారాశ్చకపోలానాసికాహనుః । అధరోదశ

నాజిహ్వోచుబుకంపదనంతథా । ఉపాంగానిద్వాదవతైతే శిర

స్స్యంగాస్తరేతథా । పార్శ్వగుల్ఫౌతథాఙ్గుశ్యఃకరయోఃప

దయోస్తలేవితానిపూర్వశాస్త్రానుసారేణోక్తానివై మయా॥

తా॥ చూపు, తెప్పపాటు, నల్లగుడ్డు, చెక్కిళ్ళు, ముక్కు, దపుడలు, అధతము, దంతములు, నాలుక, గడ్డము, మొగము, శిరస్సుఈపం

ద్రెండును ఉపాంగములు. వీనిఅంగాంతరములుగాగుదికాలు, చీలమండ, కాళ్లచేతులక్షణము, అరచేతులు ఇవిపూర్వశాస్త్రముననుసరించినా చేతచెప్పబడినవి.

శ్లో॥ అంగానాంచలనాదేన ప్రత్యక్షోపాజయోరపి ।

చలనంప్రభవేత్తస్మాత్సర్వేషాంనాంత్రలక్షణమ్॥

తా॥ అంగములయొక్కచలించుటవలననే ప్రత్యంగోపాంగములకు చలనముకలుగునుకాబట్టి వీనికన్నిటికిని వేగువేరుగా లక్షణములుచెప్పటఅనావశ్యకము.

శ్లో॥ నృత్యమాత్రోపయోగ్యానికథ్యంతేలక్షణైశ్చమాత్ ।

ప్రథమంతుశిరోభేదః దృష్టిభేదస్తతఃపరమ్ ।

గ్రీవాహస్తాచకార్యశ్చపక్ష్యాతానిప్రకాశ్యతే ॥

తా॥ నృత్యమునకుఉపయోగమైనవిమాత్రము లక్షణయుక్తముగజెప్పబడును. మొదటశిరోభేదము, దృష్టిభేదము, గ్రీవాభేదము, హస్తభేదము, వీనివలనకలిగెడుభేదములు అందుబయలుపరపబడును.

అథనవవిధశిరోభేదాలక్ష్యస్తే.

శ్లో॥ సమముద్వాహితమధోముఖమాలోభితంధుతమ్ । కమ్పిత

ఇచ్చపరావృత్తముష్టిప్రమృరివాహితమ్ । నవధాకథితంశీర్షం

నాట్యశాస్త్రవిచక్షణైః॥

తా॥ సమము, ఉద్వాహితము, అధోముఖము, ఆలోభితము, ధుతము, కంపితము, పరావృత్తము, ఉష్టిప్రము, పరివాహితము, అనిశిరోభేదములుతోమ్మిదివిధములుగలవిగానాట్యశాస్త్రజ్ఞులచేత చెప్పబడును.

౧, సమము॥ శ్లో॥ నిశ్చలంసమమాభ్యాతమున్నత్యానతివర్జితమ్॥

తా॥ తలనువంపక, పొడవుగానెత్తక, కదలింపకసమముగానిలుపునది సమశిరస్సు.

వినియోగము॥ శ్లో॥ నృత్తారంభేజపాదాచగర్వేప్రణయకోప

యోఃస్తమ్భసేనిష్క్రియాత్వేచసమశీర్షముదాహృతమ్॥

తా॥ నృత్తారంభము, జపాదులు, గర్వము, ప్రీతి, కోపము, స్తంభించియుండుట, క్రియారహితత్వము, వీనియందుకుశిరస్సు ఉపయోగింపబడును.

౨, ఉద్వాహితము||శ్లో|| ఉద్వాహితశిరోజ్జ్వల మూర్ధ్వభా
గోన్నతాఽతమ్||

తా|| మీదికెత్తిసమముగానిలువబడినది యుద్వాహితశిరము.

వి||శ్లో|| ధ్వజేచంద్రేచగగనే పర్వతేవ్యోమగామిషు |

తుజ్జవస్తునిసంయోజ్య ముద్వాహితశిరోబుధైః ||

తా|| ధ్వజము, చంద్రుడు, ఆకాశము, పర్వతము, ఆకాశముససం
చరించెడువస్తువు, పొడువగుపదార్థము, వీనియందు ఈశిరస్సు వినియో
గింపబడును.

౩-అధోముఖము|| శ్లో|| అధస్తాన్నమితంన క్త్రిషధోముఖమితిరితమ్||

తా|| క్రిందిప్రక్కగావంచినశిరస్సు అధోముఖమనబడును.

వి|| శ్లో|| లజ్జాభేదప్రణామేషుదుశ్చింతామూర్ఛయోస్తథా|

అధస్థితాఽర్ధనిరేశేయుజ్యతేజలమజ్జనే||

తా|| సిగ్గు, భేదపడుట, మ్రొక్కుట, దురాలోచనచేయుట, మూర్ఛి
లుట, క్రిందుగానుండుపదార్థమును నిణఁయించుట, స్నానము, వీనియం
దు ఈశిరస్సుకుపయోగింపబడును.

౪-అలోలితము||శ్లో|| మణ్డలాకారవద్రాఽన్తమాలోలితశిరోభవేత్||

తా|| చక్రాకారముగాద్రిప్పబడినది యాలోలితశిరస్సుననబడును.

వి|| శ్లో|| నిద్రోద్వేగేగ్రహాఽవేశేమదేమూర్ఛాఽతురాన్వితే|

భ్రమణేచవికల్పాఽదౌహంస్యేచాఽలోలితంశిరః||

తా|| తూగాడుట, దయ్యముసోకుట, మదము, మూర్ఛపోయినవా
డు, గిరగిరతిరుగుట, వికల్పాదులు, నవ్వు, వీనియందు ఈశిరస్సుకుపయో
గింపబడును.

౫, ధుతము||శ్లో|| వామదక్షిణభాగేతుచలితంతద్ధుతంశిరః||

తా|| ఎడమకుడిప్రక్కలకు కదలించునట్టిధుత శిరస్సుననబడును,

వి||శ్లో|| నాఽస్తీతివచనేభూయల్లపార్శ్వదేశాఽవలోకనే|జనాఽ

శ్వాసేవిస్మయేచవిపాదేఽసీప్సితేతథా|శీతాథాజ్వలితేభీతే

సద్యల్లపీతాఽనవేతథా|యుద్ధయత్నేనిషేధేచఅమర్షేస్వాజ్ఞానీ

క్షణేపార్శ్వాఽహ్వనేచతస్యోక్తఃప్రయోగోభరతాఽగమే||

తా|| తిరుగుట, మాటిమాటికి ప్రక్కలజూచుట, జనులనూరడించు
ట, ఆశ్చర్యము, భేదము, ఇచ్చితేము, చలి, మండుట, బయపడినది, అహం

డుత్రాగినకల్లు, యుద్ధప్రయత్నము, శ్రోపుడు, కోపము, అవయవములను జూచుకొనుట, ప్రక్కలనుండుపారలనుబిలుచుట, వీనియందుశిరస్సుఉపయోగింపబడును.

౬, కంపితము॥ శ్లో॥ ఊర్ధ్వైశ్చోభాగచలితంకల్పితంతచ్చిరోభవేత్ ॥

తా॥ క్రిందుమీదుగాగడలింపబడినది కంపితశిరస్సనబడును.

వి॥ శ్లో॥ రోషేతిష్ఠేతివచనేప్రశ్నసంజ్ఞోపహాతయోః ।

అవాహనేతర్లనేచ కమ్పితంతచ్చిరోభవేత్ ॥

తా॥ కోపము, ఉండునునుట, అడుగుట, పిలుచుట, అవాహనము, బెదరించుట, వీనియందు-ఈశిరస్సువినియోగింపబడును.

౭, పరావృత్తము॥ శ్లో॥ పరాఙ్ముఖీకృతంశీర్షంపరావృత్తమీతితమ్ ॥

తా॥ ప్రక్కగాద్రిప్పినది పరావృత్తశిరస్సనబడును.

వి॥ శ్లో॥ తత్కార్యకోపలజ్జాఽదికృతేనక్తప్రసారణే ।

అనాదరేకచేతూణ్యాం పరాఽన్వృత్తశిరోభవేత్ ॥

తా॥ అట్లుచేయునునుట, కోపము, సిగ్గుమొదలైనవానివలనిచేష్టముఖమునుచాచుట, ఉపేక్షించుట, జడ, అమ్ములపొదివీనియందు ఈశిరస్సుఉపయోగింపబడును.

౮, ఉత్తిష్ఠము॥ శ్లో॥ పారోశ్చైర్ధ్వభాగచలితముత్తిష్ఠంనామశీర్షకమ్ ॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలమీది భాగములుదు చలింపజేయబడునది ఉత్తిష్ఠశిరస్సనబడును.

వి॥ శ్లో॥ గ్రహాణగచ్ఛేత్త్యాకృతైరనూచనేపరిపోషణే ।

అక్లితాశ్చేదయోక్తవ్యముత్తిష్ఠంనామశీర్షకమ్ ॥

తా॥ తీసికొనుము పొమ్ము అనుటమొదలగునవి, జూడచూపుట, పోషించుట, సంమతిించుట, వీనియందుఉత్తిష్ఠశిరస్సుఉపయోగింపబడును.

౯, పరివాహితము॥ శ్లో॥ పారోశ్చైర్ధ్వయోశ్చామరవన్నతంచే

త్పరివాహితమ్ ॥

తా॥ వింజామరమువలె ఇరుప్రక్కలకువంపబడినది పరివాహిత శిరస్సనబడును.

వి॥ శ్లో॥ మోహేచవిరహేస్తోత్రే సన్తోషేచాఽనుమోదనే ।

విచారేచప్రయోక్తవ్యం పరివాహితశీర్షకమ్ ॥

తా॥ వలపు, ఎడబాటు, పొగడు, సంతోషము, ఒప్పుకొనుట, విచారము, వీనియందు ఈశిరస్సు ఉపయోగింపబడును.

గ్రంథాంతరస్థశిరోభేదాః.

శ్లో॥ ధుతంవిధుతమాధూత మవధూతంచకంపితమ్ | అకంపితో
ద్వాహితంచపరివాహితమంచితమ్ | నిహంచితంపరావృత్త
ముష్టిప్తాభోముఖేతథా | లోలితంచేతివిజ్ఞేయం చతుర్దశవి
ధంశరః॥ తిర్యజ్నతోన్నతంస్కంధానతమారాత్రికంసమమ్ |
పార్శ్వభిముఖమిత్త్యవ్యద్భేదంపంచపరేజగుః॥ సౌమ్యమా
లోకితంచైవతిరశ్చీనంప్రకంపితమ్ | సౌందర్యంపంచధావో॥

క్తంశిరసాంలక్షణంతథా॥ భరతాదిభిరాచార్యైశ్చతుర్వింశదితీరితాః॥

తా॥ ధుతము, విధుతము, అధూతము, అనధూతము, కంపితము, అకంపితము, ఉద్వాహితము, పరివాహితము, అంచితము, నిహంచితము, పరావృత్తము, ఉష్ణిప్తము, అభోముఖము, లోలితము, తిర్యజ్నతోన్నతము, స్కంధానతము, ఆరాత్రికము, సమము, పార్శ్వభిముఖము, సౌమ్యము, ఆలోకితము, తిరశ్చీనము, ప్రకంపితము, సౌందర్యము, అని శిరోభేదములు ఇరువదినాలుగువిధములుగా భరతాచార్యులు మొదలైనవారిచే జెప్పబడియున్నవి.

౧-ధుతము॥ శ్లో॥ పర్యాయేణశనై స్తిర్యగతము క్తంధుతంశిరః॥

తా॥ క్రమముచొప్పున మెల్లగాను అడ్డముగాను ద్రిప్పబడునట్టిశిరము ధుతము అనబడును.

వినియోగము॥ శ్లో॥ శూన్యస్థానేస్థితేజైవపార్శ్వదేశావలోకనే |

అనాశ్వానేవిస్మయేచ విహదేనీస్థితేతథా | ప్రతిషేధేచత

స్థోక్తః ప్రయోగోభరతాదిభిః॥

తా॥ ఏమిలేనిచోటు, ప్రక్కలుచూచుట, ఊరటలేమి, ఆశ్చర్యము, భేదము, ఇచ్చలేమి, త్రోపుడువీనియందు ఈశిరస్సునియోగింపబడును.

౨, విధుతము॥ శ్లో॥ ద్రుతగత్యథతత్సాద్విధుతంతత్రచక్షతే॥

తా॥ ఆశిరస్సువడితో అడ్డముగా ద్రిప్పబడినయెడ విధుతము అనబడును.

వి॥ శ్లో॥ శీతార్ధైర్జ్వలితేభీతేనద్యః వీతానవేతథా॥

తా॥ చలి, వేండము, పిరికివాడు, అప్పుడు త్రాగినకల్లుగలవాడు వీరియందు ఈశిరస్సునియోగింపబడును.

తా॥ నేనుచాలుదుననుట, గర్వింతుట, వీనియందు ఈ శిరస్సు విని
యోగింపబడును.

౮-పరివాహితము॥ శ్లో॥ పరంమండలికాకారంభ్రామితంపరివాహితమ్॥

తా॥ చక్రాకారముగమిక్కిలిత్రిప్పబడినశిరస్సు పరివాహితమనబడును.

విని॥ శ్లో॥ లజ్జాభావేభ్రమేమానే వల్లభానుకృతౌతథా॥

విస్మయేచస్మి తేహర్షైరమాంచేపిప్రమోదనే॥

విచారేచవిచారజ్ఞైఃకార్యమాహురిదంశిరః॥

తా॥ సిగ్గులేము, భ్రమము, మానము, ప్రియునిపోలిక, ఆశ్చర్యము,
చిరునవ్వు, సంతోషము, పులకాంకురము, సంతోషింపజేయుట, విచా
రము, వీనియందు ఈశిరస్సు వినియోగింపబడును.

౯-అంచితము॥ శ్లో॥ శిరస్యోదంచితంకించిత్పార్శ్వయోర్నతకంధరమ్॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలకును ఇంచుకపంపబడిన మెడగలశిరస్సు అంచి
తము అనబడును.

విని॥ శ్లో॥ దుశ్చింతామోహమూర్ఛాదౌతత్కార్యమధరేతుణే॥

తా॥ దురాలోచనము, మోహము, మూర్ఛముదలైనవి, పెదవిని
జూచుకొనుట, వీనియందు ఈశిరస్సు పుష్పయోగింపబడును.

౧౦ - నిహించితము॥ శ్లో॥ ఉష్ణిప్తబాహుశిఖరలగ్నగ్రీవంసిహించితమ్॥

తా॥ పాడుపుగనెత్తబడిన మూపుతోజేరినయెడ ఆశిరస్సు నిహించి
తము అనబడును.

విని॥ శ్లో॥ విలాసేలలితేగర్వేబిబ్బకేకిలికించితే॥

మోట్టాయితేకుట్టమితేమానేస్తంభేచతద్భవేత్॥

తా॥ విలాసము, లలితము, గర్వము, బిబ్బకము, కిలికించితము,
మోట్టాయితము, కుట్టమితము, మానము, స్తంభము, వీనియందుయీ
శిరస్సు వినియోగింపబడును. ఇందలి విలాసము మొదలగువానిఅర్థము
భరతరసప్రకరణమునందు వివరింపబడియున్నది.

౧౧-పరావృత్తము॥ శ్లో॥ పరాబ్జుభీకృతంశీర్షంపరావృత్తంశిరోభవేత్॥

తా॥ పెడమొగముగలదిగాత్రిప్పబడినశిరస్సు పరావృత్తముఅనబడును.

విని॥ శ్లో॥ తత్కార్యకోపలజ్జాదికృతేవక్త్రప్రసారణే॥

పరావృత్తానుకరణేపృష్ఠతఃప్రేక్షణేభవేత్॥

తా॥ అదిచేయుమనుట, కోపము, లజ్జ మొదలగుదానిచే నగుచేష్ట,

ముఖమునుచూచుట, ఒకతట్టుతిరిగినదాని ననుకరించుట, నెనుకతట్టు
మాచుట, వీనియందు ఈశిరస్సు వినియోగింపబడును.

౧౨ - ఉత్తిప్తము॥ శ్లో॥ ఉద్ధృవక్రంశిరోజ్ఞేయమున్దిప్తంతత్రతస్యతే॥

తా॥ మొదికెత్తబడినమొగముగలశిరస్సు ఉత్తిప్తముఅనబడును.

విని॥ శ్లో॥ దర్శనేతుంగవన్తునాంచంద్రాదివ్యోమగామినామ్॥

తా॥ పొడువైనపదార్థములనుజూచుట, చంద్రుడు మొదలైనఆకాశ
మునందుసంచరించువానినిజూచుట, వీనియందుఈశిరస్సు వినియోగింప
బడును.

౧౩ - అఘోముఖము॥ శ్లో॥ అఘోముఖశిరోయత్రతత్రప్రాహురఘోముఖమ్॥

తా॥ క్రిందు మొగముగావంచబడినశిరస్సుఅఘోముఖముఅనబడును.

శ్లో॥ లజ్జాభేదప్రణామేషు స్యాదస్వర్థమఘోముఖమ్॥

తా॥ సిగ్గు, దుఃఖము, మ్రొక్కుట, వీనియందుఈశిరస్సు వినియోగించును.

౧౪ - లోలితము॥ శ్లో॥ శిరస్సన్యల్లోలితంగర్వాధిక్యంశిథిలలోచనమ్॥

తా॥ గర్వాధిక్యముచేతతేలవేయబడినకన్నులుగలశిరస్సులోలితము
అనబడును.

విని॥ శ్లో॥ నిద్రాగమగ్రహవేశమదమూర్ఛానుతన్మతమ్॥

తా॥ నిదురవచ్చుట, దయ్యముపోకుట, మదము, మూర్ఛ, వీనియం
ప ఈశిరస్సుచెల్లును.

౧౫ - తిర్యజ్జతోన్నతము॥ శ్లో॥ తిర్యజ్జతోన్నతంప్రాప్తంశిరస్తీర్య
జ్జతోన్నతమ్॥

తా॥ అడ్డముగవంచియెత్తబడినశిరస్సుతిర్యజ్జతోన్నతముఅనబడును.

వి॥ శ్లో॥ బిబ్బోకాదిషుకాంతానాంతత్ప్రయోజ్యంప్రచక్షతే॥

తా॥ స్త్రీలయొక్కబిబ్బోకముమొదలగువిలాసచేష్టలయందుఈశిర
స్సువినియోగింపబడును.

౧౬ - స్కంధానతము॥ శ్లో॥ స్కంధానతంతథాఖ్యాతంస్కంధేయన్ని
హేతంశిరః॥

తా॥ మూపుమొదికివంపబడినశిరస్సుస్కంధానతముఅనబడును.

విని॥ శ్లో॥ తన్నిద్రామదమూర్ఛానుచింతాయాంచప్రయుజ్యతే॥

తా॥ ఆశిరస్సు నిద్ర, మదము, మూర్ఛ, చింత వీనియందు ఉప
యోగింపబడును.

౧౭ - ఆరాత్రికము॥ శ్లో॥ సుంధేతుకించిదాశ్లిష్యధాంతమారాత్రి
కంమతమ్॥

తా॥ రెండుమూపులను కొంచెము తాకించి త్రిప్పబడుశిరస్సు ఆరా
త్రికము అనబడును.

విని॥ శ్లో॥ విస్మయేదృశ్యతేతస్యపరాభిప్రాయవేదనే॥

తా॥ ఆశ్చర్యము, ఇతరులయభిప్రాయము నెరుగుట వీనియందు ఈ
శిరస్సునకు వినియోగము.

౧౮-సమశిరము॥ శ్లో॥ స్వాభావికం సమంశీర్షంస్వభావాభినయాదిషు॥

తా॥ ఉన్నదియున్నట్టుండు శిరస్సు సమము. ఇది స్వభావధర్మమును
తెలుపుట మొదలైనవానియందు వినియోగించును.

౧౯- పార్శ్వభిముఖము॥ శ్లో॥ పార్శ్వభిముఖమన్వర్థంపార్శ్వస్థ
స్యావలోకనే॥

తా॥ ఒకప్రక్కకు ద్రిప్పబడినశిరస్సు పార్శ్వభిముఖము అనబడును.
అది ప్రక్కనుండు వారినిజూచుటయందు ఉపయోగించును.

౨౦- సౌమ్యము॥ శ్లో॥ నిశ్చలం సౌమ్యమాఖ్యాతం నృత్తారం భేదప్రయుజ్యతే॥

తా॥ చలనము లేక ఉండు శిరస్సు సౌమ్యము అనబడును. అది నా
ట్యారంభమందు ఉపయోగింపబడును.

౨౧- ఆలోలితము॥ శ్లో॥ సమంతాల్లాభితంయత్తదాలోలితమితీరితమ్॥

తా॥ అంతటను ద్రిప్పబడినశిరస్సు ఆలోలితము అనబడును.

విని॥ శ్లో॥ పుష్పాంజలిక్రమేచారి నటనేలవణేతథా॥

ఆలోలితస్యశిరసా వినియోగోభిధీయతే॥

తా॥ పుష్పాంజలి క్రమము, చారినాట్యము, లావణ్యము, వీనియందు
ఈశిరస్సు వినియోగింపబడును.

౨౨-తిరశ్చీనము॥ శ్లో॥ పార్శ్వద్వయోదూర్ధ్వభాగేచలనాత్తిర్యగీరితమ్॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలందును మీదితట్టుచలించుటగలశిరస్సు తిరశ్చీనము
అనబడును.

విని॥ శ్లో॥ లజ్జానిరూపణేనృత్తైముఖచారియనామని॥

తత్తదాచిత్వకాలేషుతిరశ్చీనముదీరితమ్॥

తా॥ సిగ్గునుకనపరచెడిఆట, ముఖచారి అనుఆట, వీనియందును, ఆ
యాతగినకార్యములందును ఈశిరస్సుచెల్లును.

౨౩, ప్రకంపితము॥శ్లో॥ పునఃపునఃప్రచలనాత్పురోభాగేచపార్శ్వ

యోః । ప్రకంపితశిరఃప్రోక్తంనాట్యశాస్త్రేషుసమ్మతమ్॥

తా॥ ముందరికిని ఇరుప్రక్కలకును మాటిమాటికిచలించుటవలననే
నశిరస్సు ప్రకంపితము అనబడును.

విని॥శ్లో॥ అద్భుతాఖ్యరసేగీతేప్రబంధేభ్రమరేతథా ।

ప్రత్యర్థియుద్ధభావేపిప్రకంపితశిరోభవేత్॥

తా॥ ఆశ్చర్యరసము, పాట, ప్రబంధమునువినుట, తుమ్మెద, శత్రు
యుద్ధభావము, వీనియందుఈశిరస్సుచెల్లును.

౨౪, సౌందర్యము॥శ్లో॥ ఊర్ధ్వభిముఖవిన్యాసాత్పశ్చద్భాగేన

చాలనాత్ । సౌందర్యాఖ్యశిరఃప్రోక్తఃసర్వనాట్యప్రశస్యతే॥

తా॥ క్రిందుమీదులకుత్రిప్పటవలన వెనుకతట్టుచలించుటగలదిసౌం
దర్యశిరస్సుఅనియెల్లనాట్యములందు ప్రశంసచేయబడుచున్నది.

విని॥శ్లో॥ కారణాభినయేహస్తభ్రమణాభ్యేచనర్తనే ।

సౌందర్యాఖ్యశిరఃప్రోక్తంయోగాభ్యాసేషుయుజ్యతే॥

తా॥ కారణాభినయము, హస్తభ్రమణముఅనుఆట, యోగాభ్యాస
మువీనియందు ఈశిరస్సుచెల్లును.

అథాప్తదృష్టిభేదాలక్ష్యస్తే.

శ్లో॥ సమమాలోకితంసాచీప్రలోకితనిమిలితేఉల్లోకితానువృ

త్తైచతథాదైవానలోకితమ్ ॥ ఇత్యప్తదృష్టిభేదాన్యూహితీ

తో భరతాంగమ్॥

తా॥ సమము, ఆలోకితము, సాచి, ప్రలోకితము, నిమిలితము, ఉ
ల్లోకితముఅనువృత్తము, అవలోకితము, అనిదృష్టి యెనిమిదివిధములు
గలదిగా భరతశాస్త్రమునందుజెప్పబడినది.

౧, సమము॥శ్లో॥ వీక్షితంసురనారీభిస్సమానంసమవీక్షణమ్॥

తా॥ దేవతాస్త్రీలవలెరెప్పపాటులేకచూచుటసమదృష్టియనబడును.

వి॥శ్లో॥ నాట్యానరమ్భేతులాయాశ్చఅన్యచింతావినిశ్చయే ।

ఆశ్చర్యేదేవతారూపేసమదృష్టిరుదాహృతా ॥

తా॥ నాట్యారంభము, త్రాసునుచూచుట, ఇతరచింతనునిశ్చయిం
చుట, ఆశ్చర్యము, దేవతారూపము వీనియందు ఈదృష్టియుపయోగిం
పబడును.

౨, ఆలోకితము॥శ్లో॥ ఆలోకితంభవేదాశుభ్రమణంస్ఫుటవీక్షణమ్॥

తా॥ వడితోడితిరుగుడుగలస్పష్టమైనచూపు ఆలోకితము అనబడును.

వి॥శ్లో॥ కులాలచక్రభ్రమణే సర్వవస్తుప్రదర్శనే।

ఇచ్ఛాయాంచప్రయోక్తవ్యమాలోకితనిరీక్షణమ్॥

తా॥ కుమ్మరిసారెతిరుగుట, అన్ని వస్తువులనుజూపుట, ఇచ్ఛవీనియందు ఈదృష్టివినియోగింపబడును.

౩, సాచి॥శ్లో॥ స్వస్థానేతిర్యగాకారమపాజ్గచలనక్రమాత్।

సాచీదృష్టితిజ్ఞేయానాట్యశాస్త్రాద్యర్థకోవిదైః॥

తా॥ స్వస్థానమందుండి కడకంటివరకు అడ్డముగాచలించునది సాచీదృష్టియనబడును.

వి॥శ్లో॥ ఇక్లితేశ్మత్రసంస్పర్శేశరలక్ష్యేఽంశుకేస్సృతౌ।

సూచనాయాంచకులటానాప్యేసాచీనిరీక్షణమ్॥

తా॥ అభిప్రాయము, మీసముదువ్వుట, గురి, వస్త్రము, తలపు, సయిగ, రంకులాడియాట, వీనియందు ఈదృష్టి వినియోగింపబడును.

౪, ప్రలోకితము॥శ్లో॥ ప్రలోకితంపరిజ్ఞేయంచలనాత్పార్శ్వభాగయోః॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలయందును చలించునట్టిదృష్టిప్రలోకితమనబడును.

వి॥శ్లో॥ ఉభయోగిపార్శ్వయోర్వస్తుదర్శనేదశసంజ్ఞికే।

చలనేబుద్ధిజాడ్యేచప్రలోకితనిరీక్షణమ్ ॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలనుండువస్తువులనుజూచుట, సయిగచేయుట, కదలుట, కలవరము, వీనియందు ఈదృష్టియుపయోగింపబడును.

౫-నిమిలిత॥శ్లో॥ దృప్తేరథవికాసేనిమిలితాదృష్టిరీరితా॥

తా॥ సగముకన్న దెరచిచూచెడిచూపునిమిలితయనబడును.

వి॥శ్లో॥ ఋషివేషేపారవశ్యేజపేధ్యానేనమస్కృతౌ।

ఉన్మాదేనూత్మదృష్టానిమిలితాదృష్టిరీరితా॥

తా॥ ఋషివేషము, పరవశత్వము, జపము, ధ్యానము, నమస్కారము, చిత్తచలనము, నూత్మదృష్టి, వీనియందు ఈదృష్టి ఉపయోగింపబడును.

౬, ఉల్లోకితము॥శ్లో॥ ఉల్లోకితమితిజ్ఞేయమూర్ధ్వభాగోన్నతానతమ్॥

తా॥ మీదికినిక్రించిపంపబడినదృష్టి ఉల్లోకితము అనబడును.

వి॥శ్లో॥ ధ్వజాఽగ్రేగోవురేదేవమణ్డపేపూర్వజన్మని।

ఔన్నత్యేచనికాదౌచ ఉల్లోకితనిరీక్షణమ్॥

తా॥ ధ్వజముకొన, గోపురము, దేవనుండపము, పూర్వజన్మము, పాడుగు-వెన్నెల మొదలగునవి వీనియందు ఈదృష్టి వినియోగింపబడును.

౨, అనువృత్తము॥ శ్లో॥ ఊర్ధ్వైః ఘోషిక్షణం పేగాదనువృత్తనిరీక్షణమ్॥

తా॥ క్రిందమీదుగాజూచునట్టి పడిగచూపు అనువృత్తము అనబడును.

వి॥ శ్లో॥ కోపదృష్టౌప్రియామస్త్రైః పృథునవృత్తనిరీక్షణమ్॥

తా॥ కోపముతో జూచుట, ప్రీతితో పిలుచుట, వీనియందు ఈదృష్టి వినియోగించును.

౩, అవలోకితము॥ శ్లో॥ అధస్థాద్దశానంయ త్తదవలోకితముచ్యతే॥

తా॥ క్రిందుచూచెడిచూపు అవలోకితము అనబడును.

వి॥ శ్లో॥ ఛాయాఽలోకే విచారేచ శయ్యా యాంపరనక్రమే॥

స్వాఽజ్ఞావలోక సేయా సేష్యవలోకితముచ్యతే॥

తా॥ నీడనుచూచుట, విచారము, పాస్సు, చదుపుట, తనయవయవములను జూచుకొనుట, పోవుట వీనియందు ఈదృష్టి వినియోగింపబడును.

గ్రన్థాంతరస్థదృష్టిభేదాః.

శ్లో॥ సమాప్రలోకితాన్నిగ్ధాశృంగారాలోకితాద్భుతా కరుణా
విస్మయాదృప్తావిషణ్ణాచభయానకా సాచీద్రుతావీరరాద్రే
దూరేంగితవిలోకితా వితర్కితాశంకతాచఅభితప్తానలో
కితా శూన్యాహర్షోగ్రవిభ్రాంతాశాంతామాలితసూచనా ల
జ్జితామలినాత్రస్తామహానాముకుళకుశ్చితే ఆకాశాత్యర్థము
కుళాలనువృత్తాచవిప్లుతా జహ్నువికోశామదిరాహృద్యా
లలితసంజ్ఞికా చతుశ్చత్వారింశతీతిదృష్టిభేదాః ప్రకీర్తితాః॥

తా॥ సమ, ప్రలోకిత, శృంగార, స్నిగ్ధ, ఉల్లోకిత, అద్భుత, కరుణ, విస్మయ, దృప్త, విషణ్ణ, భయానక, సాచి, ద్రుత, వీర, రాద్ర, దూర, ఇంగిత, విలోకిత, వితర్కిత, శంకిత, అభితప్త, అవలోకిత, శూన్య, హర్ష, ఉగ్ర, విభ్రాంత, శాంత, మాలిత, సూచన, లజ్జిత, మలిన, త్రస్త, మ్హాన, ముకుళ, కుంచిత, ఆకాశ, అర్థముకుళ, అనువృత్త, విప్లుత, జహ్ను, వికోశ, మదిర, హృద్య, లలిత, అనిదృష్టిభేదములు నలువదినాలుగు.

౧, అందు, సమ॥ శ్లో॥ ఏక్షితంసురనారీవనమాచేదభిధీయతే॥

తా॥ దేవతా స్త్రీవతరెప్ప పాటులేక చూడబడినదినమదృష్టియనబడును.

విని॥ శ్లో॥ సమాదిషుప్రయోక్తవ్యమితి నాట్య విఠోవిదుః॥

తా॥ సమముగజూచుట మొదలైనవానియందు ఈదృష్టివినియోగిం
చబడునని నాట్యశాస్త్రజ్ఞులుచెప్పదరు.

౨, ప్రలోకిత॥ శ్లో॥ ప్రలోకితాపరిజ్ఞేయాదశకానంపార్శ్వభాగయోః॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలనుజూచెడిచూపుప్రలోకిత యనబడును,

విని॥ శ్లో॥ ఉభయోఃపార్శ్వయోర్వస్తుదర్శనాదిషుయుజ్యతే॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలనుండు వస్తువులు మొదలైనవానినిజూచుటయందు
ఈదృష్టివినియోగించును.

౩, స్నిగ్ధ॥ శ్లో॥ సహర్షాసాభిలాషాచమనోజ్ఞాన్తఃప్రకాశినీ ।

స్మరోద్రేకాభవేత్స్నిగ్ధా స్నిగ్ధాదిషునియుజ్యతే॥

తా॥ సంతోషముతోడను అభిలాషముతోడను గూడినదియు, మ
నోజ్ఞ తగలదియు, అంతర్వికాసముగలదియు, మన్మథోద్రేకముగలదియు
నైన దృష్టిస్నిగ్ధయనబడును. ఇదిన్నేహముగల వస్తువు మొదలైనవాని
యందు వినియోగించును.

౪, శృంగార॥ శ్లో॥ హాసోత్పన్నప్రమోదోత్థాకామంకామవశం

వదా । శృంగారదృష్టిఃకాంతానాంభ్రూక్షేపాపాజ్ఞసమ్భవా॥

భవేన్మనోభవావిష్టకామినీవీక్షణాదిషు॥

తా॥ సంతోషమువలనబుట్టిన సుఖవిశేషమునందుగలిగినదియు, మి
క్కిలిమన్మథాధీనమయినదియు, కనుబొమ్మలు నిక్కించుటగల మనోజ్ఞా
రాండ్రకడగంటి చూపువలనగలిగినదియునైన చూపుశృంగారదృష్టియ
నబడును. ఈదృష్టిమన్మథావేశముగల స్త్రీలనుజూచుట మొదలగువా
నియందుచెల్లును.

౫, ఉల్లోకిత॥ శ్లో॥ ఉల్లోకితాపరిజ్ఞేయాఉర్ధ్వభాగావలోకనమ్॥

తా॥ మీదిభాగముజూచుటగలది ఉల్లోకితదృష్టియనబడును.

విని॥ శ్లో॥ అత్యున్నతాదివస్తూనాంపూర్వజన్మనియుజ్యతే॥

తా॥ పాడువులగుపదార్థములనుజూచుటయందును, పూర్వజన్మము
నుతలచుటయందును, ఈదృష్టి చెల్లును.

౬, అద్భుత॥ శ్లో॥ కిచ్చిత్కుచ్చితపక్ష్యాన్తా విస్మయోత్థిప్తధూలతా ।

సవికాససమాదృష్టిరద్భుతేతిప్రకీర్త్యతే॥

తా॥ కొంచెమువంపబడిన రేవులకొనలును, ఆశ్చర్యముచేత నెత్త

బడికనుబొమ్మలునుగల విలాసముతోడి సమమైనచూపు అద్భుతదృష్టి
యనబడును.

వి॥శ్లో॥ ఏషాతుభావశాస్త్రజ్ఞైరద్భుతాదిషుకీర్తితా॥

తా॥ ఈదృష్టిఆశ్చర్యము మొదలైనవానియందు వినియోగించును.

౭, కరుణ॥శ్లో॥ విప్రస్తర్థప్రపాదాస్యాచ్ఛుభామన్దరతారకా॥

నానావలోకినీదృష్టిః కరుణాకగుణారసే॥

తా॥ దిగువకువ్యాపించినదియు, సగముతెరవబడినదియు, కన్నీళ్ళు
గలదియు, మంచిదియు, మెల్లగాతిరుగుచున్న నల్లగుడ్డుగలదియు, ము
క్కుకొనయందు నిలువబడినదియునైనచూపు కరుణాదృష్టియనబడును.
ఈదృష్టికరుణారసమునందు వినియోగపడును.

౮, విస్మయ॥శ్లో॥ ఉద్ధతారచనాత్యర్థంసమావికసితాతథా ।

విస్మయపుటయుగ్మాచవిస్మయావిస్మయాదిషు॥

తా॥ మిక్కిలినిక్కునుచూపునదియు, సమమయినదియు, వికాసము
గలదియు, చక్కగాతెరవబడిన రెప్పలుగలదియునైనచూపువిస్మయదృ
ష్టియనబడును. ఈదృష్టిఆశ్చర్యము మొదలైనవానియందుచెల్లును.

౯, దృఢత॥శ్లో॥ స్థిరావికాససహితానిశ్చలీకృతతారకా ।

స్వసన్నివేశినీకృష్టాదృష్టిరుత్సాహగోచరా॥

తా॥ నిలుకడగలదియు, వికాసముతోగూడినదియు, చలింపనినల్ల
గుడ్డుగలదియు, స్వస్థానగతమయినదియునైన దృష్టిదృఢతయనబడును.
ఇదిఉత్సాహమందుచెల్లును.

౧౦, విషణా॥శ్లో॥ విస్తరితపుటద్వన్ద్వావిప్రస్తాన్తనిమేషణా॥

స్తబ్ధతారామనాగ్దృష్టిర్విషణ్ణతినిగద్యతే॥

తా॥ విరిసినరెప్పలును, తొలగినరెప్పపాట్లును, చలింపని నల్లగుడ్డు
నుగలదివిషణాదృష్టియనబడును.

వి॥శ్లో॥ విషాదేచైవచింతాయాం దృష్టేరేషాప్రకీర్తితా॥

తా॥ భేదమునందును, విచారమునందును, ఈదృష్టివినియోగించును.

౧౧, భయానక॥శ్లో॥ స్తబ్ధోద్వృత్తపుటాత్యర్థంచఞ్చితాఫుల్లతారతా॥

భయానకాభవేద్దృష్టిః భృశంభీతేభయానకే॥

తా॥ చలింపనిమీదికి ఎత్తబడినరెప్పలతో మిక్కిలిచలించుచు వి
కాసమునొందియున్న నల్లగుడ్డుగల చూపుభయానక దృష్టియనబడు

ను. ఇదిమిక్కిలిభయపడిన దానియందును, భయానకరసమునందును, వినియోగపడును.

౧౨, సాచి||శ్లో|| సాచీదృష్టిరితిజ్ఞేయా అపాజ్ఞచలనక్రమాత్ |

ఇజ్ఞితాదిష్వియంప్రోక్తా భరతాగమవేదిభిః||

తా|| క్రమముగాకడకంటివరకు చలించునదిసాచీదృష్టియనబడును. ఈదృష్టిజూడచూపుడమొదలై నవానియందు వినియోగించునని భరత శాస్త్రజ్ఞులుచెప్పుదురు.

౧౩, ద్రుత||శ్లో|| తారాద్యయస్యచలనాద్ధృతదృష్టిరుదాహృతా||

తా|| రెండునల్లగుడ్డుయొక్కచలనముగలదిద్రుతదృష్టియనబడును, వి||శ్లో|| ఏతస్యావినియోగస్తుసమ్భృమాదిషుకీర్తితా||

తా|| ఈదృష్టిసంభ్రమముమొదలై నవానియందువినియోగింపబడును.

౧౪, వీర||శ్లో|| దీప్తావికసితాపుల్లామధ్యాగామ్భీర్యశాలిని|

వీరావీరవసేపాహురక్షభాసమతారకా||

తా|| పులుగునదియు, తేటయైనదియు, విరిసినదియు, ఉగ్రమును శాంతమునుగాక మధ్యస్థమైయుండునదియు, లోపలనణగినయభిప్రాయముగలదియు, కలకలేనిదియు, సమములయిన నల్లగుడ్డుగలదియైన చూపువీరదృష్టియనబడును. యీదృష్టివీరరసమునందువినియోగించును.

౧౫, రాదృ||శ్లో|| అస్మిగ్ధాలోహితాక్రూరానిస్తబ్ధపుటతారకా|

భుక్కుటీకుటిహృద్వృత్తారాద్రారాద్రేదృగుచ్ఛతే||

తా|| ప్రీతిలేనిదియు, ఎరుపయినదియు, క్రూరమయినదియు, చలించెడిరెప్పలు నల్లగుడ్డుగలిగినదియు, పంక్తరైనకనుబొమలుగలిగినదియు మీదికి తెరవబడియైన చూపురాద్రదృష్టియనబడును. యీదృష్టిరాద్రరసమునందు వినియోగించును.

౧౬, దూర||శ్లో|| కింఞ్చిదూర్ధ్వవికాసేనదూరదృష్టిరుదాహృతా||

తా|| కొంచెముమీదికెత్తబడినచూపు దూరదృష్టియనబడును.

వి||శ్లో|| దూరావలోకసేప్రోక్తాభావశాస్త్రవిచక్షణైః||

తా|| దూరముననుండు వస్తువులను జూచుటయందు యీదృష్టివినియోగపడును.

౧౭, ఇంగిత||శ్లో|| సహపేక్షాజ్ఞితదృష్టిస్యాత్కటాక్షచలనక్రమాత్ |

ఇంగితాదిష్వియంభావసేత్సభిన్నముదాహృతా||

తా || కడకన్నులచలనమువలన సంతోషముతో గూడిన చూపు శంగిత దృష్టిలనబడును; ఇది జూడచూపుట మొదలైనవానియందు వినియోగింపబడును.

౧౮- విలోకిత|| శ్లో|| వీక్షణంపృష్ఠభాగేయ తద్విలోకితముచ్యతే।
ఇయందృష్టిర్భవేత్పశ్యాద్దేశవృత్త్యలోకనే||

తా|| వెనుకతట్టు చూచునట్టిచూపు విలోకితదృష్టియనబడును. ఇది వెనుకతట్టు ఉండువానినిజూచుటయందు వినియోగపడును.

౧౯- వితర్కిత|| శ్లో|| వికాశితోద్వృత్తపుటాతథైవోత్ఫుల్లతారకా।
త్రాపితాసమతారాచదృష్టిజ్ఞేయావితర్కితా||

తా || తేటయై మీదికి తెరవబడిన రెప్పలు గలదియు, ప్రకాశము లైననల్లగుడ్డుగలదియు, భయముతో గూడినదియు, సమములైన నల్ల గుడ్డుగలదియునైన చూపు వితర్కితా దృష్టియనబడును.

విని|| శ్లో|| ఏషాతుభావశాస్త్రజ్ఞైరూహాదిషునియుజ్యతే||

తా|| ఈదృష్టి ఉహించుట మొదలైనవానియందు వినియోగించును.
౨౦-శక్తిత|| శ్లో|| కిచ్చిచ్చలాస్థిరాకిచ్చిదున్న తాతిర్యగాయతా।
గూఢాచకితతారాచ శక్తితాదృష్టిరుచ్యతే||

తా|| కొంచెము చలనము గలదియు, కొంచెము నిలుకడగలదియు నిక్కినదియు, అడ్డుపురివిగలదియు, మరుగైనదియు, బెదరును తోపించెడి నల్లగుడ్డుగలదియునైనచూపు శంకిత దృష్టియనబడును.

విని|| శ్లో|| శక్త్యాదిషుప్రయోక్తవ్యాప్రోక్తానాట్యవిశారదైః||

తా|| ఇదిశంక మొదలయినవానియందు వినియోగింపబడును.

౨౧- అభితప్త|| శ్లో|| పుటప్రచలనంయత్రతారకాదర్శనాలసౌ।
అభితప్తానకృద్దృష్టిర్నిర్వేదప్రముఖేష్వియమ్||

తా|| రెప్పలకదలికయునల్లగుడ్డుతోపికయుగలమెల్లనిచూపుఅభితప్త దృష్టియనబడును. ఇదివినుగుమొదలగువానియందువినియోగించును.

౨౨- అవలోకిత|| శ్లో|| అభస్థాద్దర్శనంయత్తదవలోకితముచ్యతే||

తా|| క్రిందుగచూచెడిచూపు అవలోకితదృష్టియనబడును.

వి|| శ్లో|| వినియోగోభవేదన్యవిచారపఠనాదిషు||

తా|| ఈదృష్టివిచారము చదువుటమొదలైన విషయములందువినియోగించును.

సద్వికల్పరహితౌక్తాభినయదర్పణమ్.

౧౩- శూన్య॥ శ్లో॥ సనుతారాపుటాబాహ్యవిష్కమ్పానూన్యదర్శనా॥
బాహ్యధృక్ గ్రహణేచేయంశూన్యదృష్టిరుదాహృతా॥

తా॥ సమములైననల్లగుడ్డునురెప్పలునుగలదియు, బయలుపడినదియు, చలనములేనిదియు, శూన్యమునుచూచునదియునైన చూపుశూన్యదృష్టియనబడును. ఇది బాహ్యధృక్ గ్రహణమునందువినియోగించును.

౧౪- హృష్ట॥ శ్లో॥ చచ్చలాదృశ్యతేయతరుచిరాచనిమేషభావో॥

ఈషత్సజ్జోచితాదృష్టిహృష్టాహానేత్రయుజ్యతే॥

తా॥ చలించునదియు, మనోహరమయినదియు, రెప్పపాల్లుగలదియు, కొంచెమువంచబడినదియునైనచూపుహృష్టదృష్టియనబడును. ఈదృష్టినివ్యసందువినియోగపడును.

౧౫- ఉగ్ర॥ శ్లో॥ సమ్యక్వికసితాకిచ్చినపాజ్ఞవ్యయశోణిమా॥

ఉగ్రదృష్టిస్సమూఖ్యాతాఉగ్రాదిషునియుజ్యతే॥

తా॥ లెస్సగావికసించినదియు రెండుకనుగొనలందును ఎరుపుగలదియునైనచూపు ఉగ్రదృష్టియనబడును. ఇదిఉగ్రము మొదలైనవానియందుచెల్లును.

౧౬- విభ్రాంత॥ శ్లో॥ చలత్తారాచవిభ్రాంతాదృష్టిర్విప్రసంభదర్శనా॥

మధ్యేన్యవికలాత్ఫుల్లావిభ్రాంతాసంభ్రమాదిషు॥

తా॥ చలించుచున్ననల్లగుడ్డుగలిగినదియు, భ్రమించునదియు, ప్రీతినిగనబరుచునదియు, నడుమనడుమవెలవెలపాటునుతేటదనమునుగలిగినదియునైనచూపువిభ్రాంతదృష్టియనబడును. ఇదిసంభ్రమముమొదలైనవానియందువినియోగపడును.

౧౭- శాంత॥ శ్లో॥ క్రమమాణపుటాసన్నాకిచ్చిచ్చిచ్చలలొచనా॥

చలత్తారాకృతాపాజ్ఞాదృష్టిశ్శాంతాశమాదిషు॥

తా॥ క్రమమయినరెప్పలకూడికగలదియు, కొంచెముచలించునట్టికన్నులుగలిగినదియు, చలించుచున్ననల్లగుడ్డుగలిగినదియునైనచూపు శాంతదృష్టియనబడును. ఇదిశమముమొదలైనవానియందుచెల్లును.

౧౮- మీలిత॥ శ్లో॥ దృష్టేరథావికాసేనమీలితాదృష్టిరీరితా॥

తా॥ సగముతెరవబడినకన్నులుగలదిమీలితదృష్టియనబడును,

విని॥ శ్లో॥ పారవశ్యాదిభావేషుప్రయోక్తవ్యానిమిలితా॥

తా॥ పరవశత్వము మొదలైన భావములయందు ఈదృష్టియుపయోగించబడును.

౨౯-సూచనా॥ శ్లో॥ హస్తాభియోగచలనాతిశయోన్ముకుళితాకృతిః।
సూచనాదృష్టిరభ్యాతాసూచనాదిషూయజ్యతే॥

తా॥ చేనైగననుసరించికొంచెముమూయబడినకన్నులుగలది సూచనాదృష్టియనబడును. ఇదిజూడ-చూపుట మొదలైనవానియందుచెల్లును.

౩౦-లజ్జిత॥ శ్లో॥ పతితోధ్వక్పుటావ్రీడాఅధరచ్యుతతారకా।
కింజీతుశ్చిత్తపత్మోగ్రలజ్జితాలజ్జితాదిషు॥

తా॥ వాలినమీదిరెప్పలును, సిగ్గువలనవాల్చబడిననల్లగుడ్డును, కొంచెముముడిగినరెప్పలకొనలుగలదిలజ్జితదృష్టియనబడును. ఈదృష్టిసిగ్గుపడినది మొదలైనవానియందువినియోగించును.

౩౧-మలిన॥ శ్లో॥ మలినాంతాచలత్పత్మోకింజీన్ముకుళితాకృతిః।
అత్యూచాకృష్టతారాదృగ్మలినాదృశ్యతేస్త్రియామ్॥

తా॥ సంకోచించినకనుగొనలును చంచలములైన రెప్పలునుగలిగి కొంచెముముడిగినకన్నులచేతకపికాంపబడిననల్లగుడ్డుగలదిమలినదృష్టియనబడును. ఇదిస్త్రీయందుగనబడును.

౩౨-త్రస్త॥ శ్లో॥ అంతర్వికసితాఘోర్వంపశ్చాద్విరళతారకా।
శ్రస్తాత్రాసమదేదృష్టిస్సమోద్వృత్తపుటద్వయా॥

తా॥ తొలుతవికాసముగలదైపిమ్మటచలించుచున్ననల్లగుడ్డుతోసరిగామీదికెత్తబడిన రెప్పలుగలదిత్రస్తదృష్టియనబడును. ఇదిభయమందునుమనమునందుచుచెల్లును.

౩౩-హ్లాస॥ శ్లో॥ శిథిలామశకరచలాక్రమాన్నిర్భుగ్నతారకా।
పత్మోగ్రభూపుటాహ్లాసాయోజ్యాహ్లాసాదికేష్యియామ్॥

తా॥ సడలినకొంచెపుకదలికతోక్రమముగాపోలుచున్ననల్లగుడ్డుగలిగిరెప్పలకొనలనంటుచున్నకనుబొమ్మలుగలదిహ్లాసదృష్టియనబడును. ఇదివాడినవస్తువులందుచెల్లును.

౩౪-ముకుళ॥ శ్లో॥ స్ఫురదాసక్తపత్మోగ్రసౌమ్యామిలితతారకా।
మిలితోధ్వక్పుటాదృష్టిరాసంచేముకుళాభవేత్॥

తా॥ కదలుచున్నరెప్పలకొనలచేరికయు, తిన్నదనమును, కలసినన

ల్లగుడ్లును, మూయబడినచైరెప్పలునుగలదిముకుళదృష్టియనబడును. ఇది
యంశందమునందువినియోగించును.

౩౫- కుఞ్చిత॥ శ్లో॥ కిఞ్చిత్కుఞ్చితపత్మోగ్రపుటాత్యథాంశికుఞ్చితా॥

తారాభ్యాంకుఞ్చితాదృష్టిరనిష్టానూయతాదిషు॥

తా॥ కొంచెమువాల్చబడినకొనరెప్పలునుమిక్కిలిలోగొనబడిననల్ల
గుడ్లునుగలదికుంచితదృష్టియనబడును. ఇదిఅనిష్టమునందునుఅనూయ
తమొదలైనవానియందునువినియోగపడును.

౩౬- ఆకాశ॥ శ్లో॥ ఆకాశదృష్టిరాకాశేబహువ్యావృతతారకా॥

ఏషావ్యాకాశసంభాసరివస్తాదిషునియుజ్యతే॥

తా॥ ఈదృష్టిఆకాశమునందును, మీదిభాగమునందుసంచరించెడివ
స్తువులందునుచెల్లును.

౩౭- అథాముకుళ॥ శ్లో॥ సస్థితాచథవేత్తారాకిఞ్చిదున్ముషితాపుటా॥

స్యాదథాముకుళాదృష్టిశ్చానందాన్లఘదగోచరా॥

తా॥ చిరునవ్వుతోమీదికికూరుకొనబడుచున్నరెప్పలుగలదిఅథా
ముకుళదృష్టియనబడును. ఇదిఆనందాన్లఘదములకు గోచరమైయుండును.

౩౮- అనువృత్త॥ శ్లో॥ అనువృత్తాయదుక్తంతద్భూయోధూయోనిరీక్షణం॥

తా॥ మాటిమాటికిచూచుటగలది అనువృత్తదృష్టియనబడును.

వి॥ శ్లో॥ త్వరాదిషుప్రయోక్తవ్యాకలితాభావకోవిదైః॥

తా॥ ఇదితత్తరపాటు మొదలగువానియందువినియోగింపబడును.

౩౯- విప్లుత॥ స్ఫురితోత్సుల్లపతితపుటాదృగ్విప్లుతాథవేత్॥

తా॥ కదలింపబడివిరిసివాలబడినరెప్పలుగలదివిప్లుతదృష్టియనబడును.

విని॥ శ్లో॥ ఏషాతుసర్వవస్తూనాంసౌందర్యాద్యవలోకనే॥

తా॥ ఈదృష్టిఅన్నివస్తువులయొక్కసౌందర్యాదులను జూచుటయం
దుచెల్లును.

౪౦॥ జిహ్వా॥ శ్లో॥ ఆకుఞ్చితపుటాగూఢతిర్యక్ప్రంభరలోకినీ॥

జిహ్వాదృగ్గూఢతారాస్యాగూఢాథానూయతాదిషు॥

తా॥ అంతటనువాల్చబడినరెప్పలుగలిగివయికితెలియక అడ్డముగా
నుమెల్లగానుచూచుటగలదిజిహ్వాదృష్టియనబడును. ఇదిగూఢాథానూయ
యందునుఅనూయమొదలైనవానియందునుచెల్లును.

౪౧॥ వికోశ॥ శ్లో॥ అనిమేషాచలతారావ్యాకోచితపుటద్వయా॥

వికోశాఖ్యాభవేద్దృష్టిఃపాపాకాదిషునియుజ్యతే॥

తా॥ రెప్పపాటులైనదియు, చలించుచున్న నల్లగుడ్డుగలదియు, సంకుచితములైనరెప్పలుగలదియునైనచూపువికోశదృష్టియనబడును. ఇదిసంతోషముమొనలైనవానియందాచెల్లును.

౪౨- మదిరా॥ శ్లో॥ అభ్యుతామాగిత్తామధ్యాత్మభ్రాక్షీకుంచితాచలా॥
మునినాకీర్తితాదృష్టిఃమదిరాతరుణేమదే॥

తా॥ ఒప్పినమునుదిక్కులుజూచుటయుకలతపాటునుగలదియు, మధ్యస్థనుయిక్రిందికివాల్యబడినదియు, బెరుగుగలదియునైనచూపుమదిరాదృష్టియనబడును. ఇదితరుణమదమునందుచెల్లును.

౪౩- హృద్య॥ శ్లో॥ అచ్యవస్థితసమ్భ్రాంతామనాన్తలీతతారకా॥
ఆకుంచితపుటాహృద్యామధ్యమాదిషుయుజ్యతే॥

తా॥ నిలుకడలేనిదైతడబాటుగలిగికొంచెముచలింపజేయబడిన నల్లగుడ్డునువంపబడినరెప్పలునుగలమనోజ్ఞమైనచూపు హృద్యదృష్టియనబడును. ఇదిమధ్యమములైనవస్తువులయందుచెల్లును.

౪౪- లలిత॥ శ్లో॥ భూజేషామంచితాపాజ్లాస్మితాస్మరకృతేనచ॥
వికాసేనాన్వితాదృష్టిఃలలితాలలితాదిషు॥

తా॥ కనుబొమ్మలకదలికచేముడుగజేయబడినకడకన్నులు మన్మథవికారమువలనచిరునవ్వును, తేటననమునుగలదిలలితదృష్టియనబడును. ఇది ఆనందకరములైనవస్తువులయందుచెల్లును.

అథగ్రంథాంతరస్థభూభేదానిరూప్యంతే.

శ్లో॥ సహజాపతితోత్తిష్టాచతురారోచితాతథా॥

కుంచితేతిషడైవాత్రధూచాతుర్యవతీక్రియా॥

తా॥ సహజ, పతిత, ఉత్తిష్ట, చతుర, రోచిత, కుంచిత, అని భూభేదములు (కనుబొమలచతురత్వముగలక్రియలు) ఆరువిధములుగా జెప్పబడుచున్నది.

౧- సహజ॥ శ్లో॥ సహజాస్వాత్స్వభావభూవికారరహితాముఖే॥

సహజాదిషుయుజ్యేత ఇతిధాపవివోవిదుః॥

తా॥ ముఖమందేవికారమునులేకస్వాభావికముగనుండెడి క్రియగల

కనుబొమ్మ సహజ భూమివనబడును. ఇది. స్వభావము మొదలైన వాని
యందు చెల్లును.

౨- పతిత॥ శ్లో॥ అచంచలభూమిగంచపతనాత్పతితామతా॥

తా॥ చలింపనికనుబొమ్మలనువాల్చునట్టిక్రియగలదిపతితభూమివనబడును.

విని॥ శ్లో॥ జగుప్సాయాంవిస్మయేచఅసూయాయాంభవేదసా॥

తా॥ ఇదిరోతపడుట యందును, ఆశ్చర్యమందును, ఓర్వనితనమం
దును, చెల్లును.

3- ఉష్ణిస్త॥ శ్లో॥ ఏకావాసాద్వీతీయావాయదుష్టిస్తతీతరామ్॥

ఉష్ణిప్తాసాధవేత్ స్త్రీణాంకోపేనత్యవచస్వపి॥

శృంగారభావలీలాయాంభూరహవినియుజ్యతే॥

తా॥ కనుబొమ్మలు రెంటియందును ఒక్కటిగాని రెండును గాని మిక్కిలి
నిక్కింపబడు నేనిఉష్ణిస్తభూమివనబడును. ఇది స్త్రీలకోపమునందును, సత్య
వచనమునందును, శృంగారభావచేష్టయందును, లీలయందును, వినియోగ
గింపబడును.

౪- చతుర॥ శ్లో॥ ద్వివీతీయసహితాస్తాకాస్సురితాయదమంధరా॥

చతురముఖసంస్పర్శాహృదయానందసన్నభమే॥

తా॥ రెండుకనుబొమ్మలకూడికత్ కొంచెము మెల్లగాచలింపజేయబ
డియెనేనిచతురభూమివగును. ఇదిముఖము తాకుట, మనస్సంతోషము, వేగిర
పాటు, వీనియందుఉపయోగింపబడును.

౫- రేచిత॥ శ్లో॥ లావణ్యమధురాక్షిప్తాయద్యేకారేచితామతా॥

తా॥ అందముగాను ఇంపుగాను ఒకబొమ్మచంపబడు నేని అది రేచి
తభూమివనబడును.

విని॥ శ్లో॥ రహస్యప్రవతేసాధుకలనేపదవీక్షణే॥

తా॥ ఇదిరహస్యమనువినుట, మంచిదిఅనుట, స్థానవీక్షణము వీని
యందు చెల్లును.

౬- కుంచిత॥ శ్లో॥ ఏకావాసాద్వీతీయావాకుంచితాంచితవామతా॥

తా॥ ఒకబొమ్మ రోనియు రెండుబొమ్మలు నేనిముడిగింపబడినయెడల
దికుంచితభూమివనబడును.

విని॥ శ్లో॥ మోహాయితేకుట్టమితేనిలాసేకిలికించితే॥

తా॥ ఇది మోహాయితము, కుట్టమితము, విలాసము, కిలికించితము, అ

సుశృంగారచేస్తూవిశేషములందువినియోగింపబడును. మోహియితము
మొదలగువానియధికముభరతరసప్రకరణమందువివరింపబడియున్నది.

అథ చతుర్విధగ్రీవాభేదానిరూప్యతే.

శ్లో॥ సుందరీచతిరశ్చీనాతథైవపరివతితా॥

ప్రకమ్పితాచభావజ్ఞైర్జ్ఞేయాగ్రీవాచతుర్విధా॥

తా॥ సుందరి, తిరశ్చీన, పరివతిత, ప్రకంపితఅనిగ్రీవా (మెడ) భేదములునాలుగువిధములుగాభావజ్ఞులచేజెప్పబడియున్నవి.

౧- సుందరి॥ శ్లో॥ తిర్యక్ప్రచలితాగ్రీవాసుందరీతినిగద్యతే॥

తా॥ అడ్డముగాగదలించబడినదిసుందరీగ్రీవయనబడును.

విని॥ శ్లో॥ స్నేహారమ్భేతథాయత్నేనమృగధ్ధ౯ఽపిచస్మృతే॥

సరసత్వాఽనుమోదేచసాగ్రీవాసుందరీమతా॥

తా॥ స్నేహారంభము, యత్నముచేయుట, మంచిదనుట, తలచుట, సరసము, అనుమోదము, వీనియందుఈగ్రీవయుపయోగింపబడును.

౨- తిరశ్చీన॥ శ్లో॥ పార్శ్వద్వయసూర్వభాగేతుచలనాత్సర్వయానవత్
సాగ్రీవాతుతిరశ్చీనేత్యుచ్యతేనాట్యకోవిదైః॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలనూర్వభాగములయందుసర్పగతివలెగదలించుటగలదితిరశ్చీనాగ్రీవయనబడును.

వి॥ శ్లో॥ ఖడ్గభ్రమేసర్పగత్యాంతిరశ్చీనానిగద్యతే॥

తా॥ కత్తినిద్రిప్పటయందునునాగుబాముపోవుటయందును ఈగ్రీవవినియోగించును.

౩- పరివతిత॥ శ్లో॥ సవ్యాఽపసవ్యచలితాగ్రీవాయత్రాఽధికచంద్రవత్
సాతునాట్యకలాభిజ్ఞైర్విజ్ఞేయాపరివతితా॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలయందునుఅధికచంద్రాకారముగాకదలించబడునదిపరివతితాగ్రీవయనబడును.

వి॥ శ్లో॥ శృంగారనటనేకాంతాకపోలపరిచుమ్భనే॥

నాట్యతంత్రకలాభిజ్ఞైర్విజ్ఞేయాపరివతితా॥

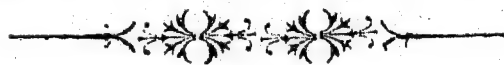
తా॥ శృంగారనటనమునందును, స్త్రీలచెక్కిళ్లు ముద్దుపెట్టుకొనుట
యందును, ఈగ్రీవయుపయోగించును.

ర- ప్రకమ్పిత॥ శ్లో॥ పురగీవశ్చాత్ప్రచలనాత్కపోతీకణ్డకమ్పనత్ |
ప్రకమ్పితేఃసాగ్రీవాప్రోక్తాచాట్యవిశారదైః॥

తా॥ ముందు నెనుకలుగాపావురాయిమేడకదలించునట్లుగదలంపబ
డునదిప్రకంపితగ్రీవయనబడును.

వి॥ శ్లో॥ యుష్మదస్మదితిప్రోక్తేదేశీనాట్యవిశేషకే |
డోలాయాభ్రాణితేచాపిప్రయోక్తవ్యాప్రకమ్పితా॥

తా॥ నీవునేనుఅనుటయందును, దేశీయనాట్యమునందును, ఉద్యోల
యందును, లెక్కపెట్టుటయందును, ఈగ్రీవయుపయోగింపబడును.

అథద్వాదశహస్తప్రాణలక్షణానినూహ్యంతే.

శ్లో॥ హస్తానాంద్వాదశప్రాణాస్తేహంలక్షణముచ్యతే॥

తా॥ హస్తప్రాణములుపండ్రెండు, వానిలక్షణముచెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ ప్రసారణంకుంచితఞ్చరేచితంపుష్టితంతథా |

అపవేష్టితకంచాపిప్రేరితోద్వేష్టితేతథా॥

వ్యావృత్తిఃపరివృత్తిశ్చసంజ్ఞేతస్తదనంతరమ్ |

చిహ్నంపదార్థకాటీకేతిప్రాణాద్వాదశహస్తజాః॥

తా॥ ప్రసారణము, కుంచితము, రేచితము, పుంఖితము, అపవేష్టితము
ప్రేరితము, ఉద్వేష్టితము, వ్యావృత్తి, పరివృత్తి, సంకేతము, చిహ్నము, పదా
ర్థకాటీకము అనిహస్తజప్రాణములుపండ్రెండు.

౧-ప్రసారణము॥ శ్లో॥ ప్రసారణమితిజ్ఞేయమజ్ఞుశీనాంప్రసారణాత్॥

తా॥ వ్రేల్లనుజూచుటవలననైనహస్తప్రాణముప్రసారణమనబడును.

౨-కుంచితము॥ శ్లో॥ కుచ్చనాదజ్ఞుశీనాంచకుంచితంసముదీరితమ్॥

తా॥ వ్రేల్లనుముడిగించుటవలననైనహస్తప్రాణముకుంచితమనబడును.

౩-రేచితము॥ శ్లో॥ అజ్ఞుశీనాంప్రచలనాద్రేచితంపరికీర్తితమ్॥

తా॥ వ్రేల్లనుగదలించుటవలననైనహస్తప్రాణమురేచితమనబడును.

ర- పుష్టితము॥ శ్లో॥ పురోభాగేకుంచితోవారేచితోవాప్రసారితః |

యోహస్తస్తుపతాకానిర్మానా సాపుష్టితోభవేత్॥

తా॥ పతాకాదిహస్తములందు ప్రేళ్లుముందరికివంచుట కదలించుట చాచుట వీనివలననైన హస్తప్రాణము పుంఖితముఅనబడును.

౫, అపవేష్టితము॥శ్లో॥ అథస్థాద్ధమనంయత్తుహస్తోనామ్నాఽపవేష్టితః॥

తా॥ ప్రేళ్ళనుగ్రిందుగా చాచుటయనెడిహస్తప్రాణముఅపవేష్టితమనబడును.

౬, ప్రేరితము॥శ్లో॥ పశ్చాద్భాగేకుఞ్చితోవాప్రేరితోవాప్రసారితః॥

యోహస్తగతితస్సోఽయంప్రేరితగీర్వాన్వనూరిభిః॥

తా॥ ప్రేళ్ళనువెనుకప్రక్కకు ముడిగించుట, కదలించుట, చాచుట యునైనహస్తప్రాణము ప్రేరితముఅనబడును.

౭, ఉద్వేష్టితము॥శ్లో॥ హస్తానామూర్ధ్వభాగేయద్ధమనంచాఽస్థినర్తనే

తదుద్వేష్టితమిత్యాహుర్భరతాఽగమవేదినః॥

తా॥ నాట్యకర్మమునందు చేతులనుమీదికెత్తుటచేనైన హస్తపాణముఉద్వేష్టితము అనబడును.

౮, వ్యావృత్తము॥శ్లో॥ ఉదగ్రతఃపార్శ్వభాగేహస్తోవ్యావృత్తకోభవేత్॥

తా॥ పార్శ్వభాగములందు మీదికెత్తబడిన చేతులుగలహస్తప్రాణమువ్యావృత్తమనబడును.

౯, పరివృత్తము॥శ్లో॥ పార్శ్వభాగ్యాంచపురోభాగేయోహస్తోనటనేకృతః

పరివృత్తస్సమాఽఖ్యాతోనామ్నాహస్తవిశారదైః॥

తా॥ నాట్యముచేయునపుడు పార్శ్వములనుండి ముందరితట్టునకుచేతులనుతెచ్చుట అనుహస్తప్రాణము పరివృత్తముఅనబడును.

౧౦, సజ్జేతము॥శ్లో॥ ఊహావిధానరచనావినాస్థూలోక్తిపర్వకమ్ ।

యోహస్తోనియమంప్రాప్తస్ససజ్జేతిఉదాహృతః॥

తా॥ స్థూలోక్తిపరంపరలేక ఊహాచేత తెలిసికోదగిననైగగలహస్తప్రాణము సంకేతమనబడును.

౧౧, చిహ్నము॥శ్లో॥ ప్రత్యక్షాణాంపరోక్షాణాం వస్తూనాంనాట్య

కర్మణి । స్థావరత్వంజగదమత్వమేవ మష్టాఽపితాదృశాః । త

దాకారప్రకటనంతస్మృత్యనిరీక్షణమ్ । తత్త్వానదర్శనంచా

పితధ్వజానాంచదర్శనమ్ । తదాయుధప్రకటనంతద్గతాఽర్థ

నివేదనమ్ । తద్వ్యాప్తదర్శనంచాఽపితచ్ఛేష్టాదర్శనంతథా ।

తేషాంచదర్శనేత్యాది నానాచిహ్నాంవిధీయతే॥

తా॥ నాట్యకర్మమునందు ప్రత్యక్షపరోక్షవస్తువులయొక్క స్థావర
జంగమత్వములను దెలుపుచిహ్నములుయెనిమిది. అవివానియాకారముల
నుజూపుట, వానిముఖములనుజూపుట, అవియుండుతావులనుజూపుట,
వానితెక్కిములనుచూపుట, వానియాయుధములనుదెలుపుట, వాని
యందుగలప్రయోజనములనుదెలుపుట, వానిచేవ్యాపింపజేయబడినవా
నినిదెలుపుట, వానిచేష్టలనుదెలుపుట వానిగురుతులనుదెలుపుట. ఈ
యెనిమిదిలక్షణములుగల హస్తప్రాణము చిహ్నము అనబడును.

౧౨, పదార్థటీకము॥ శ్లో॥ పదానాంకథితానాంస్వాదర్థనిర్వాహతాయదా
ఇయంపదార్థటీకేతికథితోఽభరతాదిభిః॥

తా॥ చెప్పబడుచుండెడు భావవ్యంజకములైన పదములయర్థములు
ను నిశ్చయపరచునట్టి హస్తప్రాణముపదార్థటీకము అనబడును.

— ❦ —
అథహస్తభేదానిరూప్యస్తే.

శ్లో॥ అథేదానీంతుహస్తానాంలక్షణాని యథాక్రమమ్॥

అసంయుతాస్సంయుతాశ్చ ద్వేభాహస్తాప్రకీర్తితాః॥

తా॥ ఇకనుహస్తములయొక్కలక్షణములుచెప్పబడును. అవియసం
యుతములు సంయుతములుఅని రెండువిధములుగలవి.

— ❦ —

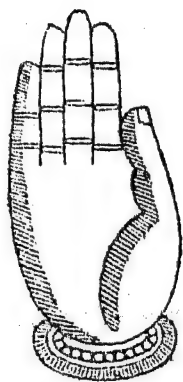
అథాష్టావింశతివిధానసంయుతహస్తానిరూప్యస్తే.

శ్లో॥ పతాకస్త్రిపతాకోఽర్థపతాకగికర్తరీముఖః॥ మయూరాఽ
భ్యోఽర్థచంద్రశ్చాఽప్యరాశశ్శుకతుండకః॥ ముష్టిశ్చశిఖరాఽ
ఖ్యశ్చకపిత్థకటకాముఖః॥ సూచీచంద్రకలాకోశసర్పశీర్షక
రస్మృతః॥ మృగశీర్షస్సింహముఖో లాఙ్గూలస్థోలపద్మకః॥ చ
తురోభ్రమరశ్చైవ హంసాఽస్యోహంసపక్షకః॥ సందంశో
ముకుళశ్చైవతామ్రచూడస్త్రిశూలకః॥ అష్టావింశతిహస్తా
నామేవంనామానివైక్రమాత్॥

తా॥ పతాకము, త్రిపతాకము, అర్థపతాకము, కర్తరీముఖము, మయూర
ము, అర్థచంద్రము, ఆరాశము- శుకతుండము, ముష్టి, శిఖరము, కపిత్థ
ము, కటకాముఖము, సూచి, చంద్రకల, కోశము, సర్పశీర్షము, మృగశీర్ష
ము, సింహముఖము, లాంగూలము, స్థోలపద్మము, చతురము, భ్రమరము,

హంసాస్యము, హంసపక్షము, సందంశము, ముకుళము, తామ్రనూడ
ము, త్రిశూలము, అనుభవపదియెనిమిదియు అసంయుత హస్తములన
బడును. ... *

పతాకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అజ్ఞాత్యగికుంభితాఽజ్ఞాప్తాస్సంజ్ఞిప్తాప్రస్థతాయది।
సపతాకకరగప్రాకౌన్యత్యకర్మవిశారదైః॥

తా॥ అన్నివ్రేళ్ళనుచాచి బొటనవ్రేలినినంచెట్టునది
పతాకహస్తమనిన్యత్యశాస్త్రవిశారదులుచెప్పుదురు.

వి॥ శ్లో॥ నాట్యరంభమేభవారివాహేవనేపస్తునిపేధనే।

కుచస్థలేనిశాయాంచనద్యానుమరమద్దాలే॥ తురగే
ఖడ్గనేవాయశాయనేగమనాదితే॥ ప్రతాపేచప్రసాదే

చచంద్రికాయాంఘనాఽతపే॥ కవాటపాటనేనప్రవిభక్త్యధై
తరంగకే॥ వీధీప్రవేశభావేఽపిసమత్వేచాఽర్థరాగకే॥ ఆత్మా
ధౌశపథేచాఽపితుష్టింభావస్యదగ్ధనే॥ ఆశీర్వాదక్రియా
యాంచన్యప్రశేస్తస్సభావనే॥ తాళప్రతేచపేటేచద్రవ్యాదిస్ప
ర్శనేతథా॥ తత్రతత్రేదివచనేసింహాతుసుకృతికృమే॥ సంబు
ధౌతుపురోగేఽపిక్షడ్గరూపస్యధారణే॥ మానేసంవత్సరేవనే
చనేనమ్మాజ్ఞనేతథా॥ ఏవమర్థేషుయుజ్యంతేపతాకాహస్త
భావనాః॥ ... *

తా॥ నాట్యరంభము, మేఘము, వనము, వస్తుపులనునిపేధించుట,
కుచస్థలము, రాత్రి, నది, చేసనమూహము, ఆశ్వము, ఖండించుట, వాయు
పు, శయనము, గమనము, ప్రతాపము, ప్రసాదము, చంద్రిక, మిక్కిలి
యెండకాయుట, తలుపుతట్టుట, ఏడువిభక్తులు, అల, వీధిలోప్రవేశించు
ట, సమముగానుండుట, గంధముపూయుట, తాననుట, పంతము, ఊర
కుండుటనుతోపించుట, ఆశీర్వాదించుట, గొప్పరాజునుజూపించుట, తా
టాకు, చెంపపెట్టు, పదార్థమునుస్పృశించుట, అక్కడనేయక్కడనే
యనుట, సముద్రము, సుకృతిక్రమము, సంబోధనము, ముందుగాబోవు
వాడనుట, కత్తియాకృతినిజూపుట, మాసము, సంవత్సరము, వషణము, ది
నము, సమ్మాజ్ఞనము, (అనగాతుడుచుట) ఈఅథణములయందు ఈ
హస్తమువినియోగపడును.

గ్రన్థాంతరస్థపతాకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సంలగ్నతజకనీమూలేయత్రాజ్ఞుష్టోనికుఞ్చితః | ప్రసారితత
లాజ్ఞుశ్చ్యోపతాకఃప్రభవేత్కరః | ఏకాకీనాపురాధాత్రాపర
బ్రహ్మసమాగమే | జయేతిస్తుతివేశాయాంపతాకస్యాకృతిః
కరః | యతోభజేతతోలోకేపతాకఇతివిశ్రుతః || అతఏవస
మస్తానాంహస్తానామయమాదియః | పతాకోబ్రహ్మణోజాతః

శ్వేతవర్ణోఽముషిశ్చివః | బ్రహ్మజాతిర్భవేత్తస్యపరబ్రహ్మధిదైవతమ్ ||

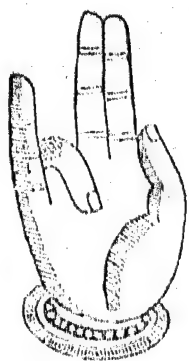
తా॥ తజకనీమూలమందు జేర్చివంచబడిన బొటనవేలునుచాచబడి
నలరచేయియు ప్రేళ్లునుగలదిపతాకహస్తమనబడును. ముందుబ్రహ్మ
యొంటరిగాపరబ్రహ్మను చేరబోయినప్పుడుపతాకాకృతిగా చేయిచాచి
జయవిజయభవయని స్తోత్రముచేసెను. ఆకారణముచేత అట్లుపట్టబడి
నజేయినాటనుండి లోకమునందుపతాకమని ప్రసిద్ధినొందెను. కనుకఇది
యెల్లహస్తములకును మొదటిదాయెను - ఈపతాకహస్తము బ్రహ్మన
లసబుట్టినది. దీనిజాతిబ్రాహ్మణజాతి. వణకముతెలుపు. ఋషిశివుడు.
అధిదేవతబ్రహ్మము.

విని॥ శ్లో॥ జయేతివచనేమేఘనిషేధేవిపినేనిశి | యాహీతివచనే
యానేవాహేమరుతివక్షసి | పురఃపుణ్యేచాతిశయేప్రవృత్తా
విబుధాలయే | హాహాకారేచంద్రికాయామాతపే సురమణ్డ
లే | అగణశాపుటనేకుడ్యేఖిణ్డనేపరితోషణేకపోలేచస్తనాలే
పేకృపాణేవారివారణే | సమూహేస్సైన్యసన్నాహేసమయే
భయవారణే | అపాశ్రయేఅపచయేపిధానేశయనేఘవి | జ్వా
లానుసషకధారాసుతరజ్లేపక్షిపక్షకే | ప్రభువిజ్ఞాపనేత్రేతి
వాక్యేయాదృశితాదృశి | చపేటేవస్తుసంస్పర్శేన రస్యామజ్ఞ
మదకనే | వ్యాజస్తుతౌప్రతాపేచదేవతానాంనివేదనే | పా
ర్వాణ్యేషేపతాగాయాంప్రవాతేవసనాశ్చలే | శైత్యేతా
పేధాశధశ్యే ఛాయాయాంవత్సరేఋతౌ | అయనేవాసరేప
క్షేమాసేన్వచ్ఛేమహాపలే | సమూసన్నేపాలయేతిలాలయే
తిచభాషణే | బ్రహ్మజాతౌశుభ్రవర్ణేపతాకోత్రనియుజ్యతే ||

తా॥ జయజయనుట, మేఘము, నిషేధము, అడవి, రాత్రి, పొమ్మను
ట, నడచుట, గుట్టము, గాలి, రొమ్ము, ఎదురు, పుణ్యము, అతిశయము,

ప్రవాహము, దేవలోకము, హాహకారము, వెన్నెల, ఎండ, దేవతాసమూహము, గడియతీయుట, గోడ, నరకుట, సంతోషము, షక్తిలి, గంధము పూయుట, కత్తి, నీటికికట్ట వేయుట, గుంపు, నండుయొక్క ఆయిత్తము, సమయము, నెరపుతీర్చుట, ఆశ్రయము లేమి, కప్పట, పానుపు, భూమి, నిప్పుమంట, వానదార, అల, పక్షి రెక్క, ప్రభువుతో మనవి చేయుట, కన్ను, మాట, ఎట్టిది అట్టిదియనుట, చెంప పెట్టు, చస్తును అంటుట, కొలను, ఒడలు పినుకుట, నెప పెట్టి పొగడుట, ప్రతాపము, దేవతాని వేదనము, ప్రక్క కొగిలింత, శృక్లము, పెద్ద గాలి, కొంగు, చలి, ఉక్క, తళతళ, నీడ, సంపత్సరము, ఋతువు, అయనము, పగలు, సక్షు, మాసము, తేట, గొప్ప పంశము, సమీపించినది అనుట, పాలింపుము అనుట, బ్రాహ్మణజాతి, శుభ్రవణము, వీనియందు ఈ హస్తము వినియోగించును. ... ..*

త్రిపతాకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ స ఏవ త్రిపతాకస్యాద్వక్రితానామికాంగులిః॥

తా॥ ముందు చెప్పిన పతాకహస్తమందలియనామిక, (అనగా చిటికిన వ్రేలికి ముందు వ్రేలు) పంచబడ నేనియది త్రిపతాకహస్తమగును. ✓

వి॥ శ్లో॥ మకుటే వృక్షభావే చ వశే తద్ధరవాసవే।

శేతకీకుసుమే దీపే వహ్ని జ్వాలా విజృంభణే॥

కపోలే పత్రలేఖాయాం బాణార్థే పరివతణే।

స్త్రీపుంసయోస్సమామోగే యుజ్యతే త్రిపతాకకః॥

తా॥ కిరీటము, వృక్షభావము, వజ్రాయుధము, ఇంద్రుడు, మొగలిపువ్వు, దీపము, అగ్ని జ్వాలలపైకిలేచుట, షక్తిలి, మకరికాపత్రలేఖ, బాణార్థము, మార్పు, స్త్రీపురుషుల చేరిక, వీనియందు ఈ హస్తము వినియోగించును, ✓

గ్రంథాంతరే త్రిపతాకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకేనామికావక్రాత్రిపతాకకరోభవత్ । తక్రేణాదాయ

తోవజ్రోపస్వచ్ఛేనామికావినా । పతాకస్య త్రిభాగేన త్రిప

తాక ఇతి స్మృతః । వాసనాత్రిపతాకో యుజ్యతే తస్య ఋషిర్గు

హః । రక్తవణోక్తా త్రిజాతిరధిదేవో మహేశ్వరః॥

తా॥ క్రింద చెప్పబడిన పతాకహస్తమందు అనామిక (ఉంగరపు వ్రేలు) వగచబడ నేనియది త్రిపతాకహస్తమపును, ఆదికాలమందు దేవేంద్రుడు ప

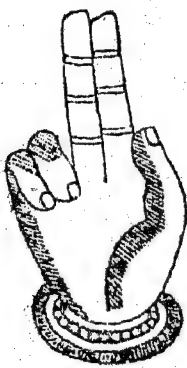

జ్రాయుధము నెత్తుకొనునపుడు అనామికనువదలి పతాకముయొక్క
మూడుభాగములచేత గ్రహించుట చేసేప్పుడైనదిగనుక ఇది త్రిపతాకము అ
నబడెను. ఇది ఇంద్రునివలనపుట్టినది. ఎత్తివన్నెగలది. క్షత్రియజాతి. దీని
కీముపిగుహుడు. అధిదేవతశివుడు. ... *

వి॥ శ్లో॥ ఆవాహనేవతరణేవదనోన్నమనేనతా॥ స్వర్చేశుభానాం
ద్రవ్యాశామజ్కునేవదరేఖలే॥ సద్దేహేనుకుటేచ్యక్షేవాస
వెకులిశాయుధే, అశకాపనయేదీపేతిలకోష్ఠిషధారణేకటుగ
స్థగసాలేపేవాసాకణాస్యసంవృతా॥ అశ్వసమ్మాజకానేబాణే
కేతక్యాంపత్రలేఖనే॥ పాతేఖగవిశేషాణాంకీలీకీలావిజృన్భ
నేక్షత్రజాతౌరక్షవణేత్రిపతాకోనియుజ్యతే॥

తా॥ ఆవాహనము, దిగుట, మొగమెత్తుట, నంచుట, మంగళవస్తువుల
నుముట్టుట, గురుతిడుట, నమ్మకములేమి, దుజ్జనుడు, సందేహము, కిరీట
ము, శృంగము, ఇంద్రుడు, శ్రాజాయుధము, ముంగురులనెగదుప్పుట, దీపము,
బొట్టుపెట్టుకొనుట, పాగాపెట్టుకొనుట, కార్తైసవాసనగలద్రవద్రవ్య
మునుపూయుట, ముక్కుచెవులనుమూసికొనుట, గుట్టమును మోముట,
బాణము, మొగలిపువ్వు, మకరికాశత్రములనువ్రాయుట, కొన్నిపక్షు
లయొక్కపాటు, నిప్పుమంటలులేచుట, క్షత్రియజాతి, ఎరుపునన్నేవీని
యందు ఈహాహస్తము వినియోగించును. ... .. *

అర్థపతాకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ త్రిపతాకేశేకస్థితోచేద్వక్రితార్థపతాకకః॥

తా॥ త్రిపతాకహస్తమందు చిటికెనక్షేలు వంపబడు
నేనియది అర్థపతాకహస్తమనబడును.

వి॥ శ్లో॥ పల్లవేఫలకేతీరేపుభయోరితివాచకే॥ క్రకచే
చ్చురికాయాంచధ్వజగోపురశృంగయోః॥ యుజ్య
తేర్థపతాకోఽయంతత్తత్కర్మప్రయోగతః॥

తా॥ చిగురు, పలక, గట్టు, ఇద్దరనిచెప్పుట, నూరు
కత్తి, రంపము, ధ్వజము, గోపుర, కొమ్ము, వీనియందు ఈహాస్తము విని
యోగించును.

కతకరీముఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అస్యైవచాపిహస్తస్యతర్జనీచకనిష్ఠికా।

బహిఃస్పృశారితద్వేచేత్సకరఃకర్తరీముఖః॥

తా॥ అర్థపతాకహస్తమందలి చిటికెనవ్రెలును చూపుడువ్రెలును బైటికిచాపబడునేరి కర్తరీముఖహస్తమగును. .... *

వి॥శ్లో॥ స్త్రీపుంసయోస్తువిశ్లేషేవివర్యాసపదేపిచ।

లుఃతనేనయనానైవమరణేభేదధావనే । విద్యుద

ధౌపేకశయ్యావిరహేపతనేతథా । లతాయాయుజ్యనేచాపయంకర్తరీముఖధవ్యతే॥ .... *

తా॥ స్త్రీపురుషులయెడబాటు, వ్యత్యస్తస్థానము, దొంగిలించుట, కడకన్నుచావు, భేదించుట, మెరపు, ఒకపానుపునందలి పడుకవలననెడబాయుట, క్రిందకడుట, తీగ, వీనియందు ఈహస్తమువినియోగించును.

౫౧ థాస్తరే.

శ్లో॥ త్రిపతాకహస్తాతాతర్జనీయదికర్తరి । శశాంజశేఖరః

పూర్వంజడన్ధరవధస్త్వతి । చక్రంలిఖితజ్ఞాన్యానిక్షిప్యభు

విమధ్యమామ్ । తదాప్రభృతికర్తర్యత్పన్నేతిమునిభిస్మన్వ

తిః । కతకరిశ్మంకరాజ్ఞాతఃఋషిఃపద్మన్యదేవతా । క్షుత్రిజా

తిస్తామ్రవణశ్చక్రపాణిరధీశ్వరః॥ .... *

తా॥ త్రిపతాకహస్తమందు తర్జనీబయటచాచబడేనేని కర్తరీహస్తమగును పూర్వకాలమునందు శివుడు జడంధరానురసంహారము కొరకు భూమిలోమధ్యమనుంచి తజ్ఞానిచేచక్రమునువ్రాసెను. అది మొదలుకొని కతకరిగలిగెననియుములు చెప్పుచున్నారు. కతకరిహస్తము శివునివలన బుట్టినది. ఇదిక్షత్రియజాతి. ఋషిదేవతపజ్ఞాన్యుడు. రక్తవణము. అధిదేవతచక్రపాణి. .... *

వి॥శ్లో॥ పాదాలక్తకనిర్మాణపతనేశ్యవాచకే । దమ్పత్యోర్వి

రహేచైవ విపర్యాసేరమాధవే । చపలాయామేకశయ్యావి

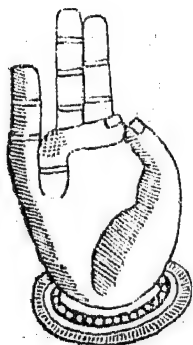
యోగేమహిషేమృగే । చామరేశైలశృజ్జేచవారణాచృషభేగ

వి । కేశపాశస్యశోధిన్యాంక్షత్రియేతామ్రవణాకే । కర్తరీహస్త

ర్యాంగోపురేసోయంకతకరీవినియుజ్యతే॥

తా॥ కాళ్ళకులత్తుక పెట్టుట, వ్రాయుట, దంపతులవిరహము, న్యత్యాసము, విష్ణువు, మెరపె, ఒకపడుకవలనియెడబాటు, మహిషము, మృగము, చామరము, కొండశిఖరము, వీనుగు, వృషభము, ఆవు, దువ్వెన, తు. త్రియుడు, రక్తవర్ణము, కత్తెర, గోవురము, వీనియందు ఈహస్తమువినియోగవడును. ... .. *

౫, మయూరహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఆస్మిన్ననామికాంగుష్ఠే శ్చిష్టే చాన్యే ప్రసారితే ।

మయూరహస్తః కథితః కరతీ కావిచక్షణైః॥

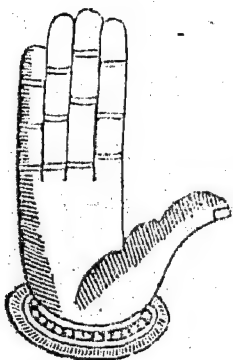
తా॥ కర్తరీముఖహస్తమందు అనామికను అంగుష్ఠముతో జేర్చి తక్కినవ్రేళ్ళను చాచిపట్టిన యెడమయూరహస్తమగును. ... .. *

వి॥ శ్లో॥ మయూరాన్యేలతాయాంచ శకునేనమనేతథా ।

అశకస్యాపనయనేలలాటేతిలకేధుచ । నేత్రస్యోదకవిక్షేపే శాస్త్రవాదేప్రసిద్ధకే । ఏవమర్థేషు యుజ్యంతే మయూరకరభావనాః॥

తా॥ నెమిలిముఖము, తీగె, పక్షి, క్రక్కుట, ముంగురులుదిద్దుట, నూసలు, తిలకము, కన్నీరుఎగజమ్ముట, శాస్త్రమును వ్యవహరించుట, ప్రసిద్ధి, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౬, అర్థచంద్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అర్థచంద్రకరస్సోన్యం పతాకేన్ద్రుష్టసారణాత్ ॥

తా॥ పతాకహస్తమందు అంగుష్ఠము చాచబడినయెడల ధాచంద్రహస్తమగును. ... .. *

వి॥ శ్లో॥ చంద్రే కృష్ణాష్టమిభాజిగళహస్తాన్దికేన్ద్రపిచభల్లాయుధే దేవతానామభిషేచనకర్మణి ధుక్పాత్రే చోద్భవే కల్యాణింతాయామాతృవాచకే । ధ్యానే చప్రాథమే చాన్యే అజ్ఞసంస్పర్శతనేథా । ప్రాకృతానాం సమసాగరేన్ద్రుష్టచంద్రోన్మియుజ్యతే॥

తా॥ కృష్ణాష్టమిచంద్రుడు, మెడపట్టిగెంటుట, భల్లాయుధము, దేయోగించునము, కంచము, పుట్టుక, మొల, చింత, తన్నుదాసుచెప్పకొనుట,

ధ్యానము, ప్రార్థించుట, అనయవములను అంటుట, సలాము చేయుట, వీ
నియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

గ్రంథాంతరస్థ అర్థచంద్రహస్తలక్షణమ్.

స్తో॥ పతాకేవిరళాంగుస్తేనోద్ధచంద్రకరోభవేత్ భూషణేచ్ఛావత
శ్చ మ్భారతసీముకుళాకృతిః జాతశ్చంద్రాదర్థచన్ద్రాబుషిర
స్యాత్రిరుచ్యతే వై శ్యజాతిర్దామ్రవర్ణోమహాదేవోధిదేవతా॥

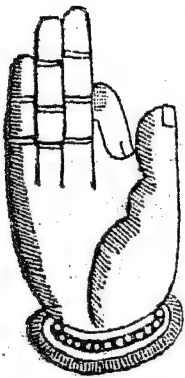
తా॥ పతాకహస్తము చాచబడిన బొటన వ్రేలుగలదగునేని అర్థచం
ద్రహస్తమగును. ఇది భూషణేచ్ఛగల శివునినిమిత్తమై చంద్రునినుండిపు
ట్టినది. ఇదివైశ్యజాతి. దీనికిబుష్పి అత్రి. వర్ణము ధూమ్రము. అధిదేవత
మహాదేవుడు.

వి॥ శ్లో॥ వలయేమణిబంధేచదర్పణస్యనిరూపణే |
ఆశ్చర్యేచసంయసేచావ్యమితేనిఖిరేషుచ ||
తాసమాసేహాలిబంధ నిర్మాణేబాలపాదపే |
భేదాత్కపాలపహసే గజకర్ణనిరూపణే |
సావరాధివినిష్కాసేఫాలస్వేనివారణే |
యువార్థైచసమభేదాచశశాంజ్ఞేప్రాకృతాసతౌ |
అభిషేకేభూతితాయామంశుకేకాయుకేధికే |
కటిపట్టదృశీకారే కలశారచనేజకే |
చరణాభినయే బాలపహసేపశ్చిమౌజ్ఞకే |
గౌరవస్థైవైశ్యజాతావర్ధ చంద్రోనియుజ్యతే॥

తా॥ ముంజేతికడియము, నుసికట్టు, అద్దమునుజూచుట, ఆశ్చర్యము,
ప్రయాసము, మేరలేమి, సకలము, తాళమాసము, సిగముడివేయుట, లే
తచెట్టు, దుఃఖమువలన చెక్కిటచెయిసేర్చుట, వీనుగెచెవులనుచూపుట,
తప్పచేసినవారినివెడలగొట్టుట, నొసటిచేమటతుడుచుట, యకావసవం
తుడు, సమర్థుడు, చంద్రుడు, ప్రాగృతులుసమస్కరించుట, అభిషేకము,
కనుబొమ్మ, వస్త్రము, ధనుస్సు, మిక్కిలియనుట, నడికట్టుబిగించుట, శుం
డచేయుట, కాళ్లనుచూపుట, విడ్డనెత్తుకొనుట, వీనుతొలుపు, వైశ్యజా
తి, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగపడును.

నన్దికేశ్వరప్రొక్తాభినయదర్పణమ్.

2, అరాళహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకేతర్జనీవక్రతానామ్నాసోఽయమరాళకః॥

తా॥ పతాకహస్తమందు చూపుడుప్రేలు వంపబడిన
యెడలరాళహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ విషామృతాదిపానేషుప్రచడ్డపవనేపిచ|యుజ్యతే
ఽరాళహస్తాయంభరతాఽగమకోవిదైః॥

తా॥జలముఅమృతముమొదలగువానినిత్రాగుటయం
దునుగాలియందును ఈహస్తముఉపయోగింపబడును.

గ్రన్థాంతరస్థాఽరాళహస్తలక్షణమ్.

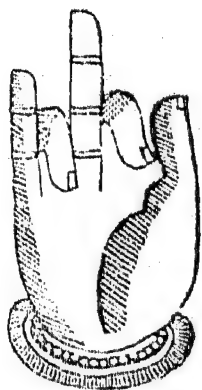
శ్లో॥ పతాకాఙ్గుష్ఠతర్జన్యాచక్రితౌస్యాదరాళకః| సప్తానాంజలధీ
నాంయోఅపోశనకృతేపురా || అరాళఃకుమ్భజాజ్ఞాతోసపవ
ఙ్ముషిరుచ్యతే| పాటలాంశుర్మిశ్రజాతిర్వాసుదేవోధిదేవతా|
ఏవమేతస్యానుపూర్వ్యముశ్చన్తిభరతాదయః॥

తా॥ పతాకహస్తమున అంగుష్ఠతర్జనులు వంపబడినయెడలరాళహస్తమవును. ఇదిపూర్వకాలమునందు అగస్త్యమహామునివలనసప్తసముద్రములనుఆపోశనముచేయునపుడుపుట్టెను. ఇదిమిశ్రజాతి, దీనికిఅగస్త్యుడుఙ్ముషి, ఎరువువర్ణము, వాసుదేవుడుఅధిదేవత. దీనిఆనుపూర్వ్యముఇటువంటిదని భరతాదులుచెప్పిరి.

విని॥శ్లో॥ ఆపోశనేబ్రాహ్మణానామాశీర్వచనకర్మణి| విటానాం
ప్రియవైముఖ్యేకేశానాంచవిశీగ్ధకే | ఆయాహి శీఘ్రమిత్యు
క్తౌసన్ధ్యాకర్మప్రదక్షిణే | లలాటస్వేదహరణే కజ్జలాలేపనే
వృశోః|ఏవమాదిషుయుజ్యంతేఅరాళకరభావనాః॥

తా॥ బ్రాహ్మణులయొక్కఆపోశనము, ఆశీర్వాదముచేయుట, విటులప్రియవైముఖ్యము, వెండ్రుకలచిక్కుదీయుట, వేగరమ్మనుట, సన్ధ్యాకర్మమునందలిప్రదక్షిణము, నొసటిచెమ్మటతుడుచుట, కన్నులకుకాటుకపెట్టుట, వీనియందుఈహస్తముచెల్లును.

౮, శుకతుండ్రహ స్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అస్మిన్న నామికావక్రాశుకతుండ్రకోభవేత్ ॥

తా॥ ముందుచెప్పిన అరశహస్తమందు అనామిక వంపబడెనేని శుకతుండ్రహ స్తమగును,

వి॥ శ్లో॥ బాణప్రయోగేకుంతార్థమర్హోక్తావగ్రభావనే।
శుకతుండ్రకోజ్జయోభరతాఽగమవేదిభిః॥

తా॥ బాణప్రయోగము, ఈశు, మర్మమైనమాట, శీ
శ్మభావము, వీనియందీహస్తముఉపయోగింపబడును.

గ్రన్థాంతరస్థశుకతుండ్రహ స్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వక్రేపతాకతర్జ్వన్య నామికాశుకతుండ్రకః । నటయిత్వాప్రేమ
కోపంనాథప్రప్తిపదాశివమ్ । దుర్గ్ధాయాంశుకతుండ్రాభ్యో
దుర్వాసాఋషిరుచ్యతే । ద్విజాన్వయశ్శోకవశో దేవతా
న్యమరీచికః॥

తా॥ పతాకహస్తమందుతర్జ్వనీ అనామికలువంపబడెనేని శుకతుండ్ర
హస్తమాను. ఇదిసదాశివునివలన పార్వతీ సేవిగ్రహణయకలహముగలిగి
నప్పుడు పార్వతీ దేవియందుపుట్టెను. ఇదిబ్రాహ్మణజాతి, ఋషిదుర్వా
సుడు, రక్తవర్ణము, మరీచిఅధిదేవత.

వి॥ శ్లో॥ బ్రహ్మస్త్రేస్యాన్ముఖాగ్రేచకౌటిల్యేపరివశానేభిశ్చిపా
లేచభాన్యథేక్రమణికలహేపిచ॥ అనాదగోప్రేమకోపేతశయే
చవిసర్జనే । ద్యూతాక్షచాతేకుంతార్థశుకశారినిరూపణే ।
ఉగ్రభావేచమర్హోక్తాత్రమేబ్రాహ్మణజాతిజః । శుకతుండ్ర
కోభావనేత్యభిపరికీర్తితః॥

తా॥ బ్రహ్మస్త్రము, మొగముతుద, వంకర, వస్తువులమార్పు, భి
డిపాలమనుఆయుధము, నడవబోవువిషయము, దాటుట, కలహము, ప్రీ
తిలేమి, ప్రణయకలహము, అభిప్రాయము, గుఱువు, జూదపుగాయ, ఈ
శు, చిలుకగోరువంకలనుజూపుట, ఉగ్రభావము, మర్హోక్తి, తామ్రవ
ర్ణము, వీనియందుబ్రాహ్మణజాతిదైన ఈహస్తముచెల్లును.

౮, ముష్టిహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మేళనాదజ్ఞుశీనాశ్చకుంభితానాంతలాస్తరే।
అజ్ఞుష్టేనోపరియుతో ముష్టిహస్తోఽయముచ్యతే॥
తా॥ నాలుగువేళ్ళను జేర్చియరచేతిలోనికివంచాయం
గుప్తమునుమీద జేర్చునెడ ముష్టిహస్తమగును.
వి॥ శ్లో॥ స్థిరేకచక్రహేదార్థైవస్తావదీనాంచధారణే।
మల్లానాయుద్ధభావేచముష్టిహస్తోఽయముచ్యతే॥

తా॥ స్థిరమనుట, సిగబట్టుట, దృఢత్వము, పదార్థములనుంచుకొను
ట, జెట్టిలజగడము, వీనియందు ఈ ముష్టిహస్తము వినియోగింపబడును.

గ్రంథాంతరస్థముష్టిహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మధ్యోపరికృతాంగుష్ఠోముష్టిర్ముష్టికృతిఃకరః। మధుకైటభ
యోర్యుద్ధజాతోవిష్టోరయింకరః। అమరేంద్రోఽముసిర్నీల
శూద్రశ్చంద్రోధిదేవతా॥

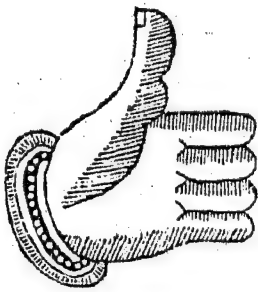
తా॥ సడిమివ్రేలిమీద అంగుష్ఠమునుమడిచి పిడికిలిపట్టిపట్టుపట్టెబ
డెనేనియది ముష్టిహస్తమగుదు. అది నిష్ణవుమధుకైటభులతో యుద్ధము
చేయుకాలమందు విష్ణువువలనపుట్టెను. ఇది శూద్రజాతి. దీనికిముసి అచు
రేంద్రుడు. వర్ణమునీలము. చంద్రుడు అధిదేవత.

వి॥ శ్లో॥ ఆలమ్పునేమధ్యభావేఫలేనజ్జేతభావనే। భద్రార్థైబలి
దానేచప్రణామేప్రాకృతైకృతే॥ ఉరుసంసహనేగంధగ్రహ
ణేతిప్రధావనే। లాఘవేమల్లయుద్ధేచఖేటకాదిగ్రహేస్థిరే॥ క
చాకలేముష్టిఘాతే గదాకుంతాదిధారణే। నీలవర్ణశూద్రజా
తా ముష్టిహస్తాయముచ్యతే॥

తా॥ పట్టు, నడుము, ప్రయోజనము, సంకేతము, క్షేమము, బలియి
చ్చుట, ప్రాకృతజనులనమస్తారము, గట్టిపట్టు, పుస్తకమునుపట్టుట, వడి
గాపరుగెత్తుట, తేలిక, జెట్టిపోట్లుట, కేడెము, ఆయుధమునుపట్టుట, నిలు
కడ, తలవెండ్రుకలుపట్టుట, పిడికిటిపోటు, గదయీటె మొదలయిన ఆ
యుధమొలనుపట్టుట, నీలవర్ణము, శూద్రజాతి, వీనియందు ఈహస్తము
వినియోగింపబడును.

౧౦, శిఖరహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ చేన్ముష్టిరున్న తాంగుష్ఠస్స ఏవ శిఖరగోకరః॥

తా॥ ముందుచెప్పినముష్టిహస్తమందు అంగుష్ఠము

నుసాడవుగా నెత్తినయెడ శిఖరహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ మదనేకార్ముకేస్తవ్యేనిశ్చ బేపితృతర్పణేఽట

ప్తే హధేచరదనేప్రవిష్టేప్రశ్నభావనే అగ్నేనా

౭స్తీతివచనేస్మరణే౭భినయాంతరేకటిబంధా

౭కషణేచపరిరన్చవిధౌధవే శక్తితోమరయోర్మోక్షేఘ్నానా

దేచపేషణే శిఖరోయుజ్యతేసో౭యంభరతాగమవేదిభిః॥

తా॥ మన్మథుడు, ధనుస్సు, స్తంభము, శబ్దము లేమి, పితృతర్పణము, పెదవి, పెనిమిటి, గంతము, ప్రవేశించుట, ప్రశ్నచేయుట, అవయవము, లేదనుట, తలచుట, ఇతరాభినయము, నడికట్టు, నీడ్చుట, కాగిలింత, ప్రియుడు, శక్త్యా యుధము, తోమరాయుధము, వానిని ప్రయోగించుట, ఘంటానాదము, వీనియందు ఈహస్తము ఉపయోగింపబడుచు.

౧౧ తాంతరస్థశిఖరహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ముష్టిరూర్ధ్వకృతాంగుష్ఠోస ఏవ శిఖరగోకరః॥ సమేరుకార్ముకీకృ

తృతస్మద్యేదండ శేఖరః॥ హస్తేనయేన జగ్రాహ సోధవశ్శిఖరః॥

స్మృతః॥ శిఖరం మేరుధనుషోజాతంతస్య ఋషిజ్ఞానః॥ గంధర్వ

జాతిశ్శాస్త్రమాంశురధీశోరతివల్లభః॥

తా॥ ముష్టిహస్తముపై కెత్తినబొటన క్షేలుగలదయ్యేనేని శిఖరహస్తమగును. ఇది పూర్వకాలమందు శివుడు త్రిపురాసురులతో యుద్ధముచేయుటకు మేనుపర్వతమును విల్లుగా చేసి దానినడిమిభాగమును నట్టునవుడు శివుని నలనబుట్టెను. ఇది గంధర్వజాతి. దీనికి ఋషిజ్ఞుడు, చన్నచామన, అధిదేవతమన్మథుడు.

వి॥ శ్లో॥ పితృణాంతర్పణేస్థైర్యేకుటుమ్బస్థాపనేపేచ॥ నాయకేశిఖరే

మిత్రేతిర్యక్చేదంతథావనే॥ వ్యజనేతాలవృంతస్యభేదేకిమితి

భాషణేభృంగారవయసోపానేచతుస్సంఖ్యావిభావనే॥ శక్తి

తోమరయోర్మోక్షేఫలాంశకపరిగ్రహే॥ విలాసినినస్రభావే

లజ్జాయాంకార్ముకేస్మరే॥ పురుషేనిశ్చయేస్తవ్యేఘటవాద్యే

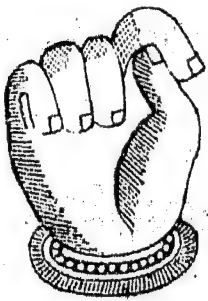
చనతేనే॥ నాస్తీతివచనేదానేస్థాయీభావేవినాయకే॥ మహి

పాసురమనక న్యాంవీరాం శేహాయవల్లనే అథకచంద్రాదితిల

కేక బరీచిహ్న ధారణే ఇంద్రసి లేగాధభా వేశిఖరస్సన్నయ్యజ్యతే॥

తా॥ పితృతర్పణము, కుటుంబమును నిలుపుట, నాయకుడు, శిఖరము, స్నేహితుడు, అడ్డముగ బట్టిన మొడవండ్లు తో ముకొనుట, వింజామరము, విసనకట్ట, ఏమని యడుగుట, గిండి చెంబు, నీళ్లు త్రాగుట, నాలుగని లెక్క పెట్టుట, శక్తి అను ఆయుధమును నైచుట, ఈటను నిసరుట, ఫలాంశమును గ్రహించుట, ఆడువారియడకున, సిగ్గు, నిల్లు, చున్నభుడు, మగడు, నిశ్చయము, స్తంభము, గంటవాయిచుట, బోగమాట, లేడనుట, ఈవి, నిలుకడగలిగియుండుట, పిళ్ళారి, మహిషాసుగమనకాని, వీరుడు, గుడ్డిముసుదాటించుట, అర్థచంద్రతిలకము మొదలగునవి, కొప్పుగురుతును పూనుట, ఇంద్రనీలము, దృఢత్వము, వీనియందు ఈహస్తము ఉపయోగింపబడును.

గంగాకపిత్తహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అంగుష్ఠమూర్ధ్నిక శిఖ రేవక్రితాయదితజకానీ॥

కపిత్థాఽఖ్యకరస్సౌఽయంతన్నిరూపణముచ్యతే॥

తా॥ ముందు చెప్పిన శిఖరహస్తాంగుష్ఠమందు చూపు

డు ప్రేలువంపబడే నీక పిత్తహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ లక్ష్మ్యంచైవ సరస్వత్యాం కష్టనేతాళధారణే॥

గోదోహనేచాఽంజనేచలీలాత్తనుమధారణే॥

చేలాచ్చలాఽదిగ్రహణేపటస్త్రివాఽవకుణ్డనే॥

ధూపదీపార్చనేచాఽపికపిత్తస్సంప్రయుజ్యతే॥

తా॥ లక్ష్మీ దేవియందును, సరస్వతియందును, చుట్టుట, తాళమును పట్టుట, పాలుసిదుకుట, కాటుక పెట్టుకొనుట, వినోదముగా పూలచెండ్లుధరింపుట, కొంగు మొదలగువాని పట్టుకొనుట, గుడ్డమును గువేసికొనుట, ధూపదీపార్చనము వీనియందును ఈహస్తము వినియోగింపబడును.

గ్రంథాంతరస్థకపిత్తహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ శిఖరాంగుష్ఠతజకన్యాలగ్నా చేత్సకపిత్తకః॥ సముద్రమథనే

పూర్వం మందరాకషణాచోచితః॥ జాతికపిత్థోశ్రీవిష్ణోర్నా

రదోముషిరుచ్యతే॥ ముషిజాతిగౌరవర్ణపద్మగర్భధిదేవతా॥

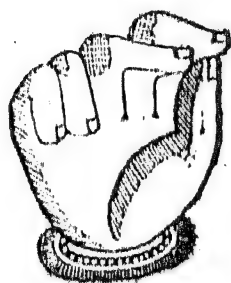
తా॥ శిఖరహస్తమునందలి బొటన ప్రేలును చూపుడు ప్రేలును చేర్పబడు నైడకపిత్తహస్తమగును, పూర్వకాలము నందు సముద్రమును చిలుకుటకు

అనుకూలముగామందరపర్వతమును కట్టునపుడు ఈకపిఠహస్తమువిష్టువు
వలనబుట్టును. ఇదియుపి. జాతి. దీనికియుపి. నారిదుడు, చణాముతెలుపు, ఆధి
దేవతపద్మగర్భుడు.

వి॥ శ్లో॥ మంత్రానాంకషణైలత్కృత్యంధూపదీపనివేదనే। నరాటకా
నాంవిత్తేపేనహనేఽఘృతేవజయోః। త్తేపణగ్రహణేతాశభా
రణేనాట్యదర్శనే। లీలాబ్జధారణేవాణ్యంజవదామనిరూపణే।
పేషణైయావకాదీనాంచేలాఞ్చలసమాహృతాః। ఋషిజాతౌగౌ
రవణౌకాకపిఠోయంఘ్రియబ్యతే॥

తా॥ కవ్వమునుబట్టిచిలుకుట, లక్ష్మీ, ధూపదీపములనునివేదించుట,
గవ్వలనుఎగజిమ్ముట, అకుశవజ్రాయుధములనుకట్టుట, ఒడిసెలత్రిప్పట,
తాళముకట్టుట, నాట్యమునుబాపుట, వినోదముగాతామరపువ్వుచేతప
ట్టుకొనుట, సరస్వతిజపమాలికనుధరించుట, లక్ష్మీకమొదలగువానిమెదు
పుట, కొంగునులాగుట, ఋషిజాతి, గౌరవణాము, సీనియందుఈహస్తము
వినియోగించును.

౧౨. కటకాముఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కపిఠతటకానీచోధ్వజాంమిత్రితాఽంగుష్ఠమధ్యమా।
కటకాముఖహస్తోఽయంకీర్తితోభరతాఽదిభిః॥

తా॥ ముందుచేప్పిసకపిఠహస్తమందుచూపుడుప్రేలి
నినడిమిప్రేలితోనుబొటనప్రేలితోనుజేర్చిపట్టబడునేని
కటకాముఖహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ కుసుమాఽపచయేముక్తాద్రజాంధామ్నాంచధారణే।
తరమందాఽకషణాచనాగవల్లీప్రదానకే।
కస్తూరికాఽదివస్తూనాంపేషణిగంధవాసనే।
వచనేదృష్టిభావేచకటకాముఖివ్యతే॥

తా॥ పువ్వులుకోయుట, ముత్యాలదండపూలదండలుధరించుట, బా
ణమునుమెల్లగాఁకపి. కాంచుట, ఆకుమడుపులిచ్చుట, కస్తూరిమొదలగుద్ర
వ్యములనుకలపుట, వాసద్రవ్యములుచేర్చుట, మాట, చూపు, వినియందు
ఈహస్తముఉపయోగింపబడును.

ద్రంధాంతరస్థకటకాముఖిలక్షణమ్.

శ్లో॥ అత్యంగుష్ఠయుతోక్షిప్తాకపిఠోకటకాముఖిః। అభ్యస్యచధను

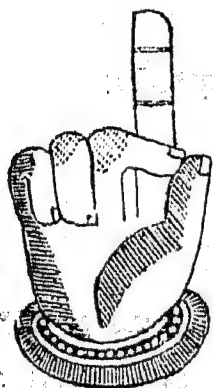
ర్విద్యాగుహేనశివస్సన్నౌ, కటకాముఖహస్తో భూద్భాగవతో
ఋషిరుచ్యతే దేవజాతిస్తాప్రవణోఽరఘురామోస్య దేవతా॥

తా॥ కపిత్థహస్తము యొక్క-బొటనవ్రేలు ఎత్తిపట్టబడు నేనికటకాముఖ
హస్తమగును. శివునియొద్దకు మార స్వామి విలువిద్య నేర్చునపుడు కటకాము
ఖహస్తము పుట్టెను. ఇది దేవజాతి. దీనికి ఋషి భాగవతుడు, నరకాముతాన్ర
ము, అధిదేవతరఘురాముడు.

వి॥ శ్లో॥ ముక్తాస్రజాంపుష్పదాన్మూంచామరాణాంచ ధారణైః ఆకర్ష
ణేశ రాదీనాం దర్పణాభిముఖగ్రహే॥ ఖతీనేవాహనేనృంతభేద
నేదంతథావనే॥ కుసుమాపచయేనాగవల్లీదళపరిగ్రహే॥ కస్తూ
రికాదినీపేషే॥ వారస్త్రీణాం నిగూహనే॥ ధనురాకషణాణాం దక్ష
ధారణావ్యజనగ్రహే॥ స్వర్ణావణాదేవజాత్యాం యుజ్యతే కట
కాముఖే॥

తా॥ ముత్యాలగరము పూలపండవింజామరము వీనిని ధరించుట-బొటా
ముమొనలైన వానిని ఆకర్షింపుట, అగ్ధము నెదుటికి తెచ్చుట, కిల్లెము, వా
హనము, తొడిమను త్రుంచుట, పండ్లు తోముట, పువ్వులు కోయుట, ఆకుమ
డు పులిచుట, కస్తూరి మొదలగు వస్తువులను మెదుపుట, బోగము వారికొగి
లింత, వింటినితిగుచుట, చక్రాయుధమును ధరించుట, నిసనకట్టిపట్టుట, బంగా
రువన్ని, దేవజాతి, నీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౭. సూచీహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఊర్ధ్వం ప్రసారితాయత్ర కటకాముఖతజ్జనీ॥
భవేత్సూచీరస్సోఽయం కీర్తితా తోభరతాఽగమే॥

తా॥ ముందు చెప్పిన కటకాహస్తము నందలిచూపుడు
వ్రేలు పొడుగుగా చాచబడిన యెడ సూచీహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ ఏకాధేః పిషరబ్రహ్మభావనాయాం శతేఽపిచ
రవోనగర్యాం లోకాధేః తథేతి వచనేఽపిచ॥

యచ్చ బేఽపిచ తచ్చ బేన్యజనాధేః పితజ్జనే
కాద్యే శివలాకావపుషోరాశ్చర్యే వేణిభావనే॥ ఛత్రే సమ

థాకోణాచరోమాశ్యాం భేరిభేదనే॥ కులాలచక్రభ్రమణ
రథాంగే మండలేతథా॥ వివేచనేనినాం తేచ సూచీహ

స్త్రప్రకీర్తితః॥

తా॥ ఒకటిఅనుఅథకము, పరబ్రహ్మము, తలపు, నూరుఅనుట, సూర్యుడు, సగరము, లోకముఅనునర్థము, అట్లుఅనుట, ఎవడుఎవ తెలిపియనుట, వాడుఆమెఅదియనుట, విననకట్టి, వెరపించుట, కృశించుట, సలాక, దేహము, ఆశ్చర్యపడుట, జనుచూపుట, గొడుగు, నేర్పరితనము, మూలఅనుట, నూగారు, భేరివాయించుట, కుమ్మరవానిచక్రముతిరుగుట, బండిచక్రము, సమూహము, వివరించుట, సాయంకాలము, వీనియందుఈహస్తమువినియోగించును,

గ్రన్థాంతరస్థనూచీముఖ హస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ నూచీముఖోభవేదూర్ధ్వంకటకాముఖతఃజిహ్వాని అహమేకఇతి

బ్రహ్మనిర్దేశమకరోద్యతః । తస్మాత్పరాత్పరాజ్ఞాతోనూచి

రస్యఋషీరవిః । దేవజాతిశ్చైతవర్ణోవిశ్వకర్మాధిదేవతా॥

తా॥ కటకాముఖహస్తముయొక్కచూపుడు ప్రేలుపైకెత్తబడేనేని నూచీహస్తమవును. పూర్వకాలమునందుబ్రహ్మనేనొకడనేయనినిర్దేశించునపుడు ఆబ్రహ్మవలనఈనూచీహస్తముపుట్టెను. ఇదిదేవజాతి. దీనికిఋషిసూర్యుడు, వర్ణముశ్వేతము. అధిదేవతవిశ్వకర్మ.

వినిశ్లో॥ శ్లాఘాయాంసత్యవచనేదూరదేశనిరూపణే, ప్రాణాభేక

చపురోగేపివకసంఖ్యాసిరూపణే॥ సంధ్యాయాంవిజనేనారేసా

ధువాదేనిరీక్షణే, తథైతవచనేహికేపరబ్రహ్మనిరూపణే, ఏకా

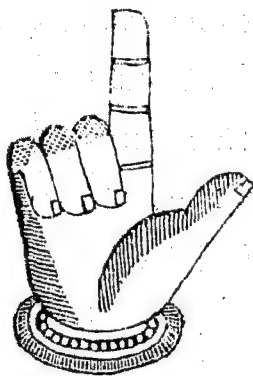
నేపిశలాకాయాంరథాజ్ఞభృమణేరవో, ఉదయాస్తమయేభా

ణేరూఢేనాయకదర్శనే । శిలీముఖేచయచ్చబేతచ్చబైహోహ

నాశయోః, తర్జనీచసంబుద్ధౌశ్రవణేవిరహస్సృతో, పూణే

చఞ్చ్యంశ్వేతవణేకదర్శనేనూచికఃకరః॥

తా॥ శ్లాఘించుట, నిజము, దూరమునుజూపుట, ప్రాణమనుట, మందుగబోవువానిజూపుట, పదిసిజూపుట, సంధ్యాకాలము, ఏకాంతప్రదేశము, బాగనుట, చూపు, అట్లేయనుట, లోకము, పరబ్రహ్మనిరూపణ, ఒకతేయనునర్థము, సలాక, చక్రమునుత్రిప్పుట, సూర్యుడు, ఉదయాస్తమయములు, బాణము, గహస్యము, నాయకునిజూచుట, అలుగుగలబాణము, ఎదిఅదిఅనుట, ఇనుము, కమ్మి, జెదరించుట, నీచునిపిలుచుట, వినుట, విరహము, తలచుట, ముక్కు, పక్షిముక్కు, తెల్లవణకము, చూచుట, వీనియందుఈహస్తము వినియోగపడును,

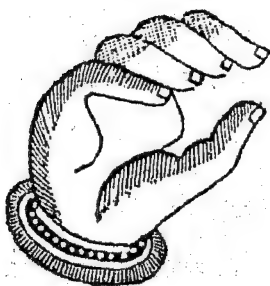

౧౮, చంద్రకలాహస్తలక్షణమ్.

వి॥శ్లో॥ సూచ్యమజ్ఞుప్తమోక్షేతుభవేచ్ఛంద్రకలాకరః।

ఏషాచంద్రకలాచంద్రకలాయామేనయుజ్యతే॥

తా॥ ముందుచెప్పినసూచీహస్తమునందుబొటన ప్రేలిని విడిచినయెడ చంద్రకలాహస్తమగును. ఈ చంద్రకలాహస్తము కలామాత్రచంద్రునియందు వినియోగింపబడును.

౧౯, పద్మకోశహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అజ్ఞుశ్చోవిరభాసకిభిత్తుభిత్తతాస్తలనిన్నగాః।

పద్మకోశాభిభోహస్తస్తన్నిరూపణముచ్యతే॥

తా॥ అయిదుప్రశ్లనుఎడముగాచాచికొంచెము వంచిఅరచేయిపల్లమగునట్లుకట్టబడునెడ పద్మకోశహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ ఫలేబిల్వకస్థితాదాస్త్రీణాంచకుచకుమ్భయోః। సతుకలేకందుకేనస్వల్పభోజనే పుష్పకోశకే॥ సహకారఫలేపుష్పచపేకమంజరికాదిషు। జపాకుసుమభావేపిఘట్టారూపవిధానకే॥ వల్మీకేకుముదేన్యండేపద్మకోభిధీయతే॥

తా॥ మారేడుపండు, వెలగలపండు, స్తనమూలు, నట్టువ, పువ్వుచెండు, అల్పాహారము, పూమొగ్గ, మామిడిపండు, పూలవాన, పూగుత్తిమొదలుగునది, మంకెనపువ్వు, ఘంటారూపమునుజూపుట, పాములపుట్ట, నల్లకలువ, గ్రుడ్లు, వీనియందు ఈహస్తము ఉపయోగించును.

గ్రంథాంతరస్థపద్మకోశహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వరశ్వేతామ్బుజాకారోపద్మకోశోభిధీయత్రైచక్రాధేవ

ద్భునికరైశ్శమ్భుపూజాంబితన్వతః। నారాయణాశాస్త్రే

శ్లోజాతోపద్మధరోఽముషిః। యతాన్వయఃకిన్నరాంశోత్సా

హాన్యభార్గవః॥

ముఖేనే

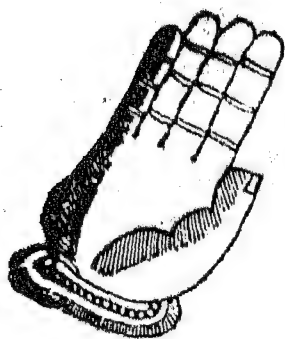
తా॥ శ్రేష్ఠమయినతెల్లదామరయాకృతిగాపట్టబడినదిపద్మకోశమనబడును. పూర్వకాలమునందు చక్రాయుధముకొరకుపద్మసములచేతశివపూజచేయుచున్నవిష్ణుదేవునివలన ఈపద్మకోశహస్తమే గెను, ఇదియక్షజాతికిన్నరాంశము. దీనికిబ్రహ్మముషి, భార్గవుడుఅధి

వి॥ శ్లో॥ శుండామూంథాశభశ్యేచహేమరాప్యాదిభాజనే । ధమ్మి
 ల్లెదమితాథేచలంబణ్యసానువాదనే॥ శుండామూంథం
 కేపశ్మచక్రికేవర్తులేస్తనే । నారీకళేచూతసతేకర్తికారేచద
 ర్పణే । శాఖావతౌపుష్పవన్దకలశేణైవికాసనే । బిల్వేకపిష్టే
 యుజ్యేతపన్మకోశాహ్వయకర॥

తా॥ ఏనుగుతోండము, ధళధళయనుకాంతి, బంగారువెండిమొదల
 యిసపాత్రము, కొప్పు, కొలది, అందము, భాగుఅనుట, ఘంట, పుట్టచెం
 డము, తామర, పుట్ట, గుండ్రన, కుచము, పెంకాయ, మామిడిపండు, కొండ
 గోగు, అద్దము, కొమ్మవంగుట, పూలవాస, మారేడుపండు, వెలగపం
 డు, వీనియందు ఈహస్తమువనియోగించును.

౧౬, సర్పశీర్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకతలనిమ్నత్వాత్సర్పశీర్షకరోభవేత్ ॥

తా॥ పతాకహస్తమయొక్క అరచేయ్యి కొంచె
 ముపల్లముగవంపబడినయెడ సర్పశీర్షహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ చస్తనేనుజగేమందేప్రోక్షణేపోషణాదిషుదేవ
 ద్యుకదానేషుశ్యాస్థలేగజకుమ్భయోః । భుజా
 న్నాతేతుమల్లానాంయుజ్యతేసర్పశీర్షకః॥

తా॥ గంధము, సాము, మెల్లగాననుట, సీఘ్రచిలుకరించుట, ప్రోచు
 ట మొదలగునవి, దేవర్షి తర్పణములు, ఏనుగుకుంభాస్తలములనుచరచుట,
 జెట్టిలునుజముచరచుట, వీనియందు ఈహస్తము ఉపయోగబడును.

గ్రంథాంతరస్థసర్పశీర్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకేనిమ్నమధ్యస్త్వంసర్పశీర్ష ఇతిస్మృతః । నిరీక్ష్యనిర్జగ
 న్భీతానకరవిన్యాసపూర్వకమ్ । బలింపశ్చయిశుంఖకోవ్యభ
 వేయయతిభాషతః । వామనాశ్చసర్పశీర్షోయం వాసవోఽముషి
 రుచ్యతే । హరిద్వర్ణోదేవజాతిః కాలకంఠోధిదేవతా॥

తా॥ పతాకహస్తమునంటలి అరచేయిపల్లముగా పట్టుబడునేనిసర్ప
 శీర్షహస్తమవును. పూర్వకాలమునందుబలిచక్రపర్తికిపెరచి తన్నుక
 రలుచొచ్చినదేవతలనుగూర్చి విష్ణుదేవుడు వామనావతారమెత్తి బలిని
 వంచిరిచిమిమ్ముకాపాడవలసి చేయించిచెప్పినపుడు ఆవామనునివలన

ఈసర్పశీషహస్తముపుట్టెను. ఇదిదేవజాతి. దీనికిఇంద్రుడుబుష్టి,
పునర్జము, శివుడుఅధిదేవత,

వి॥శ్లో॥ కుంకుమేవజ్జభావేపి ప్రాణాయామనిరూపణే । ముఖ
ప్రత్యుశనవిధౌదానవేళావివేచనే । చంద్రనేచగజేభర్వేమల్లా
స్ఫారేచలాలనే । క్షిరేనీరేచకాశ్శీరేలజ్జాయాం గోష్యకేశి
శౌప్రతిమాయాంపయఃపానేలీనేసత్పరిభాషణే । బ్రహ్మజాతౌ
హరివ్యణేయ క్తమిత్పుత్తరీకృతౌ । పటవాసపరిక్షేపే చంద్ర
నాదివిలేపనే । కుచాదిగ్రహణేస్త్రీణాంసర్పశీర్షోనియుజ్యతే॥

తా॥ కుంకుమము, అడుసు, ప్రాణాయామమునుజూపుట, మొగము
కడుగుకొనుట, దానకాలమునునిరూపించుట, గంధము, వీనుగు, పొట్టివా
డు, జెట్టిలుబుజముచరచుట, భుజ్జగించుట, పాలు, నీరు, కుంకుమపువ్వు, సి
గ్గు, దాచదగినవస్తువు, పసిబిడ్డ, బొమ్మ, శిశుత్తాగుట, ఐక్యము, మంచిద
నుట, బ్రహ్మజాతి, ససుపువన్నె, తగుననుట, ఉత్తరముచెప్పట, గంధపా
డిచల్లుట, గంధముమొదలగువానిపూత, స్ననముమొదలగువానిని పట్టు
కొనుట, వీనియందుఈహస్తము వినియోగించును.

౧౭, మృగశీర్షహస్తక్షణమ్.

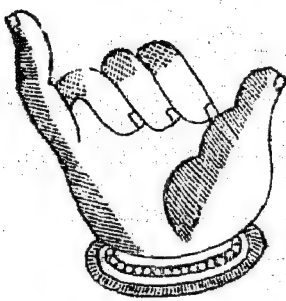
శ్లో॥ అస్మికనిష్ఠికాఙ్గుష్ఠేప్రస్పృతేమృగశీషకకః॥

తా॥ ముందుచెప్పిన సర్పశీర్షహస్తమందలి
టికెనవ్రేలును బొటనవ్రేలును చాచబడునేనిమృ
శీర్షహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ స్త్రీణామధికపోలేచక్రమమర్యాదయోర
పిభీతేవివాదేనైపథ్యైఃపావాసేచత్రిపుండ్రః॥

కే। ముఖముభేరంగవల్యాంపాదసంవాహనేపిచ । సర్వసమ్మేళ
నేకార్యమన్దిలేచక్రధారణే । సోపానేపదవిన్యాసేప్రియాఽహ్వో
సేతథ్దేవచ । సజ్జా లేచప్రయుజ్యేత భరతాఽగమకోవిదైః॥

తా॥ స్త్రీవిషయము, చెక్కిలి, క్రమము, మర్యాద, వెరపు, వా
అలంకారము, ఉనికిపట్టు, విభూది పెట్టుకొనుట, ఎదురెదురు, మ్రుగ్గు,
శ్శుపినుకుట, అన్నిటినికూర్చుట, ఇల్లు, గొడుగుబట్టుకొనుట, మెట్టు, అ
గుపెట్టుట, ప్రియులనుబిలుచుట, తిరుగుట, వీనియందుఈహస్తము
యోగించును.

గ్రంథాంతరస్థమృగశీర్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఊర్ధ్వగశ్చతురాంగుస్తోమృగశీర్షకరఃస్మృతః। శివప్రతిత
పఃకతుకంధారయిత్వాత్రిపుణ్డ్రాకమ్। మృగశీర్షోభవద్గోర్యాః
ఋషిరస్యచృకండుజః। ఋషిజాతిశ్చభ్రవణోఽస్వాధీశో
పిమహేశ్వరః॥

తా॥ చతురహస్తాంగుస్తము వెలుపలికెత్తబడెనేనిమృగశీర్షహస్తమా
ను, మహేశ్వరునిగూర్చితపస్సుచేయుటకు పార్వతీదేవి త్రిపుండ్రమునుధ
రింపగా ఈహస్తముపుట్టెను. ఇది ఋషిజాతి. దీనికి ఋషి మార్కండేయుడు,
వణకము తెలుపు, అధిదేవత మహేశ్వరుడు.

వి॥ శ్లో॥ భిత్తోవిచారేనమయేఅవాసేచత్రధారణే। పద్మిన్యానుపిశజ్జి-
న్యాంహస్తీన్యామందవాచకే॥ లేపనేచందనాదీనాంస్త్రీణావభి
నయక్రమేతిరస్కరిణ్యాంసోపానేసాతూత్కారేపిచక్రమే। త్రి
పుండ్రధారణేచైవవిత్కేచమృగాననే। అస్మదధేశరీరేచసం
జ్ఞాపూర్వసమాహృతౌ। ఋషిజాతౌనుధావణేమృగశీర్షకరః
స్మృతః॥

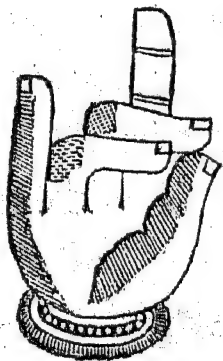
తా॥ గోడ, విచారము, సమయము, నివాసస్థానము, గొడుగుపట్టుట, ప
ద్మినీశంకినీహస్తీనీజాతిస్త్రీలు, మెల్లగాననుట, గంధముమొదలగువానిపూ
త, స్త్రీబోధకాఢినయము, త్రిపుండ్రధారణము, వితర్కము, మృగముయొ
క్కమొగము, తెర, మిద్దెలొసగుదానిమెట్టు, ప్రత్యక్షము, క్రమము, నేనుఅ
నుట, దేహము, నైగచేగ్రహించుట, ఋషిజాతి, తెల్లవన్నె, వీనియందు ఈ
హస్తము ఉపయోగించును.

౧౮. సింహముఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మధ్యమాఽనామికాఽగ్రాభ్యామజ్ఞుస్తోమిశ్రితో
యది। శేషోప్రసారితౌయత్రససింహముఖాకరితః॥

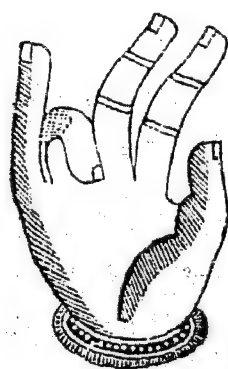
తా॥ సడిమివేలుకెంగరపువేలు ఈరెంటికొనల
నుబాటననెలితోచేర్చి తక్కినప్రేళ్ళనుజూచి పట్టిన
యెడసింహముఖహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ ఏద్రుమేమాక్తికేచైవసుగంధేలకస్పర్శనే। ఆకర్ణ
నేచపృషధిమోక్షార్థేహృదిసంస్థితః॥ సేనామేవశే

గజేంద్రచలసేపన్మథానుని। సింహాసనేవైద్యపాకశోభనేనిం
హవక్రకః॥

తా॥ పగడము, ముత్యము, మంచివాసన, ముంగురులు నిద్దుట, నినుట, నీ
టిబొట్టు, (రొమ్ముననిలిపినయెడ) మోక్షవిషయము, సోమము, కుందేలు
ఏనుగు, కర్పను విచలించుట, తామరపూల కండ, సింహము యొక్క మొగ
ము, వైద్యుడు నుందు వండుటను శోధించుట, వీనియందు ఈహస్తము విని
యోగించును.

౧౯. లాజ్జాలహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పద్మకోశేనామికాచేన్నచరాంలాజ్జాలకోభవేత్
తా॥ పద్మకోశహస్తమందుడుంగరపువ్రేలువంచిపట్టి న
యెడలాంగూలహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ లికుచస్యఫలేబాలాకుచేకల్పారకేతథా।

చకోరేక్రముకేబాలకీక్కిణ్యాంఘటికాదికే।

చాతకేయుజ్యతేచాయంలాజ్జాలకరనామకః॥

తా॥ గజనిమ్మపండు, పడుచులచన్నలు, వాసనగలఎఱ్ఱ
కలువ, చకోరము, పోక, చిరుగజ్జెలు, గసగుడు మొదలుగునవి, చాతకపక్షి
వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౨౦. థాంతరస్థలాజ్జాలహస్తలక్షణమ్,

శ్లో॥ మధ్యమాణ్డ్యప్రతజన్యానారికేళాక్షువత్కృతౌ లాజ్జాలోనా
మికావక్రాప్రోన్నతాచకస్మికాక్షీరోధిజఃకాలకూటః గుళికా
కృతికేపురా లాజ్జాలోహరసజ్జాతోఽముషిఃక్రాశ్చవిదారణః। సిద్ధ
జాతిస్వర్ణవణఃపద్మాతస్యాధిదేవతా॥

తా॥ నడిమివ్రేలుబొటన వ్రేలుచూపుడువ్రేలువీనినిపంకాయకన్నుల
తీరుననిలిపి ఉంగరపువ్రేలినివంచిచిటికెనవ్రేలినిపైకెత్తిపట్టబడునది లాం
గూలహస్తము అనబడును. ఈహస్తము పూర్వకాలమునందు నాలసముద్ర
మునందుబుట్టినకాలకూటవిషమును మ్రింగుటకై శివుడుగుళిగగా జీసికట్టి
నపుడు శివునివలనబుట్టినది. నీనికిముషి. కుమారస్వామి. వన్నె బంగారు. అధి
దేవతలక్ష్మీ.

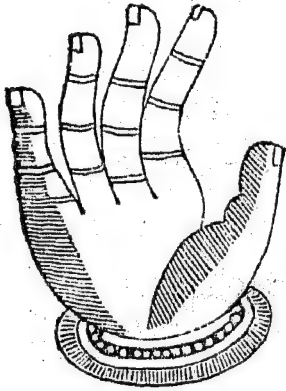
వి॥ శ్లో॥ ద్రాక్షాఫలేచరుద్రాక్షేచుబుక్తగ్రహణేపిచకుచప్రరోహేక్ర
ముకేకీక్కిణ్యాముత్పలేఫలేవిద్రుమేచమితగ్రాసేనక్షత్రేబద

రీఫలేవతఃకాలాయాంహల్లికాచాచకోరేచాతకేల్పకే। కర
కాయాంసిద్ధజాతౌహరీతక్యాంసుపణాకే। ఏవమాదిష్యు
జ్యేతహస్తోలాజ్జాలసంజ్ఞకః॥

తా॥ ద్రాక్షపండు, రుద్రాక్ష, నిమ్మపండు, గడ్డముపట్టుకొనుట, మొల
కచన్ను, పోక, చిరుగజ్జెలు, కలువ, పండు, పగడము, కొద్దిపాటికి బళము, నక్ష
త్రము, రేగుపండ్లు, కట్టువ, మల్లెపువ్వు, చకోరపక్షి, చాతకపక్షి, అల్పవ
స్తువు, వడగల్లు, సిద్ధజాతి, కరకకాయ, బంగారు, ఇవి మొదలగువానియందు
ఈహస్తమువినియోగించును.

౨౦. సోలపద్మహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కనిస్తాభ్యావతితాశ్చేద్విరళాస్సోలపద్మకః॥
తా॥ చిటినకెప్రేలుమొదలగుప్రేళ్లు సందులుగలవి
గాత్రిప్పిపట్టబడినయెడసోలపద్మహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ వికచాబ్జేకపితౄదిఫలేభ్యావతకేకుచే। వి
రహేముకురేపూణాచంద్రేసాందర్యభాజనే।
ధమ్మిల్లచంద్రశాలాయాం గ్రామేభ్యస్తతకోప
యోఃతటాకేశకటేచక్రవాకేకలకలారవే। శ్లా
ఘనేసోలపద్మశ్చకీర్తితోభరతాగమే॥

తా॥ విరిసినతామర, వెలగపండు మొదలగుపండు, తిరుగుడు, చన్ను, ఎ
డబాటు, అద్దము, పూణాచంద్రుడు, అందమగునపాత్రము, కొప్ప, మేడ
మీదియిల్లు, ఊరు, ఎత్తు, కోపము, చెరువు, బండి, చక్రవాకపక్షి, కలకలధ్వని,
మొప్ప, వీనియందు ఈహస్తమువినియోగించునని భరతశాస్త్రమునందుచె
ప్పబడియున్నది.

గ్రంథాంతరస్థసోలపద్మహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వ్యావృత్తికరణంయత్రసభవేదలపల్లవః। వ్యావృత్తహస్తైకలశన
వనీతముషపురా। జజ్జైలపల్లవఃకృష్ణాత్వసంతోముషిరుచ్య
తేగంధర్వజాతిశ్శాగ్నిమాంశురధీశోస్యదినేశ్వరః॥

తా॥ ప్రేళ్ళనువిరళముగద్రిప్పినయెడఅలపల్లవహస్తమవును. ఈయల
పల్లవహస్తముపాలు వెన్నలుదొంగలించినకృష్ణనివలనబుట్టెను, ఇదిగంధ
ర్వజాతి, దీనికివసంతుడుముషి, శ్యామముపణాము, నూర్యుడులధిదేవత.

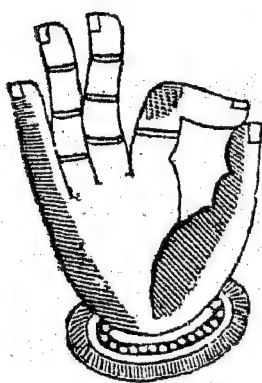
వి॥ శ్లో॥ హైయంగనీనేవిరహేమాళామోదకభావనేఘ్రువశ్చేచ

మరహస్తముగును. ఇది పూర్వమందు కశ్యపబ్రహ్మ అదితి దేవి కి కన్మలు చేయునపుడు ఆయన వలన బుట్టినది. ఇది గంధర్వజాతి. దీనికి ఋషిక పిలుడు, చామనచాయ, పక్షి రాజు అధిదేవత.

వి॥ శ్లో॥ యోగేమానవతేశ్వరే గజవస్తనిరూపణే దీఘకానాశప్రసూనానాంగ్రహణే భ్రమరేపిచ | కర్ణమంత్రస్య రచనే కండకోర్ధ్వరణేపిచ | నీవీమోక్షే న్యక్షరాణాం అవ్యయానాం నిరూపణే భేచరేమేచకేవణే భ్రమరాయం నియుజ్యతే॥

తా॥ యోగాభ్యాసము, మానవతము, కొన, ఏనుగుదంతమును జూపుట, నిడుకాడగల పువ్వులను కోయుట, కర్ణమంత్రము చెప్పట, ముల్లుతీయుట, పోకముడివిప్పట, న్యక్షరముల (రెండక్షరముల) అన్యములను నిరూపించుట, ఆకాశమునందు తిరిగెడి ప్రాణి, చామనిచాయ, వీనియందు ఈ హస్తము వినియోగించును.

౨౩. హంసాస్య హస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ షడ్భూమాద్యాస్తయోంగుళ్యః ప్రసృతావిరళాయది | తజ్జాన్యంగుప్తసంయోగే హంసాస్యకరళురితః॥

తా॥ సడిమివేలు మొదలు మూడు వ్రేళ్లను ఎడము గలవిగా చూచి చూపుడు వ్రేలితో చేర్చి పట్టిన యెడ హంసాస్య హస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ మాజ్ఞశ్యసూత్రబంధేచాఽప్యపదేశే వినిశ్చయే రోమాశ్చేమాక్తికాఽదౌచచిత్రసంలేఖనే తథా | దంశేతుజలబిందౌచదీపవతికప్రసారణేస్థికషే శోధనే మల్లికాఽదౌరేఖానలేఖనే | మాలాయాంవహనే సోఽహం భావనాయాంచరూపకే | నాఽస్తీతివచనేచాఽపిసికభాణాంచభావనే | కృతకృత్యేఽపి హంసాస్యః శురితోభరతాఽగమే॥

తా॥ బొట్టుకట్టుట, ఉపదేశము, నిశ్చయము, గగుర్పాటు, మృత్యుము మొదలైనవి, చిత్రమువ్రాయుట, అడవియీగ, నీటిబొట్టు, దీప్యవత్తినె గసనద్రోయుట, బరయుట, శోధించుట, మల్ల మొగ్గలు మొదలైనవి, గీతగీయుట, పూలదండ, నేనే బ్రహ్మమనుట, రూపించుట, లేదనుట, ఒక

సిచూడదగినవస్తువులనుభావించుట, సిద్ధముగానున్నదనుట, వీనియందు ఈహస్తమువినియోగించును.

గ్రంథాంతరస్థహంసాస్యహస్తలక్షణమ్.

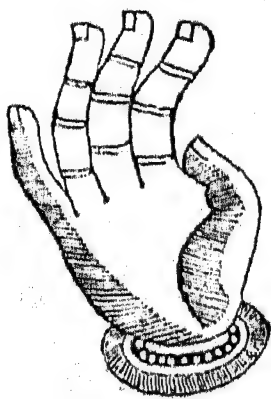
శ్లో॥ శ్లిష్టాగ్రమధ్యమాఙ్గుష్ఠతజ్జన్యాయత్రసారితౌ, అసామికా
కసీయాంసాసహంసాస్యకరోభవేత్ | న్యగ్రోధమూలమాశ్రి
త్యముసీనాంతత్వదర్శినామ్ | హంసాస్యోనతీణామూర్తికారా
సీదస్యఋషిశ్శుకః | శుభ్రపణోకామిశ్రజాతిరధీశశ్చతురాననః॥

తా॥ బొటనప్రేలినిచూపుడునడిమిప్రేళ్ళనుచేర్చిఁగరపుప్రేలినిచిటి
కెనప్రేలినిచాచిపట్టినయెడహంసాస్యహస్తమవును. ఇదిమట్టిమానిక్రింద
ముసులకుజ్ఞానోపదేశముచేయునప్పుడుదక్షిణామూర్తికవలనబుట్టెను. ఇది
మిశ్రజాతి. దీనికిశుకుడుఋషి, పణము తెలుపు, బ్రహ్మఅధిదేవత.

వి॥ శ్లో॥ జ్ఞానోపదేశేపూజాయాంనిణాకాయేచతిలాహుతిభూ
షణేపఠనేగానేధ్యానేభావనిరూపణే | రచనేయావకాదీనాంపు
భవేమాక్తికేమణౌ | వేణునాదేసంయుతశ్చేద్యాసనాయాంని
జాత్మని | జలబిందౌలక్ష్యభావేమద్రికాయాంచచుమ్భనే | వి
శ్రజాతౌశుభ్రపణోకహంసాస్యఃపరికీర్తితః॥

తా॥ జ్ఞానోపదేశము, పూజచేయుట, నిణాకాయచుట, తిలాహుతి, భూ
టలాడుట, చదువుట, పాఠుట, ధ్యానముచేయుట, భావములనునిరూపించు
ట, లక్ష్యకమొదలైనవానినిపెట్టుట, గగుర్పాటు, ముత్యము, రత్నము, పిల్ల
నగ్రోవియుండుట, వాసనచూచుట, మనస్సు, నీటిబొట్టు, గురిపెట్టుట, ముద్దు
టుంగరము, ముద్దుపెట్టుట, బ్రాహ్మణజాతి, తెల్లనన్నె, వీనియందు ఈహస్త
మువినియోగించును.

౨౪. హంసపక్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సర్పశీషకారేసహ్యకృనిష్ఠాప్రస్పతాయది |
హంసపక్షకరస్సోఽయంతన్నిరూపణముచ్యతే॥

తా॥ సర్పశీషకాహస్తమునందలిచిటికెనప్రేలినిచా
చిపట్టినయెడహంసపక్షహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ మత్స్యజ్ఞాయాంసేతుబంధేనభరేఖాఽబ్జసే
తథా | విధానేహంసపక్షోఽయంకీర్తితః తోభర
తాగమే॥

తా॥ కలుఁపుపువ్వు, భోజనము చేయుట, మన్నఁగుడు, ముద్రలు ధరించుట బొడ్డు, అరటిపువ్వు, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

గ్రంథాంతరస్థముకుశహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ శిష్టాంగుళిః పద్మకోశో యదిస్యాన్ముకుళః కరః | భానుం ప్రగృహ్య
తః పూర్వం బిమ్బ మేవేతి శబ్దయా | మారుతేర్ముకుళో జాతః
ఋషిస్తస్య విశాఖిలః | సజ్జీణాజాతో కపిలో వణాశ్చంద్రో
ధిదేవతా॥

తా॥ పద్మకోశహస్తముయొక్క వేళ్ళను చేర్చి పట్టిన యెడ ముకుళహస్తమవును. పూర్వకాలమునందు ఆంజనేయుడు దొండపండ్ల నెడిశంక చేత నూర్చుకొనఁబట్టి బోయినపుడు అతని వలన ఈ ముకుళహస్తము వుట్టెను. ఇది సంగీణాజాతిదీనికి విశాఖిలుడు ఋషి, కపిలవణాము, చంద్రుడు అధిదేవత.

విని-శ్లో॥ దానేజపేదీనవాక్యే భోజనే పద్మకోశ కే ఆత్మనిప్రాణనిదే
శేషశ్చ సజ్జీణిరూపణే | కాముకోచ్చరితే బాలచుమ్బనే దేవ
పూజనే | ఛత్రాదీనాంచ ముకులే ఫలగ్రహనిరూపణే | సజ్జీణ
జాత్యాంకపితే ముకుళః కరః కరితః॥

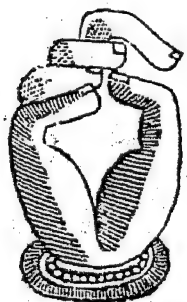
తా॥ దానము, జపము, పేదమాట, భోజనము, తామర మొగ్గ, తాను ప్రాణములను నిదేశించుట, అయిదింటి లెక్కను చూపుట, కాముకుని మాట, బిడ్డలను ముద్దు పెట్టుకొనుట, దేవపూజ, గొడుగు మొదలగువాని యొక్క ముడుగుట, ఫలములను గ్రహించుట, సంగీణాజాతి, కపిలవణాము వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౨౨. తామ్రచూడహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ముకులే తామ్రచూడస్యాత్తజ్జానీవక్రితాయది॥

తా॥ ముకుళహస్తమునందలి తజ్జానీని వంచి పట్టిన యెడ తామ్రచూడహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ కుక్కుటాఽనౌ బకే కాకేఽభ్యుష్టే వత్సే చ లేఖ
నే | తామ్రచూడకరాభ్యోఽసౌ కీర్తితౌ భరతా
ఽగమే॥

తా॥ కోడి మొదలైనది, కొంగ, బంటు, నూడ, వ్రాయుట, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

గ్రంథాంతస్థతామ్రచూడహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకస్యకనిష్ఠాయాంయత్రాంగుష్ఠనిపీడనమ్ |

తదేవతామ్రచూడాభ్యోవదంతిభరతాదయః॥

తా॥ పతాకహస్తమునుదలిచిటికెనప్రేలినిబొట్టనప్రేలిని కదిలించి పట్టినయెడతామ్రచూడహస్తమగును.

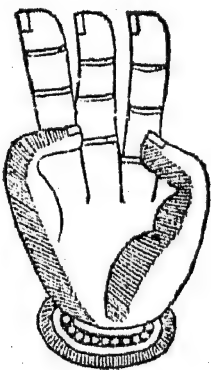
శ్లో॥ తేషాంమూర్తిత్రయీభావఃఋగ్యజుస్సామభిఃపురా | యే
సహస్థేరాభినీతోవిధేరగ్రేయతస్తతః | తామ్రచూడాత్ర
యీజాతఃతస్యవ్రజాయుధోఋషిః | శక్తవణోదేవజాతిర
ధిదేవోబృహస్పతిః॥

తా॥ ఇది పూర్వకాలమునందు ఆకృతులనుధరించినమూడు వేదములు నుబ్రహ్మయెదుటనిలిచితమయభిప్రాయమును తెలుపునపుడు వానివలనఋషయైను. ఇది దేవజాతి. దీనికి దేవేంద్రుడుఋషి, శంఖవణము. బృహస్పతి అధిదేవత.

వి॥ శ్లో॥ లోకత్రయేత్రిశూలేచత్రిసంఖ్యాగణనేపిచ | అశ్రుసమ్మార్జ
నేవేదత్రయేబిల్వనశేపిచ, అశ్వసమ్మజ్జనేపణేకఫలకేచర
ణాయుధే | దేవజాతౌశుభ్రవణేతామ్రచూడానియుజ్యతే॥

తా॥ మూడులోకములు, మూడు మొసలుగల శరాలాయుధము, మూడనిలెక్కపెట్టుట, కన్నీరుతుడుచుట, మూడు వేదములు, మూరేడుపత్రి, గుఱ్ఱమునుతోముట, ఆకు, పలక, కోడి, దేవజాతి, తెల్లవన్నె, వీనియందు ఈహస్తమువినియోగించును.

౨౮. త్రిశూలహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ నికుశ్చయిత్వాభ్యుష్టస్తుకనిష్ఠాశ్చత్రిశూలకః |

తా॥ బొటనప్రేలినిచిటికెనప్రేలినివంచి తక్కినప్రేళనుచిపట్టినది త్రిశూలహస్తమనబడును.

వి॥ శ్లో॥ బిల్వపత్రేత్రిత్వయుక్తేత్రిశూలఃకరశురితః | ఇత్య
ష్టావింశతిగోప్రోక్తాసంయుతకరాగీశ్రమాత్ | యా
వదర్థాగీప్రయోగానాంతావద్భేదాగీకరాస్సృతాః॥

తా॥ మూరేడుపత్రి, మూటికూడిక, వీనియందు ఈహ

స్తమువినియోగించును. ఈచెప్పబడినయిరువదియెనిమిదిహస్తములును

అసంయుతహస్తములనబడును. ఈహస్తములయుపయోగాధకములువి
న్నిగలవోఅన్నిహస్తభేదములునుగలవుఅనిచెప్పదురు.

గ్రంథాంతరేక్షాభినయహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పద్మకోశాఙ్గుశీనాంచకుశ్చనానూణానాభకః॥ హస్తాభ్యాం
కుర్వతఃపూర్వందైత్యపక్షోవిచారణమ్॥ నృసింహాదూణానా
భశ్చజాతశ్చాదూణకోఙ్ముషిః॥ త్మత్రాన్వయోరక్తకాంశు
రాదికూక్మోధిదేవతా॥

తా॥ పద్మకోశహస్తమువ్రేళ్ళనువంచిపట్టినయెడఁగూనాభహస్త
మవును. ఇదిపూర్వకాలమునందునృసింహస్వామిహిరణ్యకశిపునిరొమ్ము
నునఖములచేతచీల్చునపుడు నృసింహస్వామివలనబుట్టెను. ఇదిత్మత్రియ
జాతి. దీనికిశానూలకుడుఙ్ముషి, రక్తవణకము, ఆదికూర్మములధిదేవత.

వి॥ శ్లో॥ శిరఃకంఠాయనేచోర్యేనరసింహేమృగాననే॥

హస్తేనానరేకూర్మకణికాకారేకుచేభయే॥

త్మత్రజాతౌరక్తకాంశౌగూణానాభానియుజ్యతే॥

తా॥ తలగోకుకొనుట, దొంగతనము, నరసింహుడు, మృగముఖము,
కోతి, తాబేలు, కొండగోగు, స్తనము, భయము, త్మత్రియజాతి, ఎట్టనన్నె,
సాలెపురుగు. వీనియందుఈహస్తముచెల్లును.

గ్రంథాంతరేబాణహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ తజకన్యాద్యాస్త్రయస్త్రిష్టాఃకింశ్చపజుష్మపీడితాః॥

కస్యస్థికాచస్రస్యతాసబాణకథితఃకరః॥

షట్పక్ష్యానాంనాశనృత్యేబాణహస్తానియుజ్యతే॥

తా చూపుడువ్రేలు మొదలుమూడువ్రేళ్ళనుచేర్చిబొటనవ్రేలినికొం
చెముసోకునట్లుచితికెనవ్రేలినిచాచిపట్టినయెడబాణహస్తమవును. ఇదిఆ
రుఅనిలెక్కపెట్టుటయందునునాశనృత్యమునందునువినియోగించును.

గ్రంథాంతరేఅర్థసూచికహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కపిత్థతజకసీచోధ్వకసారణాదధకసూచికః॥

అఙ్మురేపక్షిశాబాచౌబృహత్కిశేనియుజ్యతే॥

తా॥ కపిత్థహస్తపుచూపుడువ్రేలుపొడుపుగాఎత్తిపట్టబడినయెడ అ
ధకసూచికహస్తమగును. ఇది మొలక, పక్షి, పిల్ల మొదలగునది, పెద్దపురు
గువీనియందువినియోగించును.

అథ చతుర్వింశతీసంయుతహస్తానిరూప్యంతే.

శ్లో॥ అంజలిశ్చకపోతశ్చకర్కటస్వస్తికస్తథా | డోలాహస్తఃపు
ష్పపుటశ్చోత్సంగశ్శివలిజ్జకః | కటకావధానశ్చైవకతకీర్తిస్వ
స్తికాభిధః | శకటశ్శబ్దచక్రాచసమ్పుటగపాశకీలకా | మత్స్య
కూర్మవరాహశ్చగురుడోనాగబంధకః | ఖట్వాభేరుండకాఖ్యశ్చ
అవహితస్తథైవచ | చతుర్వింశతీసంఖ్యాకాస్సంయుతాఃకథి
తాఃకరాః॥

తా॥ అంజలి, కపోలము, కర్కటము, స్వస్తికము, డోల, పుష్పపుటము, ఉత్సజము, శివలింగము, కటకావధానము, కతకీర్తిస్వస్తికము, శకటము, శంఖము, చక్రము, సంపుటము, పాశము, కీలకము, మత్స్యము, కూర్మము, వరాహము, గురుడము, నాగబంధము, ఖట్వాభేరుండము, అవహితము, అనుసరియిరువదినాలుగుహస్తములు సంయుతహస్తములని భరతశాస్త్రమునందు చెప్పబడియున్నది.

గ్రంథాంతరే.

శ్లో॥ అసంయుతానాంసంయోగాస్సంయుతాఖ్యాభవంతితే |

తేషాముత్పత్తిరేవైషాయోజనీయతమాబుధైః |

తథాపిద్వద్వ్యతాభేదాదధిదేవఃపృథక్పృథక్॥

తా॥ రెండుఅసంయుతహస్తములను చేర్చిపట్టునెడసంయుతహస్తమవును. ఆసంయుతహస్తములకుఉత్పత్తిజాతియుసి. మొదలగునవిఒకటిగానే యుండిననుఅధిదేవతలుమాత్రముభేదపడియుండును.

౧, అంజలిహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకతలయోర్యోగాదంజలిగీరకరకూరితః॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములనుఅరచేతిలోజేర్చిన నదియంజలిహస్తమనబడును.

వి॥శ్లో॥ దేవతాగురువిప్రాణాంనమస్కాభరేష్యనుక్రమాత్ |

కార్యశ్శిరోముఖోరస్సువినియోజ్యోఽంజలిఃకరః॥

తా॥ దేవతలకును, గురువులకును, బ్రాహ్మణులకును, నమస్కారముచేయుటయందుఈహస్తముచెల్లును. అందుదేవతలకుమ్రొక్కునపుడు, శిరస్సునందును, గురువులకుమ్రొక్కునపుడుముఖమునందును, బ్రాహ్మణులకుమ్రొక్కునపుడురొమ్మునందునుక్రమముగానొప్పను.

నన్దికేశ్వరప్రాక్తాభినయదర్పణమ్.

గ్రంథాంతరస్థఅంజలిహస్తలక్షణమ్,

శ్లో॥ పతాకహస్తతలయోస్సంశ్లేషోయత్రజాయతే।

తమాహురంజపిహాస్తైశ్చేత్రపాలోధిదేవతా॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములలరచేతులు చేర్చిపట్టబడునెడఅంజలిహస్తమవును. దీనికిఅధిదేవత శ్చేత్రపాలుడు.

వి॥ శ్లో॥ ప్రణామేవినయేతాలఘాతేశమున్నిరూపణే।

కింకరోమీతివదనేధ్యానేచాంజలిరుచ్యతే।

తా॥ సమస్కరించుట, వినయముతోనంగుట, తాళమువేయుట, శివస్వరూపమునునిరూపించుట, ఏమిచేయుదుననియనుట, ధ్యానముచేయుట, వీనియందుఈహస్తముచెల్లును.

కపోతహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కపోతస్సకరోజ్జయన్న్దిష్టమూలాగ్రపార్శ్వతః॥

తా॥ ముందుచెప్పినఅంజలిహస్తముమొదలుతుదలుపార్శ్వభాగములుచేరియుండపట్టబడినయెడకపోతహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ స్రమాణగురుసమ్భాషావినయాగ్రీకృతిష్వయమ్॥

తా॥ స్రమాణము, పెద్దలతోమాటలాడుట, వినయముతోనొవ్వకొనుట, వీనియందుఈహస్తమువినియోగించును.

గ్రంథాంతరస్థకపోతహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అంజలేరంతరంయత్రజాయతేవిరళీకృతే।

సభవేతకపోతాఖ్యశ్చేత్రసేనోధిదేవతా॥

తా॥ అంజలిహస్తము ఎడమయినప్రేళ్లుగలదిగా పట్టబడినయెడ కపోతహస్తమవును. దీనికిఅధిదేవతచిత్రసేనుడు.

వి॥ శ్లో॥ అంగీకారేనారికేశపూగానాంపాదపాదిషు । కదళీకుసు

మేశీతేవినతేవస్తుసంగ్రహే । సమ్మతేమాతులుంగేచ కపో

తోవినియుజ్యతే॥

తా॥ అంగీకారము, టెంకాయ, పోక, అవృక్షములు మొదలగునది, అరటిపూవు, చలి, అమృతము, వస్తువులనుసంగ్రహించుట సంభుటము, మాదిఫలము, వీనియందుఈహస్తమువినియోగపడును.

౩, కర్కట హస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అన్యోఽన్యస్యాఽన్తరేయఽత్రాజ్ఞుభ్యోనిస్సృతహస్తయోః।
అంతర్బహిర్వావతకాంతేకర్కటస్సౌభిధీయతే॥

తా॥ ముందు చెప్పినకపోతహస్తమందు వ్రేలి వ్రేలినందునను వ్రేళ్ళుచొప్పించి వెలికి కూనిలో పలికి గానిచాచినట్టుబడు నెడలకర్కటహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ సమూహదర్శనేతుందదర్శశబ్దపూరణే। అజ్ఞానాంమోట
నేశాఖోన్నమనేచనియుజ్యతే॥

తా॥ గుంపునుచూపుట, లావైనదానినిచూపుట, శంఖనాదముచేయుట, దేహాలస్యముపోగొట్టుకొనుట, చెట్టుకొమ్మనుచంచుట, వీనియందు ఈహస్తముపయోగించును.

గ్రంథాంతరస్థకర్కటహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఈణానాభాంగుళీరత్ర సంశ్లిష్టాఃకర్కటోభవేత్॥

అస్యాధిదైవతం విష్ణుమాదిదేవంవిదుర్బుధాః॥

తా॥ ఈణానాభహస్తముయొక్క వ్రేళ్ళసందులందు రెండవచేతి వ్రేళ్ళనుచొప్పించిపట్టినయెడకర్కటహస్తమగును. దీనికివిష్ణువు అధిదేవత.

వి॥ శ్లో॥ విలాపేబ్రహ్మణే పూతేకర్కటేశంఖపూరణే।

అంగుళీమోటనేస్త్రీణాంకర్కటేవినియుజ్యతే ॥

తా॥ దుఃఖనచనములాడుట, అవులింత, కొట్టుట, ఎండకాయ, శంఖమునుఊడుట, స్త్రీలుమెటికలువిరుచుట, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౪, స్వస్తిక హస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకయోస్సన్నియుక్తః కరయోర్మణిబద్ధయోః। సంయో
గేనస్వస్తికాఖ్యోచుకరాధానియుజ్యతే। భయపాదేవివా
దేచ కీర్తనేస్వస్తికోభవేత్ ॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములందలి మణికట్టులను జేర్చిపట్టినయెడస్వస్తికహస్తమగును. ఇది మొసలినిదెలుపుట, భయముతోమాటలాడుట, పొగడుట, వాదాడుట, వీనియందు ఉపయోగించును.

౫, డోలాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాక్యేపూరుదేశస్థేడోలాహస్తోఽయముచ్యతే।

నాట్యారమ్భేప్రయోక్తవ్యమితి నాట్యవిదోవిదుః॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములను తొడమీదికివ్రేలునట్లు పట్టినయెడ
డోలాహస్తముఅగును. ఇదినాట్యరంభమందు వినియోగింపదగినదని
నాట్యశాస్త్రజ్ఞులుచెప్పదురు.

గ్రంథాంతరస్థడోలాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకపార్శ్వగోడోలాభారతీతస్యదేవతా।

మోహమూర్ఛమదాలస్యవిలాసాదిషుకీర్తికృతః॥

తా॥ పతాహస్తములుఇరుపార్శ్వములందు వ్రేలునట్లుపట్టబడినయె
డడోలాహస్తమగును, దీనికిదేవతసరస్వతి, ఇదిమోహము, మూర్ఛమ
దము, ఆలస్యము, విలాసముమొదలగువానియందు వినియోగించును.

౬, పుష్పపుటహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సంశ్లిష్టకరణేనర్పశీషేఽపుష్పపుటఃకరః॥

తా॥ రెండుసర్పశీషేహస్తములయొక్క మనికట్టు మొదల్లుచిటికె
నవ్రేలివరకుగల అరచేతివెలుపలిభాగములను జేర్చిపట్టినయెడ పుష్పపు
టహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ నీరాజనవిధౌబాలఫలా౭దిగ్రహణేతథా ।

సంధ్యామామర్ఘ్యదానేచమంత్రపుష్పేనియోజయేత్॥

తా॥ కర్పూరహారతి, బిడ్డలుపండ్లుమొగలైనవానినిదీసికొనుట, సం
ధ్యాకాలమందు అర్ఘ్యప్రదానముచేయుట, మంత్రపుష్పమిచ్చుట, వీని
యందుఈహస్తముపయోగించును.

గ్రంథాంతరస్థపుష్పపుటహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సర్పశీషేఽస్యపార్శ్వేతు అపరఃసర్పశీషేఃకః ।

ధృతఃపుష్పపుటాఖ్యస్యా దధీశఃకిన్నరేశ్వరః॥

తా॥ సర్పశీషేహస్తముయొక్క పార్శ్వముందురెండురెండవచేతి
సర్పశీషేఃమును జేర్చిపట్టినయెడ పుష్పపుటహస్తమవును. దీనికికిన్నరేశ్వరుడు
అధిదేవ.

వి॥శ్లో॥ సుమధాన్యఫలాదీనా మర్పణేగ్రహణేతథా ।

అర్ఘ్యదానేపుష్పపుటఃకీర్తికృతోభావకోవిదైః॥

తా॥ పుష్పలుధ్యానముపండ్లుమొదలయిననానినిఇచ్చి పుచ్చుకొనుట
లయందును, అర్ఘ్యప్రదానమునందును ఈహస్తమువినియోగించును.

౨. ఉత్సంగ హస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అన్యోన్యబాహుమూలస్తా మృగశీషకకాయది ।

ఉత్సజ్జనామాహస్తోఽయంకీర్తితోభరతాఽగమే॥

తా॥ రెండుమృగశీషకహస్తములనుమూపులు సోకపట్టునెడఉత్సంగహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ ఆలిజ్జనేచలజ్ఞాయామజ్జనాఽదిప్రదర్శనే ।

బాలానాంశిక్షణేచాఽయముత్సంగాయుజ్యతేకరః॥

తా॥ శాగిలింత, సిగ్గు, భుజకీతులు మొదలగువానిజూపుట, బాలురనుశిక్షించుటవీనియందు ఈహస్తముపయోగించును.

గ్రంథాంతరస్థోత్సజ్జహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఆరాశౌస్వస్తికస్కంధావృత్సజ్జస్తవధీశ్వరః । గౌతమోవిని

యోగస్తులజ్ఞాయాంపరిరమ్భణే అజ్జీకారేచశీతేచసాధ్వభే

కుచగోపనే ఏవమాదిష్యయుంజంతేఉత్సంగకరభావనాః॥

తా॥ ఆరాశహస్తములనుమూపులందు జేర్చిపట్టునెడఉత్సంగహస్తమగును. దీనికి అధిదేవత గౌతముడు. ఇది సిగ్గు, శాగిలింత, అంగీకారము, చలి, మేలనుట, చన్నులనుకప్పట, మొదలగువానియందు వినియోగించును.

౩. శివలింగహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేధకచంద్రేవిన్యస్తోశిఖరశ్శివలింగకః ।

వినియోగస్తుత్తస్యైవశివలింగప్రదర్శనే॥

తా॥ ఎడమచేతియధకచంద్రహస్తమందుశిఖరహస్తముంచబడెనేని శివలింగహస్తమగును. ఇది శివలింగమునుజూపుటయందు వినియోగించును.

౪. కటకావర్ధనహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కటకాముఖయోఃపాణ్యోస్స్వస్తికాన్మణిబంధయోః ।

కటకానధకనాఽఖ్యస్యాదితినాట్యవిదోవిదుః॥

తా॥ కటకాముఖహస్తములయొక్కమనికల్లుస్వస్తికముగాజేర్చిపట్టబడునేని కటకావర్ధనహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ పట్టాభిషేకేపూజాయాం వివాహాఽశిషియుజ్యతే॥

తా॥ పట్టాభిషేకము, పూజ, పెండ్లిదీవన, వీనియందు ఈహస్తమువినియోగించును.

గ్రంథాంతరస్థకలకావధన హస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కటకావధనాఖ్యస్యాత్స్వప్తకాకటకాముఖాః।

తస్యదేవోయక్షరాజోభావజ్ఞైశ్చనిరూపితః॥

తా॥ కటకాముఖహస్తములను స్వప్తకములుగబట్టినయెడ కటకావధనహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ వినియోగేవిచారేచ శృజ్ఞారేకోపసాంతప్వనే ।

జక్కిణీనటనేదండలాస్యేభవతినిశ్చయే॥

తా॥ విచారము, శృంగారము, కోపసమాధానము, జక్కిణీలనుఆటం, కోలాటము, నిశ్చయమువీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౧౦, కర్తరీస్వప్తక హస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కర్తరీస్వప్తకాకారో కర్తరీస్వప్తకోభవేత్ ।

తా॥ కర్తరీముఖహస్తములను స్వప్తకాకారముబట్టినయెడ కర్తరీస్వప్తకహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ శాఖాసుచాద్రిశిఖరే వృక్షేషుచ నియుజ్యతే॥

తా॥ చెట్టుకొమ్మలు, పర్వతశిఖరము, వృక్షములు వీనియందు ఈహస్తముఉపయోగించును.

౧౧, శకటహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ భృమరామధ్యమాఙ్గుష్ఠప్రసారాచ్ఛకటాభవేత్ ।

రాక్షసాభినయేచాదయంనియోజ్యోభరతాదిభిః॥

తా॥ భృమరహస్తములురెండును బొటనప్రేలినినడిమిప్రేలినిచాచి పట్టబడునేని శకటహస్తమగును. ఇదిరాక్షసులు మొదలయినవారలయభినయమునందుచెల్లును.

౧౨, శంఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ శిఖరాస్తర్గతాఙ్గాప్త ఇతరాఙ్గాప్తసంగతః। తర్జన్యాద్యా

యతాశ్లిష్టాశ్శంఖహస్తప్రకీర్తితః। శంఖాదిషునియోజ్యో

యమిత్యేవం భరతాదయః॥

తా॥ శిఖరహస్తములోపలియంగుష్ఠముతో రెండవచేతియంగుష్ఠమును జేర్చితక్కినప్రేళను ఆశిఖరహస్తములపైకి చాచిపట్టినయెడ శంఖహస్తమగును. ఇదిశంఖము మొదలైపవానియందు వినియోగించును.

౧౩, చక్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ యత్రాఽర్థచంద్రాతిర్యజ్ఞా వన్యోన్యతలసంస్పృశౌ ।

చక్రహస్తస్సవిజ్ఞేయశ్చక్రాభేఽవినీయుజ్యతే॥

తా॥ అర్థచంద్రహస్తమును అడ్డముగా రెండు అర చేతులను జేర్చిపట్టి నయెడ చక్రహస్తమగును. ఇదిచక్రార్థమందు చెల్లును.

౧౪, సమ్పుటహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కుఞ్చితాఽఙ్గుళయశ్చక్రేసమ్పుటగకర-ఈరితః॥

తా॥ ముందుచెప్పిన చక్రహస్తమువ్రేళ్ళను ముడిచిపట్టినయెడ సం పుటహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ వస్త్రాచ్చాదేసమ్పుటేచసమ్పుటగకర-ఈరితః॥

తా॥ వస్త్రపులనుదాచుటయందును ముడువబడినదానియందును ఈ హస్తముచెల్లును.

౧౫, పాశహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ నూచ్యానికుఞ్చితేశ్చిహ్నేతర్జన్యోపాశ-ఈరితః॥

తా॥ నూచీహస్తములచూపుడు వ్రేళ్ళనువంచి చేర్చిపట్టినయెడపా శహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ అన్యోన్యకలహేపాశేశ్శంఖిలాయాంనీయుజ్యతే॥

తా॥ పరస్పరకలహమునందును, త్రాటియందును, సంకెలయందు ను, ఈహస్తముచెల్లును.

౧౬, కీలకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కలిష్ఠేకుఞ్చితేశ్చిహ్నేమృగశిపేఽతుకీలకః॥

తా॥ మృగశిపహస్తముల చిటికెనవ్రేళ్ళనువంచి చేర్చిపట్టినయెడకీ లకహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ స్నేహేచనర్మలపేచవినియోగోఽన్యసమ్మితః॥

తా॥ స్నేహమునందును, ప్రియవచనమునందునుహస్తముచెల్లును.

౧౭, మత్స్యహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కరపృష్ఠాపరిస్యస్తా యత్రహస్తస్త్వధోముఖః । కిఞ్చిత్పృసా

రితాఽఙ్గుష్ఠకనిష్ఠౌమత్స్యనామకః । ఏతస్యపివియోగస్తు మ

త్స్యభేదసమ్మతౌభవేత్ ॥

తా॥ పతాకహస్తములు ఒకటిమీదనొకటిచేర్చి చిటికెనవ్రేళ్ళనుబొటనవ్రేళ్ళను కొంచెముచాచిపట్టినయెడ మత్స్యహస్తమగును. ఇదిమత్స్యధామమునందు చెల్లును.

౧౮, కూర్మహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కుశ్చితాగ్రాంగుళిశ్చక్రేత్యక్తాఽంగుష్ఠకనిష్ఠకః।

కూర్మహస్తస్సవిజ్ఞేయగీకూర్మాధౌఃనిమజ్యతే॥

తా॥ చక్రహస్తము మొనవ్రేళ్ళనువంచిచిటికెనవ్రేలిని బొటనవ్రేలిని జాచిపట్టినయెడకూర్మహస్తమగును ఇదితాబేటియొక్కఅధామమునందు ఉపయోగించును.

౧౯, వరాహహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మృగశీషేత్యవ్యకరస్తేవశ్చిష్టస్థితోయది । కనిష్ఠాఽంగుష్ఠ

యోర్యోగా ద్వరాహఃకరకూరితః । ఏతస్యవినియోగస్తువ

రాహాధౌతుయుజ్యతే॥

తా॥ మృగశీషేహస్తమును ఒకటిమీదనొకటిచేర్చి చిటికెనబొటనవ్రేళ్ళనుకూడబట్టబడినయెడ వరాహహస్తమగును. ఇదిపందియొక్కఅధామందువినియోగించును.

౨౦, గరుడహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ తిర్యక్తలస్థితావధా చంద్రావంగుష్ఠయోగతః । గరుడోగరు

డాదేచ యుజ్యతేభరతాగమే॥

తా॥ అధాచంద్రహస్తములురెండును అడ్డముగాబొటనవ్రేళ్ళచేరి కతోపట్టబడినయెడ గరుడహస్తమగును. ఇదిగరుడుని అధామందుఉపయోగించును.

౨౧, నాగబంధహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సర్పశీషేస్వస్తికాచేన్నాగబంధఐతీరితః॥

తా॥ రెండుసర్పశీషేహస్తములు మసికట్టులుచేర్చిపట్టబడినయెడ నాగబంధహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ ఏతస్యవినియోగస్తునాగబంధేనియుజ్యతే ।

భుజంగదమృతీభావే నికుశ్ఛానాంచదర్శనే ।

అధర్వణస్యమంత్రేషుయోజ్యోభరతకోవిదైః॥

తా॥ పాముల పెనవంటిరతిబంధమందును, పాముల పెనయందును, పొద
రిండ్లను జూపుటయందును, అధర్వణమంత్రమునందు ఈహస్తము చెల్లును.

౨౨, ఖట్వాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ చతురేచతురంస్యస్యతజ్ఞాన్యజ్ఞాప్తమోక్షతః ।

ఖట్వాహస్తోభవేదేషఃఖట్వాదిషునియుజ్యతే॥

తా॥ చతురహస్తముపై చతురహస్తమునుంచి చూపుడువ్రేలినిబొ
టనవ్రేలినిచాచిపట్టినయెడ ఖట్వాహస్తమగును. ఇది, మంచముమొద
లైనవానియందుఉపయోగించును.

౨౩, భేరుండహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మణిబద్ధకపిత్థాభ్యాం భేరుండకరఇష్యతే ।

భేరుండపక్షిదమ్పత్యోర్భేరుండకరఈరితః ॥

తా॥ కపిత్థహస్తములు రెండుమనికట్టులతోను జేర్చిపట్టబడినయెడ
భేరుండహస్తమగును. ఇదిభేరుండపక్షిదంపతులయందువినియోగించును.

౨౪, అవహిత్థహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అలపద్మావక్షసిష్ఠాఅవహిత్థకరోమతః॥

తా॥ రెండుఅలపద్మహస్తములు తొమ్మిదవకెదురుగాబట్టబడినయెడ
అవహిత్థహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ శృంగారనటనోహస్తో వీలాకందుకధారణే ।

కుచార్థేయుజ్యతేసోఽయమవహిత్థకరాభిధః॥

తా॥ శృంగారనటనము, పుట్టచెండునుపట్టుట, స్తనముయొక్కఅర్థ
ము వీనియందుఈహస్తము వినియోగించును.

శ్లో॥ ఏవంసంయుతహస్తానాం నామలక్షణమిరితమ్॥

తా॥ ఈవిధముగా సంయుతహస్తములయొక్క నామలక్షణములు
చెప్పబడియెను.

గ్రన్థాంతరస్థావహితస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ హృదయాభిముఖాయత్రశుకకున్దావధోగతౌ ।

సోవహిత్థోభవేదస్య మార్కణ్డేయోధిదేవతా॥

తా॥ శుకతుండహస్తములుక్రిందినుండి హృదయాభిముఖములుగబ
ట్టబడినయెడఅవహిత్థహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవతమార్కంఠేయోడు.

వి॥ శ్లో॥ దుర్బలత్వే దేహకార్యేకౌతుకేచక్రశేమతః॥

తా॥ బలహీనత, దేహముచిక్కియుండుట, సంతోషము, చిక్కిన
వీనియందు ఈహస్తముచెల్లును.

గ్రన్థాంతరస్థగజదస్తహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ బాహుమధ్యగతౌ సర్వశీర్షాస్వస్తీకతామితౌ ।

యదిస్యాద్గజదంతోయంపరమాత్మాధిదేవతా॥

తా॥ సర్వశీర్షహస్తములు బాహుమధ్యమందు జేర్పబడినయెడ గ
దంతహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవతపరమాత్మ.

వి॥శ్లో॥ స్తమ్భగ్రహేశిలోత్పాతే భారగ్రాహేనియుజ్యతే॥

తా॥ సర్వశీర్షహస్తములు బాహుమధ్యమందు జేర్పబడినయె
డగజదంతహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవతపరమాత్మ.

వి॥శ్లో॥ స్తమ్భగ్రహేశిలోత్పాతే భారగ్రాహేనియుజ్యతే॥

తా॥ స్తంభమును గ్రహించుటయందును, రాతినిపెల్లగించుటయ
ందును, భారమునువహించుటయందును ఈహస్తముచెల్లును.

గ్రన్థాంతరస్థచతురశ్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ చతురశ్రస్పృతోవక్షః పురోగాకటకాముఖా ।

తస్యాధిదైవంవారాహీ కీర్తితోభావకోవిదైః ॥

తా॥ రొమ్మునకెదురుగ కటకాముఖహస్తములను బట్టినయెడచతు
రశ్రహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవతవారాహీ॥

వి॥శ్లో॥ నియోగోదధిమన్థానే జక్కిణీనటనేపిచ । ధారణేదోహ

నవిధౌపటానామవకుంతనే । వహనేమాక్తికాదీనాం రజ్వా

దీనాశ్చకషణే । నివీర్యంధేచోశబంధే సుమాదీనాశ్చధా

రణే । వీజనేచామరాదీనాం చతురశ్రోనియుజ్యతే॥

తా॥ పెరుగుచిలుకుట, జక్కిణీయనుకట, ధరించుట, పాలుపిదుక
ట, వస్త్రములను కప్పకొనుట, ముత్యములు మొదలగువానిని ధరి
చుట, త్రాడు మొదలగువానిని ఈడ్చుట, పోకముడి, రవికముడి, పువ్వు
లు మొదలగువానిని ధరించుట, వింజామరము మొదలగువానిని వీచుట
వీనియందు ఈహస్తమువినియోగించును.

గ్రంథాంతరస్థతలముఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వక్షఃపురస్థాదుద్వృత్తౌ కరాత్వముఖాయది ।

నామ్నాతలముఖస్త్వస్యవిఘ్నరాజోధిదేవతా॥

తా॥ రొమ్మున కెదురుగ పతాకహస్తములనుమీదికెత్తిపట్టినయెడ
తలముఖహస్తమగును. దీనికిలదిదేవత విఘ్నేశ్వరుడు.

వి॥శ్లో॥ ఆలింగనేస్తూలవస్తా మహాస్తమ్భాదిభావనే ।

బుద్ధైరభిహితోమశ్బుమర్దలే మగురస్వనే॥

తా॥ ఆలింగనము, పెద్దవస్తువు,లావైన స్తంభములనుజూపుట,మహా
శ్చ మయినధ్వనిగలమద్దెల, వీనియందు ఈహస్తముచెల్లును.

౧౩, స్వస్తికాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ త్రిపతాకావామభాగౌ యదిస్వస్తికతాంగతౌ ।

సభవేత్స్వస్తికాహస్తాగుహస్తస్యాధిదేవతా ॥

తా॥ త్రిపతాకములుఎడమతట్టు స్వస్తికాకారముగాబట్టబడినయెడ
స్వస్తికహస్తమగును. దీనికిలదిదేవతగుహుడు.

వి॥శ్లో॥ కల్పద్రుమేషుశైలేషు హస్తాయంవినియుజ్యతే॥

తా॥ కల్పవృక్షములయందును పర్వతములయందును ఇదివినియో
గించును.

౧౪, ఆవిధవక్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వ్యావృతహస్తాసంజ్ఞాతౌ సవిలారసంసకూర్పరమ్ ।

పతాకావిధవక్రస్యాత్తుమ్బరుస్త్యాధిదేవతా॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తముల మోచేతులను విలాసముతోగూడు
కొనునట్లువిరివిగాబట్టినయెడ ఆవిధవక్రహస్తమగును. దీనికిలదిదేవత
తుంబురుడు.

వి॥శ్లో॥ మేఖలావహనేభేదే మధ్యకార్యనిరూపణే ।

దేశీయనాట్యనటనేవినియోగస్తయోర్విదుః ॥

తా॥ మొలనూలుధరియించుట, భేదము, నడుముయొక్కసన్న దన
మును తెలుపుట, దేశీయనాట్యమువీనియందు ఈహస్తముచెల్లును,

౧౫, రేచితహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ హంసపక్ష్యాకృతోత్తాన తలావగ్రధృతౌయది ।

రేచితస్యకరోజ్జేయాయక్షరాడధిదేవతా ॥

తా॥ రెండుహంసపక్షహస్తములను అరచేయిమీదు చేసికట్టినయె
డ రేచితహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ శిశూనాంధారణేచిత్ర ఫల్కస్యనిరూపణే।

వినియోగోరేచితస్యఏవమాదిషుయుజ్యతే ॥

తా॥ బిడ్డలనుఎత్తుకొనుట. చిత్తరుపలకనుచూపుట, మొదలగువానియందుఈహస్తముచెల్లును.

౧౬, నితమ్బహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఉత్తానితావహోవక్రాపతాకాపంసదేశతః ।

నితమ్బస్థానితమ్బాభ్యోఅగస్త్యస్తస్యదేవతా॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములను మూపులుమొదలుకొని క్రిందుమొగముగా పిరుదులుతాకునట్టు పట్టినయెడనితంబహస్తమగును. దీనికిఁగిధిదేవతలగస్తుడు.

వి॥శ్లో॥ శ్రమేవతరణేచైవ విస్మయేవివశాయితే ।

ఏవమాదిషుయుజ్యత నితమ్బాభ్యకరఃస్మృతః॥

తా॥ బడిలిక, దిగుట, ఆశ్చర్యము, పరవశత్వము, మొదలగువానియందు ఈహస్తముచెల్లును.

౧౭, లతాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకాడోలికాకారాలతాభ్యశ్చక్తిదేవతా॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములను డోలాకారముగ బట్టినయెడలతహస్తమవును, దీనికిఁగిధిదేవతశక్తి.

వి॥శ్లో॥ ఏతస్యవినియోగశ్చ నిశ్చేష్టాయాంమదాలసే ।

నటనారమ్భే రేఖాయాంయోగభావనే । ఏవమాదిషుయు

జ్యతే లతాహస్తవిభావనా॥

తా॥ చేష్టలులేకయుండుట, మదాలస్యము, స్వభావనటనము, రేఖాయోగభావనము, మొదలైనవానియందు ఈహస్తముచెల్లును.

౧౮, పక్షవఞ్చితహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ విన్యస్యాగ్రేకపీశీషేఽత్రిపతాకకడోయది ।

పక్షవఞ్చితనామాసౌలసయోదేవతార్జునః॥

తా॥ రెండుత్రిపతాకహస్తములను ముందుగానడుముమీదికి ఎగబనయెడ పక్షవంచితహస్తమగు, దీనికిఁగిధిదేవతలర్జునుడు.

వి॥శ్లో॥ ఊర్వోరభినయేభేదేవినియోగోనియుజ్యతే॥

తా॥ తొడలయభినయమందును భేదమందును ఈహస్తముచెల్లును.

౧౯, పక్షప్రద్యోహ స్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఉత్తానితానిమాపక్ష ప్రద్యోహో సిద్ధదేవతా॥

తా॥ ఈపక్షవంచితహస్తము మరికొంచెము ఎగబట్టబడినయెడ ప్రద్యోతహస్తమవును. దీనికిసిద్ధుడు అధిదేవత.

వి॥శ్లో॥ నిరుత్సాహేబుద్ధిజాడ్యే విపరీతవిరూపణే ।

మాయావరాహే కుండన్యలభినయోభవేచసౌ॥

తా॥ ఉత్సాహములేమి, బుద్ధిమాంద్యము, విపరీతమునునిరూపించుట, మాయావరాహము, కుండాభినయము, వీనియందు ఈహస్తముచెల్లును,

౨౦, గరుడపక్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అధఃచంద్రాకటిపార్శ్వేన్యసోర్ధ్వస్సారితాయది ।

స్యాతాంగరుడపక్షాభ్యో తయోరీశస్సవన్దనః ॥

తా॥ రెండుఅర్ధచంద్రహస్తములు పిరుదులప్రక్కలను ఎగబట్టిబడినయెడగరుడపక్షహస్తమగును, దీనికిఅధిదేవతసనందనుడు.

వి॥శ్లో॥ కటినూత్రేధికేచైవ ఏవమాదిషుయుజ్యతే॥

తా॥ మొలనూలు, అధికముమొదలైనవానియందు ఈహస్తముచెల్లును.

౨౧, నిషేధహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కపిత్థాభ్యేనహస్తేనవేష్టితో ముకుళోయది ।

నిషేధోనామచభవేత్తుమ్బురుస్త్యధిదేవతా॥

తా॥ గపిత్థహస్తముచేత ముకుళహస్తముబట్టబడినపయెడ నిషేధహస్తమాను, దీనికిఅధిదేవతతుంబురుడు.

వి॥శ్లో॥ సిద్ధాంతస్థాపనసత్యే నూనమిత్యవిభాషణే । చూచుకగ్ర

హణే అగ్రపూజాయాం వినియుజ్యతే॥

తా॥ సిద్ధాంతస్థాపనము, నిజము, నిశ్చయముచేయుట, చనుమొనలనుఅంటుట, అంగపూజా, వీనియందుఇదివినియోగించును.

౨౨, మకరహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ యత్రాన్యోన్యంపరిగతా నర్థచందానధోముఖా ।

చలాఙ్గుషేవ మకేరోమహేంద్రస్తస్యదేవతా॥

తా॥ రెండుఅర్ధచంద్రహస్తములనుజేర్చి దిగుమొగముగా బొటనవ్రేళ్ళనుకదలించిపట్టినయెడమకరహస్తమవును, దీనికిఅధిదేవతఇగ్రుడు.

వి॥ శ్లో॥ కూలజ్జపేనదీస్తూరే సింహేదైత్యేమృగాననే ।

కల్యాణేనిబిడేమజ్ఞేనక్రేచాయం నియుజ్యతే॥

తా॥ గట్టునొరయు, ఏటివెల్లున, సింహము, అనురుడు, మృగము
యొక్కమొగము, బంగారులేక పెండ్లి, నిండినది, మంచె, మొసలి, వీనియం
దు ఈహస్తమువినియోగించును.

౨౩, వర్ధమానహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అథోముఖాహంసపక్షా యస్మిన్ననోన్యమున్ముఖౌ । సవర్ధ
నోభవతివాసుకి స్తస్య దేవతా । అసౌన్మసింహేతద్దీప్తారక్షో
వక్షోవిచారణే ॥

తా॥ అథోముఖములయిన హంసపక్షహస్తములనుఊర్ధ్వముఖము
లుగాబట్టినయెడ వర్ధమానహస్తమవును, దీనికిఅధిదేవతవాసుకి. ఇది
నృసింహస్వామి, అతనితేజస్సు, హిరణ్యకశిపునిరొమ్మును చీల్చుట వీ
నియందుచెల్లును.

౨౪, ఉద్వృత్తహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అథరోత్తరయోరేకసమయేహంసపక్షయోః ।

ఉద్వృత్తైతివిఖ్యాతోవాసిష్ఠస్యాధిదేవతా ॥

తా॥ ఒకసమయమందు క్రిందుమీదులుగ హంసపక్షహస్తములు
పట్టబడినయెడ ఉద్వృత్తహస్తమవును. దీనికిఅధిదేవతవాసిష్ఠమహాషిఁ,

వి॥ శ్లో॥ లజ్జాయాముపమాధేకచ సంతాపేకంటకాదిషు ।

భేదేభయేవిచారేచ ఉద్వృత్తకరశురితః॥

తా॥ సిగ్గు, పొరదృశ్యము, సంతాపము, ముల్లుమొదలయినది, భేద
ము, భయము, చింత, వీనియందు ఈహస్తమువినియోగించును.

౨౫, విప్రకీర్ణహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ స్వస్తిహాళిపున్విశ్లేషాత్ విప్రకీర్ణస్స ఉచ్యతే । దక్షిణామూ

తికారేతస్య అధిదేవఃప్రకీర్ణతః । చేలాశ్చులస్యవిస్రంసేన
యుజ్యేతవిధూననే ॥

తా॥ ముందుచెప్పినస్వస్తికహస్తమును పడిగావిత్తిపట్టినయొడవిప
కీర్ణహస్తమవును. దీనికిఅధిదేవత దక్షిణామూతికా, ఇదికొంగుతొలగిం
చుటయందును, వదలిండుటయందునుచెల్లును.

౨౬. అరాళకటకాముఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అరాళకటకాస్యాతామరాళకటకాముఖః।

ప్రాప్తయఃస్వస్తికతాంఅనయోర్వామనోధిపః॥

తా॥ అరాళహస్తకటకాముఖహస్తములనుస్వస్తికాకారముగబట్టిన
యెడలరాళకటకాముఖహస్తమవును. దీనికిఅధిదేవతవామనుడు.

శ్లో॥ తామ్బూలదళఖడ్గానాందానేచింతావిషాదయోః।

వినియోజ్యతేప్రోక్తఃఅరాళకటకాముఖః॥

తా॥ ఆకునుడుపులువకపలుకులునిచ్చుట, చింత, విషాదమువీనియం
దు ఈహస్తముచెల్లును.

౨౭. సూచ్యాస్యహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సూచీముఖాపురోదేశాద్యగపత్సార్పవ్రగామినౌ।

సూచ్యాస్యఇతివిజ్ఞేయఃఅనయోర్నారదోధిపః॥

తా॥ సూచీహస్తములనుఎదుటనుండిపార్శ్వములకుఒకటిగాచేరబట్టి
నయెడసూచ్యాస్యహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవతనారదుడు.

వి॥ శ్లో॥ కింకరోమీతివచనేవిరహేసకలాధకే।

విలోకయేతివాక్యేచతయోరభినయంనిదుః॥

తా॥ ఏమిచేయుదుననుట, విరహము, సమస్తమనుట, చూడుమనుట,
వీనియందుఈహస్తముచెల్లును.

౨౮. అధరేచితహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఏకంత్రస్థోముఖంధృత్వాతౌహస్తానధరేచితౌ।

అధరేచితనామాస్యనందికేశోధిదేవతా॥

తా॥ రేచితహస్తమండలియొకహంసపక్షహస్తమునుఅధోముఖము
గబట్టినయెడలఅధరేచితహస్తమవును. దీనికిఅధిదేవతనందికేశుడు.

వి॥ శ్లో॥ ఆవాహేచోపదాదీనాంకార్యగుప్తావిమామతౌ॥

తా॥ ఆవాహనముకాసుకమొలగునది, కార్యమునుమరుగుచేయుట
వీనియందుఈహస్తముచెల్లును.

౨౯. కేశబద్ధహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకాస్యాతేశబంధౌతయోదుఃకాగాధిదేవతా।

రత్నస్తమ్భకేశబంధకపోలాదిషుయుజ్యతే॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములుకేశబంధహస్తమవును. దీనికిఅధిదేవత

దుగళ. ఇదిరత్నస్తంభము, కోప్ప, చెక్కిల్లు మొదలయిన వానియందు విని
యోగించును. ౩౦. ముష్టిస్వస్తికహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ముష్టిహస్తాస్వస్తికతాంకుక్షిప్తానేగతాయది।

ముష్టిస్వస్తికతాంస్యాతాందేవకింపురుషఃస్మృతః॥

తా॥ కడుపుమీదుగా ముష్టిహస్తములను స్వస్తికములుగ బట్టిన యెడ
ముష్టిస్వస్తికహస్తమగును. దీనికి అధిదేవతకింపురుషుడు.

వి॥ శ్లో॥ క్రీడాకందుకసంధానేద్వంద్వయుద్ధనిరూపణే।

ప్రీడాభరణే విబంధే వినియోగస్తయోర్భవేత్॥

తా॥ చెండాడుట, ద్వంద్వయుద్ధము, మిక్కుటపుసిగ్గు, పోకముడి, వీని
యందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౩౧. నళినీపద్మకోశహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వ్యావర్తితౌపద్మకోశాయదిస్వస్తికతాంగతా।

నళినీపద్మకోశాఖ్యస్స్యాతాం శేఖాధిదేవతా॥

తా॥ పద్మకోశహస్తములను వెనుకకు త్రిప్పి స్వస్తికములుగ బట్టిన యెడ
నళినీపద్మకోశహస్తమగును. దీనికి అధిదేవత ఆదిశేషుడు.

వి॥ శ్లో॥ నాగబంధే చముకులే సమయోదానకర్మణి।

స్తబకేదశసంఖ్యాయాంగణ్డభేరుణ్డకేమతా॥

తా॥ నాగబంధము, మొగ్గ, సమముగ నిచ్చుట, సూపుగుత్తి, పదియను
ట, గండభేరుండపక్షి, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౩౨. ఉద్వేష్టితాలపద్మహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఉద్వేష్టితక్రియావంతౌవక్షస్థాన్ గౌలపల్లవా।

ప్రవృత్తావలపద్మాఖ్యాభవేతాంశక్తిదేవతా॥

తా॥ అలపల్లవహస్తములను చుట్టుకోబడిన విలగునట్లు రొమ్మున కెదురు
గా బట్టిన యెడ ఉద్వేష్టితాలపద్మహస్తమగును. దీనికి అధిదేవత శక్తి.

వి॥ శ్లో॥ ప్రాణేశేచీనవచనేస్తనయోర్వికచాంబుజే।

మోహితాస్మీతివాక్యే చప్రలాపస్య నిరూపణే।

కామితాథకప్రకరణేవితేషు వినియుజ్యతే॥

తా॥ ప్రాణనాధుడు, చీనవచనము, స్తనములు, వికసించిన కమలము,
మోహితురాలవైతిననుట, ప్రలాపమును నిరూపించుట, కోరికను తెలియజే
యుట మొదలైన వానియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౩౩, ఉల్బణహ స్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ తానేత్రదేశగాపుల్బణాభ్యో విఘ్నేశదేవతా ।

స్తబకేషువిశాలేషునేత్రేషుచనిరూపితః॥

తా॥ ఆయలపద్మహస్తము లేకంటి కెదురుగబట్టబడినయెడ ఉల్బణ హస్తమాను. దీనికిఅధిదేవతవిఘ్నేశుడు. ఇదిపెద్దపెద్దపూగుత్తులయం దును, కన్నులందును, వినియోగించును.

౩౪, లాలితహ స్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ స్వస్తికాకరణావేతాశిరోదేవేలపల్లవౌ ।

లాలితోగదితావేతా దేవతావైష్ణవీమతా ।

ఏతస్యవినియోగస్తు సాలేదుగేణమహీధరే॥

తా॥ అలపల్లవహస్తములను తలమీదస్వస్తికాకారముగపట్టినయె డలాలితహస్తమాను. దీనికిఅధిదేవతవైష్ణవి. ఇదినూను, శత్రువులకు మారరానికోట, కొండ, పీనియందువినియోగించును,

౧, గంధాంతరేవిప్రకీర్ణహ స్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ హస్తాతుత్రిపతాకాభ్యా తిర్యక్కూర్పరసంయుతౌ ।

కథ్యతేవిప్రకీర్ణోఽయం హస్తోనాట్యవిశారదైః॥

తా॥ రెండుత్రిపతాకహస్తముల మోచేతులను అడ్డముగాగూడబ ట్టినయెడవిప్రకీర్ణహస్తమగును,

వి, శ్లో॥ కవచేచకరన్యాసే మంత్రావాహేక్షమాగుణే ।

విచారేచప్రయోక్తవ్యో విప్రకీర్ణాభిరీతః॥

తా॥ కవచము, కరన్యాసము, మంత్రావాహనము, క్షమాగుణము, విచారము, పీనియందు ఈహస్తము వినియోగింపబడును.

౨, గజదంతహ స్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కరాభ్యాంశిఖరౌధృత్వా కనిష్ఠేప్రస్ఫుటేయది ।

గజదంతకరభ్యాతః కరోభరతివేదిభిః ॥

తా॥ రెండుశిఖరహస్తములును చిటికెనవ్రేళ్లు చాచిపట్టబడినయెడ గజదంతహస్తమవును.

వి, శ్లో॥ జలాపగాహేద్ధ్వరదదంతయోర్భూమిమానయోః ।

శంఖస్థావనభావేషు గజదంతోనియుజ్యతే॥

తా॥ నీళ్లయందుమునుగుట, ఏనుగుకొమ్ములు, భూమిమాసము, శంకుస్థాపనముచేయుట, వీనియందుఈహస్తము పనియోగించును.

౩, తాలముఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కరాపతాకనామాతౌ అన్యోన్యాభిముఖీకృతౌ।

చలితౌచేత్తాలముఖః ప్రోక్షోభరతివేదిభిః ॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములను ఎదురెదురుగాబట్టి చలింపజేయునెడతాలముఖహస్తమవును.

వి॥శ్లో॥ భుజద్గసూక్ష్మనాట్యేచ ముఖనాట్యేచమేళనే।

గ్రహేష్ఠాలపదాథేకచతాలవక్త్రాభిధీయతే॥

తా॥ పాముయొక్కకొంచెపుఆట, ముఖనాట్యము, కూడిక, గ్రహించుట, లావై నపదాథేకము, వీనియందుఈహస్తముచెల్లును.

౪, సూచీవిద్ధహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అన్యోన్యమభిసంస్పృష్టౌ సూచీవక్త్రాభిధాకరా।

సూచీవిద్ధకరస్సయం నృతహస్తానుసారిభిః॥

తా॥ రెండుసూచీముఖహస్తములు ఎదురెదురుగ చేరబట్టబడునెడ సూచీవిద్ధహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ హస్తీసలీనాభినయేలగ్నార్థే మేళనేదృఢే।

శాఖాద్వయస్యసంయోగేసూచీవిద్ధకరోభవేత్॥

తా॥ కోలాటమునందలికలగలుపు, చేరిక, గట్ట, రెండుకొమ్మలచేరిక, వీనియందుఈహస్తముచెల్లును.

౫, పల్లవహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకౌమణిబంధస్యచలితౌ చేదధోముఖౌ।

కరఃపల్లవనామోయంయుజ్యతేనాట్యవేదిభిః॥

తా॥ పతాకహస్తములుక్రిందుమొగముమనికట్లుకదలునట్లుపట్టుబడి నయెడపల్లవహస్తమవును.

వి॥శ్లో॥ ఫలపుష్పాతిభారేణ నమ్రశాఖానులబ్ధినే।

నమ్రతాథేనియోక్తవ్యో పల్లవస్సభిధీయతే ॥

తా॥ పుష్పఫలాదులచే వంగినకొమ్ములు, వ్రేలాడుట, వంగుట, వీనియందుఈహస్తముచెల్లును.

౬, నితమ్బహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అంసదేశంసమూరభ్య నితమ్బానధిచాలితౌ ।

పార్శ్వయోత్రపతాకౌచ్ఛానితమ్బకరఉచ్యతే॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములు మూపులుమొదలుకొనిపిరుదులదా

పక్క-లలోకదలుచుండునట్లు పట్టబడినయెడ నితంబహస్తమవును.

వి॥శ్లో॥ ధరితేషేనమాద్యేన్ద్వై రజ్జలావణ్యాదర్శనే ।

ప్రాకారేదేనతానాంచనై పథ్య భ్రమణేపిచ ।

పార్శ్వసౌంధర్య భావేచనితమ్బాభ్య కరోభవేత్॥

తా॥ సూర్యచంద్రులపరివేషము, చక్రి-దనమును కనిపించుట, ప్రా-
రము, దేవతాదులవేషము, భ్రమించుట, స్రక్క-లచక్క-దనము, పీ-
యందు ఈహస్తముచెల్లును.

౭, కేశబంధహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఏతావేవనితమ్బాది కేశపర్యంతచాలితౌ ।

యదిచేతే-శబంధాభ్య కరస్సమ్యక్సిరూప్యతే॥

తా॥ ముందుచెప్పిన నితంబహస్తమే పిరుదులుమొదలు తలవెండ్రు

లదాక చలింపజేయుచు పట్టబడినయెడ కేశబంధహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ వృక్షద్వయేధి కేమేరో రథైబహువిభావనై ।

ఉత్తిష్ఠేతివచోభావే యజ్యతేకేశబంధకః॥

తా॥ రెండువృక్షములు, అధికము, మేరుపర్యంతము, సేనాఅనుట,
తెన్నుఅనుట వీనియందు ఈహస్తముచెల్లును.

౮, అతాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అలపద్మానగ్రభాగ ప్రతితౌచలితౌయది ।

అతాహస్తస్సవిజ్ఞేయః ప్రోక్షోనాట్యవిశారదైః॥

తా॥ రెండుఅలపద్మహస్తములు ఎమరెదురుగ చలింపునట్లు పట్టబ-
డినయెడఅతాహస్తమాను అనినాట్యశాస్త్రజ్ఞులుచెప్పెదరు.

వి॥శ్లో॥ భ్రమరాభిధనాట్యచ వాయోశ్చలితకోరకే ।

అతాయాంసృష్టితాయాంచస్తబకాచలనేపిచ ।

రీలాకందుకభావేచ అతాహస్తానియుజ్యతే॥

తా॥ భ్రమరనాట్యము, గాలిచేగదలెడిమొగ్గ, సూదీగ, గుత్తులక-
దలిక, చెండాట, వీనియందు ఈహస్తముచెల్లును.

౯, ద్వీరదహ స్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకనామ్నాహస్తేనస్కందదేశేనివేశ్యచ ।

పద్మకోశమథోవక్త్రం దక్షిణేహస్తకేయది ।

సమాధృతౌచేద్ద్వీరదహస్తాయంపరిక్షీర్ణతః॥

తా॥ ఎడమచేతపతాకహస్తమును కుడిచేత అధోముఖముగ పద్మ
కోశహస్తమునుసమముగ బట్టబడినయెడ ద్వీరదహస్తమవును.

వి॥శ్లో॥ గజస్యశుండాభినయే గజపక్తృప్రదర్శనే ॥

యుజ్యతేకరిహస్తాసౌ సరహస్తానుసారతః॥

తా॥ ఏనుగుతొండమునందును, విఘ్నేశ్వరుని జూపుటయందును,
ఈహస్తముచెల్లును.

౧౦, ఉద్భృతహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఊరసోగ్రేహంసపక్షౌ వన్యోన్యాభిముఖీకృతౌ ।

భవేదుద్భృతహస్తాయం వినియోగోత్రకథ్యతే॥

తా॥ రొమ్మునకెదురుగ హంసపక్షహస్తములను ఎదురెదురుగ జీ
ర్చిపట్టినయెడ ఉద్భృతహస్తమవును.

వి॥శ్లో॥ ఆవతేత్వప్యథాత్యధే భావనాయాంస్వరూపకే ।

స్థిరోభవేతివచనేడోలాయాం స్థూలకేపిచ ।

గృహేపుష్పద్భృతహస్తాయం ప్రకృతాథేనియుజ్యతే॥

తా॥ నీటిసుడి, అధికము, తలపు, స్వరూపము, స్థిరుడవు అగుమను
ట, ఉయ్యాల, పెద్దఅనుట, ఇల్లు, ప్రకృతాథణము, వీనియందు ఈహ
స్తముచెల్లును.

౧౧, సంయమహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ తజానీమథ్యమాహస్త తలేనమీకృతాయది ।

ఇతథాప్రసృతౌసోయం కరస్సంయమనామకః ॥

తా॥ చూపుడువ్రేలిని నడిమివ్రేలిని అరచేతితట్టువంచి తక్కినవ్రేళ్ళ
నువంచిపట్టినయెడ సంయమహస్తమవును.

వి॥శ్లో॥ ప్రాణాయామేమహాయోగే యుజ్యతేచార్యభావనే॥

తా॥ ప్రాణాయామము, యోగాభ్యాసము, పూజ్యులుఅనుట, వీని
యందుఈహస్తముచెల్లును.

౧౨-ముద్రాహం స్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కరయోర్మధ్యమాంజుష్టే యోగాన్ముద్రాకరోభవేత్॥

తా॥ రెండు చేతులనడిమి వ్రేళ్ళను బొటన వ్రేళ్ళను జేర్చి పట్టిన యెడ ముద్రాహం స్తమవును.

వి- శ్లో॥ అనౌత్యణేగోముఖేచత్రోటిపుటనిదర్శనే।

ముద్రాహంభోయుజ్యతేసౌభరతాగమకోవిదైః॥

తా॥ అణువు, గడ్డిపోచ, ఆవు మోర, పక్షి ముక్కు వీనిని జూపుట యందు ఈహం స్తము చెల్లును. ౧౩-అజాముఖహం స్తము.

శ్లో॥ సింహాసనాభిధకరేతజకానీచకనిష్ఠికా।

మధ్యమానామికాస్పష్టే యోగాద్భూయాదజాముఖి॥

తా॥ సింహముఖహం స్తము యొక్క బొటన చిటికెన వ్రేళ్ళను, నడిమి వ్రేళ్ళను ఉంగరపు వ్రేళ్ళను మీదుగా జేర్చి పట్టిన యెడ అజాముఖహం స్తమగును.

వి- శ్లో॥ అజాదికానాంవక్త్రేషునిర్విషాణముఖేషుచ।

గజకుంభేమల్లయుద్ధేఅజావక్త్రోనియుజ్యతే॥

తా॥ మేక మొరలైన జంతువుల మోరలందును, కొమ్ములు లేని జంతువుల ముఖములందును, ఏనుగు కుంభ స్థలమునందును, జెట్టి పోట్లాటయందును ఈహం స్తము చెల్లును.

౧౪-అర్ధముకుళహం స్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ లాఙ్ఘాలాఖ్యకరేసమ్యక్నిష్ఠావక్రితాయది।

ప్రోక్తోధకముకుళాఖ్యోసౌభరతాగమవేదిభిః॥

తా॥ లాంగూలహం స్తపుచిటికెన వ్రేలు బాగుగ వంపబడిన యెడ అధకముకుళహం స్తమగును.

వి- శ్లో॥ లికుచేళీలభావేచాప్యచితేపికుచేపిచ।

లోభేముకుళపద్మేచకరణేవినియుజ్యతే॥

తా॥ గజనిమ్మ పండు, మంచి స్వభావము, ఉచితము, కుచము, లోభము తామర మొగ్గ, ఉపకరణము, వీనియందు ఈహం స్తము వినియోగించును.

౧౫-రేచితహం స్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అలవక్త్రకంఠాంత్రైష్టోపార్శ్వప్రసారితౌ।

తత్తత్ప్రయోగకుశలైఃరేచితౌనునిరూప్యతే॥

తా॥ అలసద్భూస్తములను చేర్చి, పార్శ్వమందు చాచిపట్టిన యెడరే చిత్రహస్తముగును.

వి. శ్లో॥ చారీయే పార్శ్వనటనే నారికేళే ప్రలాపకే॥

సర్వనాట్యేషు వేళాయాం యుజ్యతే రేచితః కరః॥

తా॥ చారీనాట్యమునందును, పార్శ్వనాట్యమునందును, ట్టెంకాయ యందును ప్రలాపమునందును, ఎల్లనాట్యసమయములయందును ఈహస్తము చేల్లును.

౧౬-కుశలహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అన్యోన్యాభిముఖావధక్చంద్రాకుశలసంజ్ఞకః॥

భూచారేనయనే పూణావస్తునిదేశభావనే॥

జలావగాహేపద్మేచయుజ్యతే కుశలః కరః॥

తా॥ అధక్చంద్రహస్తములను ఎదురెదురుగ పట్టిన యెడ కుశలహస్తమాను. ఇది భూసంచారము, నేత్రము, పూణావస్తువులనిదేశించుట, నీటిలోమునుగుట, తామరపూవువీనియందు చేల్లును.

౧౭-పక్షవజ్ఞితహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కటిదేశగతావేతాపక్షవజ్ఞితకోభవత్॥

పక్షిణాంపక్షభావేతురశనాయాం నితమ్భకే॥

పక్షవజ్ఞితహస్తోయం యుజ్యతే శ్రపురాతనైః॥

తా॥ ఈకుశలహస్తమునందలి అధక్చంద్రహస్తములను కటిప్రదేశమాననుంచిన యెడ పక్షువంచితహస్తమువును. ఇది పక్షులరెక్కలు, మొలచూలు కటిపశ్చాద్భాగమువీనియందు పయోగించును.

౧౮-తిలకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ త్రిపతాకాభిధాహస్తాలలాటేహృదయేస్థితాతిలకాభిధాస్తో

యంకితితోభావవేదిభిః॥ దేవపుష్పాంజలిగన్ధవస్త్యాదితిల

కేషుచ॥ తిలకాభిధాస్తోయంకితితోభావవేదిభిః॥

తా॥ త్రిపతాకహస్తములను నొనటనురొమ్మునందును నుంచిన యెడ తిలకహస్తమాను. ఇది దేవతాపుష్పాంజలి, వాసనగలవస్తువు మొదలైనది, తిలకభేదములువీనియందు వినియోగించును.

౧౯-ఉత్తానవజ్ఞితహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ త్రిపతాకావంశదేశగతావృత్తానవజ్ఞితః॥

విష్ణురభినయే స్తమృభావనాయాంబుధోదితః।

ఉత్థానవత్సితాభిఖ్యస్సర్వనాట్యేషుకీర్తితః॥

తా॥ త్రిపతాకహస్తములను భుజమూలములకు సమీపమున జేర్చి పట్టి నయెడ ఉత్థానవంచితహస్తమాను. ఇది మహావిష్ణువును అభినయించుట, స్తంభములను జూపుట వీనియందు చెల్లునని పెద్దలచేత చెప్పబడెను.

౨౦-వర్ణమానహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఉద్వృక్షభాగోన్ముఖాహస్తాశిఖరౌవధృమానకః। సర్వదేతిన

చోభావేదత్తమిత్యర్థకేపిచ। కింకిమిత్స్యక్తిసమయేకవాచి

దితిభాషణే। వధృమానకరః ప్రోక్షః భరతాగమవేదిభిః॥

తా॥ శిఖరహస్తములను మీదికెత్తి పట్టినయెడ వధృమానహస్తమాను. ఇది ఎల్లప్పుడని చెప్పట, ఇయ్యబడినదియనుట, ఏమియేమియనెడి సమయము, ఒకానొకప్పుడనుట వీనియందు చెల్లును.

౨౧-జ్ఞానహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఆదాపతాకాధృత్వా తులంసాదూర్వకముఖావహేత్।

భవేష్టానాభిధకరోకథితోనృత్తకోవిదైః।

గ్రహేచహృదయేధ్యానేజ్ఞానహస్తావిధీయతే॥

తా॥ మొదట పతాకహస్తములను బట్టి భుజమూలములకెదురుగ నిక్కిరించినయెడ జ్ఞానహస్తమాను. ఇది గ్రహము, హృదయము, ధ్యానము, వీనియందు వినియోగించును.

౨౨-రేఖాహస్తలక్షణమ్,

శ్లో॥ అఙ్గుష్ఠోకుశ్చితోభూయాన్మధ్యమానామికాతథా।

కుశ్చితాన్యత్కన్తిస్తాచతజ్జనీప్రస్పతాయది।

రేఖాభిధకరస్సోయం ముద్రాయాం సప్రయజ్యతే॥

తా॥ అఙ్గుష్ఠమును మధ్యమ అనామిక నిష్ఠలను వంచించూపుడు వ్రేలిని చూచినయెడ రేఖాహస్తమాను. ఇది ముద్రయందు పయోగింపబడును.

౨౩-వైష్ణవహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఉద్వృక్షాగ్రాత్రిపతాకాచేదైవైష్ణవః కర-ఈరితః।

విష్ణోరభినయేయోజ్యైతిభావవిదోవిదుః॥

తా॥ త్రిపతాకహస్తములను ఎగుమొగములుగ బట్టినయెడ వైష్ణవహస్తమాను. ఇది మహావిష్ణువునందు చెల్లును.

౨౪- బ్రహ్మోక్తశుకతుండహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కపిఠ్ఠేఘృతజఙ్గానృసమానాగ్రాధృతేయది।

బ్రహ్మోక్తశుకతుండస్యాద్ధరుడాభేనియుజ్యతే॥

తా॥ కపిఠ్ఠహస్తముయొక్కబొటనవ్రేలునుచూపుడువ్రేలునుసమాగ్రములుగబట్టబడినయెడబ్రహ్మోక్తశుకతుండహస్తమాను. ఇదిగరుత్మతునియందుచెల్లును.

౨౫- ఖడ్గాచతురహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ చతురేతజఙ్గాసీత్యక్తాకనిస్తామిశ్రితాయది।

నామ్నాయంఖడ్గాచతురోకీర్తితోభరతాగమే॥

తా॥ చతురహస్తముయొక్కచూపుడువ్రేలినివిడిచి బొటనవ్రేలినితేల్చిపట్టినయెడఖండచతురహస్తమవును.

వి-శ్లో॥ రుధిరాదిద్రవచాపికణామృతమితీరితే।

ఖడ్గాదిషుప్రయోక్తన్యోఖడ్గాఖ్యచతురశకరః॥

తా॥ రక్తముమొదలైనద్రవవస్తువులయందుఈహస్తముచెల్లును.

౨౬- అర్ధచతురహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అస్థిన్కనిష్ఠికౌత్యక్తాయద్యధాచతురోభవేత్।

మధురాదిరసాస్వాదేవినియోగోన్యకీర్తితః॥

తా॥ ఈఖండచతురహస్తమందుచిటికెనవ్రేళ్ళనువిడిచినయెడఅధాచతురహస్తమాను. ఇదిమధురరసాదులనుఆస్వాదించుటయందుచెల్లును.

౨౭- లీనముద్రాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ముద్రాభ్యేతజఙ్గాసీనమ్రాలీనముద్రాకరోభవేత్॥

తా॥ ముద్రాహస్తమందుచూపుడువ్రేలిని పంచిపట్టినయెడ లీనముద్రాహస్తమవును.

శ్లో॥ అఘ్నేకాదశబాన్ధవ్యాస్తేషాంలక్షణముఽప్యతే॥

తా॥ ఇకనుపదునొకండుబాంధవ్యహస్తములయొక్కలక్షణములుచెప్పబడును.

౧-దన్వుతీహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేతుశిఖరంధృత్వాదక్షిణేమృగశీషకాకమ్।

ధృతస్త్రీపుంసయోహాన్తఃఖ్యాతోభరతకోవిదైః॥

తా॥ ఎడమచేతశిఖరహస్తమును, కుడిచేతమృగశీషకాహస్తమును, పట్టబడినయెడదంపతీహస్తమగును. ఇదిభార్యభర్తలయందుపయోగించును.

౨-మాతృహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ హస్తేవామేఽథకచంద్రశ్చసందంశోదక్షిణేకరేఅవతకయి
త్వాజతరేవామహస్తేతతగిపరమ్ | స్త్రీయగికరోధృతోమాతృ
హస్తశ్చత్యుచ్యతేబుధైః | జనన్యాంచకుమార్యాంచమాతృహ
స్తోనియుజ్యతే॥

తా॥ ఎడమచేతఅథకచంద్రహస్తమును, కుడిచేతసందంశహస్తమును,
గాభికేదురుగాపట్టి, ఆహస్తమునుద్రిప్పిపిమ్ముటవామహస్తమునందు (స్త్రీ)
హస్తమునుబట్టినయెడమాతృహస్తమగును. ఇదితల్లియందును, కొమార్తె
యందును చెల్లును. ౩-పితృహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఏతస్మిన్మాతృహస్తాంతేశిఖరేదక్షిణేకరే
ధృతశ్చేన్నాట్యశాస్త్రజైః పితృహస్తోఽయముచ్యతే |
అయంహస్తసుజనకేజామాతరినియుజ్యతే॥

తా॥ ముందుచెప్పినమాతృహస్తముకొనయందుకుడిచేయిశిఖరహస్త
ముగాబట్టబడినయెడపితృహస్తమగును. ఇదితండ్రియందును, అల్లునియం
దునువినియోగించుచు.

౪-శ్వశ్రూహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ విన్యస్యకణ్ఠేహంసాస్యాసందంశందక్షిణేకరే
ఉదరేచపరావృత్యవామహస్తేతతగిపరమ్ |
(స్త్రీయగికరోధృతోశ్వశ్రూహస్తస్తస్యానియుజ్యతే॥

తా॥ కంఠమందుహంసాస్యహస్తమునుంచికుడిచేతబట్టబడినసందంశ
హస్తమునుగాభికేదురుగాద్రిప్పిఎడమచేత(స్త్రీ)హస్తమునుపట్టినయెడశ్వ
శ్రూహస్తమగును. ఇదిఅత్తయందుపయోగించును.

౫-శ్వశురహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఏతస్యాఽంతేతుహస్తస్యశిఖరోదక్షిణేయది |
ధృతశ్వశురహస్తస్యాప్తస్మిన్నేవనియుజ్యతే॥

తా॥ ముందుచెప్పబడినశ్వశ్రూహస్తముకుడితట్టుశిఖరహస్తముగలు
గబట్టబడినయెడశ్వశురహస్తమగును. ఇదిమామయందుచెల్లును.

౬-భృతృభ్రాతృహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేతుశిఖరంధృత్వాపార్శ్వయోఃకతకరీముఖమ్ |
దక్షిణోదక్షిణహస్తేనభృతృభ్రాతృకరస్సృతః॥

తా॥ కుడియెడమచేతులును మీదుక్రిందులుచేసి అర్థచంద్రహస్తములుగాపట్టినయెడ అభయవరదహస్తములగును. అవియే పార్వతీహస్తము.

౬, లక్ష్మీహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అంసోపకంఠేహస్తాభ్యాం కపిత్థాభ్యాంశ్రియఃకరః॥

తా॥ బాహుమూలమందు రెండు కపిత్థహస్తములు పట్టబడినయెడ లక్ష్మీహస్తమగును.

విఘ్నేశ్వరహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పురోగతాభ్యాంహస్తాభ్యాం కపిత్థోవిఘ్నరాట్కరః॥

తా॥ ఎదురెదురుగాను రెండుకపిత్థహస్తములుపట్టబడినయెడవిఘ్నేశ్వరహస్తమగును.

షణ్ముఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేకరేత్రిశూలంచ శిఖరందక్షిణేకరే ।

ఊర్ధ్వఽంగతేషణ్ముఖస్య కరణ్మత్యుచ్యతేశుద్ధైః॥

తా॥ ఎడమచేతియందు త్రిశూలహస్తమును కుడిచేతియందు శిఖరహస్తమునుబొడుపుగా పట్టబడినయెడ షణ్ముఖహస్తమగును.

౯, మన్మథహస్తలక్షణమ్.

విశ్లో॥ వామేకరేతుశిఖరం దక్షిణేకటకాముఖః ।

మన్మథస్యకరఃప్రోక్తో నాట్యశాస్త్రవిశారదైః॥

తా॥ ఎడమచేతియందుశిఖరహస్తమును కుడిచేతియందు కటకాముఖహస్తమునుపట్టబడినయెడ మన్మథహస్తమగును.

౧౦, ఇంద్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ త్రిపతాకాస్వస్తికాచేదింద్రహస్తఃప్రకీర్తితః॥

తా॥ రెండుత్రిపతాకహస్తముల మణికట్టులనుచేర్చి పట్టునెడఇంద్రహస్తమగును.

౧౧, అగ్నిదేవహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ త్రిపతాకందక్షిణేతు వామేలాంగూలహస్తకమ్ ।

అగ్నిహస్తస్సవిజ్ఞేయో నాట్యశాస్త్రవిశారదైః॥

తా॥ కుడిచేతియందు త్రిపతాకహస్తమును ఎడమచేతియందు లాంగూలహస్తమును పట్టబడినయెడ అగ్నిహస్తమగును.

౧౨, యమహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేపాశందక్షిణేతు సూచీయమకరస్మృతః॥

తా॥ ఎడమచేతియందు పాశహస్తమును కుడిచేతియందు సూచీహస్తమును పట్టబడినయెడయమహస్తమగును.

౧౩, నైఋతిహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఖట్వాంచశకటంచైవ కీర్తితోనైఋతేశకరః॥

తా॥ ఖట్వాహస్తమునుశకటహస్తమునుబట్టినయెడనైఋతిహస్తమగును.

౧౪, వరుణహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకందక్షిణేవామే శిఖరంవారుణశకరః॥

తా॥ కుడిచేతియందుపతాకహస్తమును ఎడమచేతియందు శిఖరహస్తమును పట్టబడినయెడ వరుణహస్తమగును.

౧౫, వాయుహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అరాళోదక్షిణేవామే హస్తేచాఽధకపతాకకః ।

ధృతౌచేద్వాయుదేవస్య హస్తత్యభిధీయతే॥

తా॥ కుడిచేతియందు అరాళహస్తమును ఎడమచేతియందు అధకపతాకహస్తమును పట్టబడినయెడ వాయుహస్తమగును.

౧౬, కుబేరహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేపద్మం దక్షిణేతుగదాయక్షపతేగకరః॥

తా॥ ఎడమచేతియందు పద్మహస్తమును కుడిచేతియందు గదాహస్తమునుపట్టబడినయెడ కుబేరహస్తమగును,

అథనవగ్రహహస్తానిరూప్యంతే.

౧, సూర్యదేవతాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అంసోపకణ్ఠేహస్తాభ్యాంసోలపద్మకపిత్థకౌ ।

ధృతౌయదిభవేదేషదివాకర కరస్మృతః॥

తా॥ భుజశిరస్సులసమీపములందు రెండుచేతులచే సోలపద్మకపిత్థహస్తములు పట్టబడినయెడ సూర్యహస్తమగును.

౨, చంద్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సోలపద్మంవామకరే దక్షిణేచపతాకకః ।

నిశాకరకరగిస్తోకో భరతాగమకోవిదేః॥

తా॥ ఎడమచేతియందు సోలపద్మహస్తమును కుడిచేతియందు పతాకహస్తమునుపట్టబడినయెడ చంద్రహస్తమగును.

3, అక్షరకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేకరేతుసూచీన్యాద్దక్షిణేముష్టిహస్తకః ।

కృతశ్చేచ్ఛాట్యశాస్త్రజైరక్షరకకరస్సన్వృతః॥

తా॥ ఎడమచేతసూచీహస్తమును కుడిచేత ముష్టిహస్తమునుపట్టబడినయెడ అంగారకహస్తమగును.

౪, బుధహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ తిర్యగ్వామేముష్టినాభవక్షిణేనపతాకకః ।

బుధగ్రహకరఃప్రోక్తోభరతాగమవేదిభిః॥

తా॥ ఎడమచేతనడ్డముగా ముష్టిహస్తమునుకుడిచేత పతాకహస్తమునుపట్టబడినయెడబుధహస్తమగును.

౫, బృహస్పతిహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ హస్తాభ్యాంశిఖరంధృత్వాయజ్ఞసూత్రప్రదర్శనే ।

ఋషిబ్రాహ్మణహస్తోఽయంగురోశ్చపరికీర్తితః॥

తా॥ రెండుహస్తములచే శిఖరహస్తమును జన్నిదమువలెపట్టిచూపినయెడ బృహస్పతిహస్తమగును. ఇదిఋషులయందును, బ్రాహ్మణులయందును గూడచేల్లును. ౬, శుక్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామోద్ధృక్భాగేముష్టిస్సౌదధస్థాదక్షిణేనచ ।

శుక్రగ్రహకరఃప్రోక్తోభరతాగమవేదిభిః॥

తా॥ ఎడమప్రక్కమీదుగానుకుడిప్రక్కకిందుగానుముష్టిహస్తముపట్టబడినయెడశుక్రనిహస్తమగును.

౭-శనైశ్చరహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేకరేతుశిఖరంత్రిశూలందక్షిణేకరే ।

శనైశ్చరకరఃప్రోక్తోభరతాగమవేదిభిః॥

తా॥ ఎడమచేతశిఖరహస్తమునుకుడిచేతత్రిశూలహస్తమునుపట్టబడినయెడశనైశ్చరహస్తమగును.

౮-రాహుహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సర్పశీషణంవామకరేసూచీన్యాద్దక్షిణేకరే ।

రాహుగ్రహకరఃప్రోక్తోభరతాగమవేదిభిః॥

తా॥ ఎడమచేతసర్పశీపహస్తమునుకుడిచేత సూచీహస్తమునుపడినయెడరాహహస్తముగును.

౯-కేతుహస్తము.

శ్లో॥ హమేకశేతుసూచీస్యధృష్టిశ్చేదావతాకికః॥

కేతుగ్రహకిరఃప్రొక్తాభిరతాగమవేదిభిః॥

తా॥ ఎడమచేతసూచీహస్తమునుకుడిచేతవతాకిహస్తమునుపట్టబడినయెడకేతుహస్తముగును.

అథదశావతారహస్తానిరూప్యం తే.

౧-మత్స్యహస్తహస్తము.

శ్లో॥ మత్స్యహస్తంపంచదర్శయిత్వాతతస్కంధసమాకరం॥

త్రివతాకాయదిభృతేయుజ్యతేమత్స్యజస్యని॥

తా॥ మత్స్యహస్తమునుజూపించుచుత్రివతాకహస్తములను భుజిశిరస్సులకుసమముగాబట్టినయెడమత్స్యహస్తహస్తముగును. ఇదిమత్స్యహస్తమందుపయోగించును.

౨-కూర్మహస్తహస్తము.

శ్లో॥ కూర్మహస్తంపంచదర్శయిత్వాతతస్కంధసమాకరం॥

త్రివతాకాయదిభృతేయుజ్యతేమత్స్యజస్యని॥

తా॥ కూర్మహస్తమునుజూపించుచుత్రివతాకహస్తములకుసమముగాత్రివతాకహస్తములుబట్టినయెడకూర్మహస్తహస్తముగును. ఇదికూర్మహస్తమందుపయోగించును.

౩-వరాహహస్తహస్తము.

శ్లో॥ దర్శయిత్వావరాహంతునటిపార్శ్వసమాకరం॥

భృతేవరాహశేవస్యహస్తాభిధీయతే॥

తా॥ వరాహహస్తమునుజూపించుచుదులయుండహస్తములనుచుసడవరాహహస్తహస్తముగును.

౪-నృసింహహస్తహస్తము.

శ్లో॥ వామేసింహముఖంధృత్వాపక్షిణేత్రివతాకికః॥

నరసింహహస్తహస్తహస్తహస్తాభిధీయతే॥

తా॥ ఎడమచేతసింహముఖహస్తమునుకుడిచేతవతాకిహస్తమునుబట్టినయెడనృసింహహస్తహస్తముగును.

౫-వామనాఽవతారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఊర్ధ్వార్ధోధృతముష్టిభ్యాంసవ్యాఞ్చభ్యాంయదిస్థితః।

సవామనాఽవతారస్యహస్తస్థిత్యభిధీయతే॥

తా॥ మీదుగానుక్రిందుగానుఎడమకుడిచేతులచేరెండుముష్టిహస్తములుపట్టబడినయెడవామనాఽవతారహస్తమగును.

౬-పరశురామాఽవతారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వానుంకటితటేస్యస్యదక్షిణేధృవతాకకః।

ధృతోపరశురామస్యహస్తస్థిత్యభిధీయతే॥

తా॥ ఎడమజేత్తినడుమునందుంచికుడిచేతలధృవతాకహస్తమునుబట్టునెడపరశురామావతారహస్తమగును,

౭-రఘురామావతారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కశిత్రందక్షిణేహస్తేవామేతుశిఖరఃకరః।

అధరోస్తరభాగేతురామచంద్రకరఃస్మృతః॥

తా॥ కుడిచేతకశిత్రహస్తమునుఎడమచేతశిఖరహస్తమునుక్రిందుమీదులుగాపట్టబడినయెడరామచంద్రావతారహస్తమగును.

౮-బలరామాఽవతారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకందక్షిణేహస్తేముష్టిర్వామకరేతథా।

బలరామావతారస్యహస్తస్థిత్యభిధీయతే॥

తా॥ కుడిచేతపతాకహస్తమును, ఎడమచేతముష్టిహస్తమునుపట్టబడినయెడబలరామాఽవతారహస్తమగును.

౯-కృష్ణావతారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మృగశీపేతుహస్తాభ్యాంమన్యోఞ్చభిముఖీకృతే।

అంసోపకంఠేకృష్ణస్యహస్తస్థిత్యభిధీయతే॥

తా॥ రెండుమృగశీపేహస్తములుఘజశిరస్సులసమీపమున ఎదురెదురుగాపట్టబడినయెడకృష్ణాఽవతారహస్తమగును.

౧౦-కల్యాణతారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకందక్షిణేవామేత్రిపతాకకరోధృతః।

కల్యాణతారహస్తస్యాదితినాట్యవిదోవిదుః॥

తా॥ కుడిచేతపతాకహస్తమునుఎడమచేతత్రిపతాకహస్తమునుపట్టబడినయెడకల్యాణతారహస్తమగును.

రాక్షసహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ముఖేకరాభ్యాంశకటోరాక్షసానాంకరస్సన్మృతః॥

తా॥ రెండుచేతులచేముఖమునందుశకటహస్తముపట్టబడెనేని రాక్షసహస్తమగును.

అథచతుర్వణహస్తానిరూప్యంతే.

బ్రాహ్మణహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కరాభ్యాంశిఖరంధృత్వా యజ్ఞసూత్రప్రదర్శనే॥

దక్షిణేనకృతేతిర్యగ్బ్రాహ్మణానాంకరస్సన్మృతః॥

తా॥ రెండుశిఖరహస్తములనుబట్టికుడిచేతఅడ్డముగాజన్నిదమునుజూపునెడబ్రాహ్మణహస్తమగును.

క్షత్రియహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేనశిఖరంతిర్యగ్ధృత్వాన్వేషపతాకకః॥

ధృతోయదిక్షత్రియాణాంహస్తవిశిష్టభిధీయతే॥

తా॥ ఎడమచేతశిఖరహస్తమునుఅడ్డముగాబట్టికుడిచేతపతాకజూస్తమునుపట్టునెడక్షత్రియహస్తమగును.

వైశ్యహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేకరేతుహంసాన్యందక్షిణేకటకాముఖః॥

వైశ్యహస్తోఽయమాఖ్యాతోభరతాఽగమవేదిభిః॥

తా॥ ఎడమచేతహంసాన్యహస్తమునుకుడిచేతకటకాముఖహస్తమునుపట్టబడినయెడవైశ్యహస్తమగును.

శూద్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేతుశిఖరంసూచీదక్షిణేశూద్రహస్తకః॥

తా॥ ఎడమచేతశిఖరహస్తమునుకుడిచేతసూచీహస్తమునుబట్టబడినయెడశూద్రహస్తమగును.

శ్లో॥ అష్టాదశానాంజాతీనాంకర్మతేనకరాస్సన్మృతః॥

తా॥ పదునెనిమిదిజాతులకునువారివారిక్రియలచేఅందులకుతగినట్లుహస్తములుచెప్పబడును.

శ్లో॥ తత్తద్దేశజనానాంచఏవమూహ్యంబుధోత్తమైః॥

తా॥ ఆయాదేశములజనులకునుఈరీతిగానేహస్తములూహించవలసివదనిపెడలచేతచెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ యావదథాఃప్రయోగాణాంతావద్భేదాగీకరాస్సన్యతాః।

అథాఃత్వకరణాల్లిక్తాదాచిత్యాదథానిణాయః॥

తా॥ ప్రయోగములకెన్నివిధములయథాభేదములుగలవో అన్నివిధములహస్తభేదములునుగలవు. శబ్దార్థములచే ఆయాప్రకరణమునుజూచి స్త్రీలింగపుంలింగభేదములవలనప్రకృతోచితాఽథానిణాయము చేసికోవలయును.

శ్లో॥ తత్తత్సమ్యక్సమాలోక్యనజ్యహ్యాయక్తమిదంమయా।

సమాలోచ్యప్రయోక్తవ్యంభాషజ్ఞైరిహశాస్త్రుతః॥

తా॥ ఈవిషయము బాగుగావిమర్శించిచూచిననాచేతసంగ్రహముగా చెప్పబడెనుకనుక భాషజ్ఞులీశాస్త్రురీతిని చక్కగానాలోచించి తత్తద్విషయమునుగుణముగ ఉపయోగింపదగును.

—❦❦❦❦❦❦❦❦—
గ్రంథాంతరస్థస్థరాజహస్తానిరూప్యంతే.

శ్లో॥ శుకతుండోహరిశ్చంద్రేమయూరోనళభూపతౌ। పురుకుత్సేల
పద్మాఖ్యోముష్టిహస్తఃపురూరవే। అలపద్మశ్చిరస్థాయీసగ
రాథేనియుజ్యతే। దిలీపాఖ్యేపతాకస్స్యాదమ్బరీషేతుకర్త
రి। శిబిరాజ్ఞకపిథస్యాత్సరోభాగేప్రచాలితః। ఉభావతాకాభు
జయోరంతేదేవవిభావనే। కథితాకాతకవీర్యేతువిరభాజ్ఞుశ్చ
రంద్రకః। ఏతౌవహేత్సుజ్ఞితౌచేద్రావణాథేప్రకీర్తితౌ। భు
జదేశేప్రచలితోనూచిన్యాధర్మరాజకే। త్రిపతాకోపురోభా
గేచాలితశ్చపునఃపునః। అజుకనాథేనాట్యభేదేయుజ్యతే
నాట్యవేదిభిః। భీమేముష్టిఃపురోభాగేచలితోయదికల్ప్యతే। ఉ
క్తౌశైబ్యేనూచిరేవకిచ్చిదుద్వేష్టితాజ్ఞుశః। కటకోనకులాథే
చశిఖరస్సహదేవకే। నహుషేచలహస్తస్యాద్యయాతౌతామ్ర
చూడకః। అథాచంద్రకరస్సోయంత్రిపతాకాకృతిర్భవేత్। భ
గీరథాథేయోజ్యస్యాద్రావణగ్రస్తేన్దుమణ్డలే॥

తా॥ శుకతుండహస్తముహరిశ్చంద్రునియందును, మయూరహస్తము
నలునియందును, అలపద్మహస్తముకుత్సుతునియందును, ముష్టిహస్తముపు
రూరపునియందును, శిరిస్సునందు జేర్చినయలపద్మహస్తముసగరునియందు
ను, పతాకహస్తముదిలీపునియందును, కటకోముఖహస్తముఅంబరీషుని

యందును, ఎదురుగాచలింపజేయబడినకపిశ్చహస్తముశిలీయగును, ఎడ
ముగాజేయబడిఘజములకొనలయందుదేవభావనగాపట్టబడినరెండుసతా
కహస్తములుకాకావీర్యనియందును, అపతాకహస్తములేముగదావెను
కలుగాగూర్చిపట్టినయెడరావణునియందును, భుజప్రదేశమందుచలింపజే
యబడినమాచీహస్తముధర్మరాజునందును-త్రిపతాకహస్తము ఎదురుగ
మాటికిమాటికిచలింపజేయబడెనేనిఅశానునియందును, చుష్టుహస్తము
ఎదురుగాచలింపజేయబడెనేనిభీమసేనునియందునురేచితాంగుళములుగల
సూచీహస్తముశైబ్యునియందును, కటకాముఖహస్తమునకులునియందు
ను, శిఖరహస్తముసహదేవునియందును, చలపతాకహస్తముసహుళుని
యందును, తామ్రచూడహస్తముయయాతీయందును, అథ-చంద్రహస్త
మునుత్రిపతాకాకృతిగబట్టినయెడభగీరథునియందును, రాహుగ్రస్త్రుని
చంద్రమండలమందునుచెల్లును.

మూపునందు జేర్చిపట్టబడినయెడభరతునియందును, ఎడమమూపునందు జేర్చిపట్టినయెడలక్ష్మణునియందును, నొసటికిసరిగాపట్టబడినయెడశత్రుఘ్ననియందును చెల్లును. ఇట్లు ఈహస్తములుక్రమముగాసూర్యవంశపురాజులవిషయమందుచెప్పబడెను. ఈహస్తములేయెడమప్రక్కగాకట్టబడునెడచంద్రవంశపురాజులవిషయమునందువినియోగించుననినాట్యశాస్త్రజ్ఞులచేతజెప్పబడుచున్నది.

సప్తసముద్రహస్తానిరూప్యంతే.

శ్లో॥ లవణేక్షుసురాసర్పిదధిక్షీరజలాణకావాః |

ఏతేషాంహస్తకలనావిశేషాత్రప్రతిపాద్యతే॥

తా॥ లవణము, ఇక్షువు, సుర, సర్పి, దధి, క్షీరము-జలము, అనిసముద్రములు ఏడువీనియందుహస్తసందర్భములువిశేషముగాజెప్పబడును.

లవణసముద్రహస్తమ్.

శ్లో॥ ముకుళాఖ్యాకరాచైవవ్యావృతౌచాపవేష్టితౌ |

ప్రయోజ్యౌలవణామ్భాధౌధిషణస్యమతాంతరే॥

తా॥ విరివిగాత్రిప్పబడినముకుళసాస్తములను అధోముఖములుగబట్టి నయెడలలవణసముద్రమందుచెల్లును అనిబృహత్సప్తమతము.

౧-ఇక్షుసముద్రహస్తమ్.

శ్లో॥ అలపద్మాతథాభూతౌఇక్ష్వభాసస్సప్తయుజ్యతే॥

తా॥ అలపద్మహస్తమునుక్రిందచెప్పినప్రకారమేకట్టినయెడఇక్షుసముద్రమందుచెల్లును.

౩-సురాసముద్రహస్తమ్.

శ్లో॥ సజ్జీణాఖ్యపతాకాచత్తథైవగుణమాశ్రితౌ |

సురామ్బుధౌప్రయోక్తవ్యౌశుక్రాచార్యమతాంతరే॥

తా॥ సంకీర్ణాపతాకములను అదేరీతినివిరివిగాత్రిప్పిదిగుమొగములుగాబట్టినయెడసురాసముద్రమందుచెల్లును. అని శుక్రాచార్యులమతము.

౪-సర్పిసముద్రహస్తమ్.

శ్లో॥ సర్పిరభేస్తుచతురౌవాయసూనుమతాంతరే॥

తా॥ సర్పి (నేతి) సముద్రమందుచతురహస్తముచెల్లును, అనిహనుమంతునిమతము.

౫, దధిసముద్రహస్తమ్.

శ్లో॥ త్రిపతాకాభిధౌహస్తా గుణపూర్వపదాశ్రితౌ ।

దధ్యక్షవేప్రయోక్తవ్యో దత్తిలాచార్యసమ్మతౌ॥

తా॥ త్రిపతాకహస్తములను ముందుచెప్పి సరితినబట్టినయెడ దధిసముద్రమందుచెల్లును. అనిదత్తిలాచార్యమతము.

౬, తీరసముద్రహస్తమ్.

శ్లో॥ సర్పశీషాహ్వయాహస్తా యథాపూర్వగుణాశ్రయా ।

తీరసాగరరూపాభేనారదాభిమతోభవత్॥

తా॥ సర్పశీషాహస్తములను మునుపటివలెనేపట్టినయెడ తీరసముద్రమందుచెల్లును అని నారదమహాముని మతము.

౭, శుద్ధోదకసముద్రహస్తమ్.

శ్లో॥ పతాకగుణనంయుక్తౌ పూర్వవన్నిలితౌకృతౌ ।

జలాజ్ఞవేప్రయోక్తవ్యోకోహళాచార్యసమ్మతౌ॥

తా॥ పతాకహస్తములను మునుపటివలెనే విరివిగాదిప్పి క్రిందుముఖముగబట్టినయెడ శుద్ధోదకసముద్రమందుచెల్లును. అనికోహళాచార్యమతము.

ప్రసిద్ధనదీనాంహస్తానిరూప్యంతే.

శ్లో॥ గంగాదీనాంనిజాయేతు వ్యావృత్తశ్చాపవేష్టితః । నదీనా

మపిసర్వాసాంపతాక్సముదాహృతః । గంగాదీనాంవిశేషేణ

తద్గుణాద్యనువర్తనాత్ । హస్తానాంభేదకలనాగురుణాపూర్వ

మీరితాతత్స్వరూపంప్రవక్ష్యామినాట్యాభినయయోగతః॥

తా॥ గంగమొదలైననదులను నిర్ణయించుటయందు ముందరికీచాచి క్రిందుగాబట్టబడిన పతాకహస్తము వినియోగించును. ఆగంగాదినదులకువానివాని విశేషగుణాదులనుబట్టి వర్ణించుటవలన నాట్యాభినయము నందుకొన్నిహస్తములువినియోగింపబడునుగనుక వానిస్వరూపములిచ్చుటచెప్పబడుచున్నది.

గంగాదినదులహస్తములు.

శ్లో॥ గంగాయాంతామ్రచూడస్యాత్సూర్యజాయాన్తురేఖికః । కృ

ష్ణవేణ్యాంసింహమఖోకావేర్యాంచతురఃకరః । పతాకచతు

రాహస్తాసరస్వత్యాంప్రకీర్తితౌ । నర్మజాయాంవిధేయస్యా

త్కరోహ్యర్థపతాకికః । హంసాస్యస్తుజభద్రాయాం శరావ
త్యాంతుబాణకః । సూచీహస్తోవేత్రవత్త్వాం చంద్రభాగార్థ
కేచలః । సరయ్యమపిపద్మాభ్యోభీమరథ్యామరాళకః । నువన్
ముఖనద్యాంచకరోద్ధదతురోమతిః । శుకతుడ్డోపాపనాశ్యాం
యుజ్యతే భావవేదిభః । అనుక్తానాం నదీనాంచ పతాకస్స
ఘ్నయ్యుజ్యతే॥

తా॥ తామ్రచూడహస్తము గంగానదియందును, రేఖాహస్తముయ
హువానదియందును, సింహముఖహస్తముకృష్ణవేణీనదియందును, చతు
రహస్తము కావేరినదియందును, పతాకచతురహస్తములు సరిస్వతీనది
యందును, అర్ధపతాకహస్తము నర్మదానదియందును, హంసాస్యహస్త
ము తుంగభద్రానదియందును, బాణహస్తము శరావతీనదియందును,
అలపగ్నహస్తము సరయూనదియందును, అరాళహస్తము భీమరథీనది
యందును, అథకచతురహస్తము స్వర్ణముఖనదియందును, శుకతుండ
హస్తము పాపనాశనీనదియందును చెల్లును. ఇవిగాకతక్కిననదులయందు
పతాకహస్తముచెల్లును.

౧, ఊర్ధ్వలోకహస్తమ్.

శ్లో॥ భూలోకశ్చభువలోకస్వర్గలోకస్తతఃపరః । జనోలోకస్తపోలో
కస్తత్యలోకాభిధస్తతః । మహాలోకశ్చసప్తేతేలోకాశ్చోర్ధ్వం
సమాశ్రితాః । పతాకోద్వేష్టితముఖః పతేషువినియుజ్యతే॥

తా॥ భూలోకము, భువలోకము, స్వర్గలోకము, జనోలోకము, త
పోలోకము, సత్యలోకము, మహాలోకము, ఇవిమీదియేడులోకము
లు. వీనియందుఁడేద్వేష్టితపతాకహస్తము వినియోగించును.

౨, అథోలోకహస్తమ్.

శ్లో॥ అతలోవితలశ్చైవసుతలశ్చతలాతలః । మహతలఐతిభ్యాశ్చో
రసాతలఐతీరితః । పాతాళశ్చైవసప్తేతేహ్యథోలోకాః । ప్రకీ
ర్తితాః । అథోలోకేషుయుజ్యేత పతాకశ్చాపవేష్టితః॥

తా॥ అతలము, వితలము, సుతలము, తలాతలము, మహతలము, ర
సాతలము, పాతాళము, ఈయేడునుక్రిందియేడులోకములు, వీనియందు
అపవేష్టిత పతాకహస్తము వినియోగించును.

అథపృథ్వీదానాంహస్తానిరూప్యంతే.

౧, అశ్వత్థపృథ్వీహస్తమ్.

శ్లో॥ అలపద్మాశేచితోచేదశ్వత్థేసన్న్యాయజ్యతే॥

తా॥ రెండుఅలపద్మహస్తములను చలింపజేసియెడ అశ్వత్థపృథ్వీ మందుచెల్లును.

౨, కదళీనృథ్వీహస్తమ్.

శ్లో॥ కదళ్యాంశ్లిష్టముకుళో శేచితోద్వేష్టితోభవేత్॥

తా॥ శ్లిష్టముకుళహస్తమును పొడుపుగకవలించి పట్టినయెడకదళీపృథ్వీ మందుచెల్లును.

౩ - ౬ - నారణ్ణలికుచపృథ్వీహస్తమ్.

శ్లో॥ నారణ్ణేవద్మకోశస్సన్న్యన్న్యమికోలికుచేభవేత్॥

తా॥ నారింజచెట్టునందు పద్మకోశహస్తమును, గజనిమ్మచెట్టునందు భ్రమరహస్తమునుచెల్లును.

౪ - ౮ - పనసవిల్వపృథ్వీహస్తమ్.

శ్లో॥ పనసేచతురఃప్రోక్షోబిల్వాశ్చేచతురోభవేత్॥

తా॥ పనసవిల్వపృథ్వీములయందు చతురహస్తముచెల్లును.

౯ - పునాగ్నపృథ్వీహస్తమ్.

శ్లో॥ పతాకచతుర్రాప్రోక్షా పున్నాగతరునిణాయే॥

తా॥ పతాకచతురహస్తములు పొన్నమానియందుచెల్లును.

౧౦-౧౧- మంచారవకుళపృథ్వీహస్తమ్,

శ్లో॥ మంచారేఖండచతురో సందంశోవకుళేక్షవేత్॥

తా॥ ఖండచతురహస్తము మంతారపృథ్వీమందును, సందంశహస్తము వకుళపృథ్వీమందును చెల్లును.

౧౨-౧౬- వజ్రాజ్ఞానపృథ్వీహస్తమ్.

శ్లో॥ పతాకోపటపృథ్వీస్యా దజ్ఞానేసింహవక్త్రకః॥

తా॥ మత్రిన్మానియందు పతాకహస్తమును, ఏరుమద్రిన్మానియందు సింహముఖహస్తమునుచెల్లును.

౧౭-౧౮- పాటలీహింతాలపృథ్వీహస్తమ్.

శ్లో॥ పాటల్యాంశుకతండస్సన్న్యత్ హింతాలేకతర్కరీముఖః॥

తా॥ పాదిరిచెట్టునందుశుకతుండహస్తమును, ఈదాటిచెట్టునందుక
తకారీముఖహస్తమును చెల్లును.

౨౦-పూగవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ పద్మకోకాస్వస్తికాస్యా త్పూగవృక్షనిరూపణే॥

తా॥ రెండుపద్మకోశహస్తములు స్వస్తికములుగ బట్టబడినయెడపో
కరూలియందుచెల్లును.

౨౧-చమ్పకవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ చమ్పకేపూర్వశాస్త్రుజ్ఞై రథోలాంగూలమిష్యతే॥

తా॥ సంపెగమ్రానియందు అథోలాంగూల హస్తమును వినియోగిం
పవలెనని పూర్వశాస్త్రుజ్ఞులచే చెప్పబడెను.

౨౩, ఖదిరవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ అరంసతస్తామ్రచూడోవ్యధః ఖదిరవణానే॥

తా॥ తామ్రచూడహస్తమును మిక్కిలి క్రిందు మొగముగవంచి ప
ట్టునెడసల్లతున్నుచెట్టునందుచెల్లును.

౨౪-శమీవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ శమీవృక్షే సమాఖ్యాతఃకరోయశ్చిష్టకతకరీ॥

తా॥ శిష్టకతకరీహస్తము జమ్మిచెట్టునందుచెల్లును.

౨౫-అశోకవృక్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకౌమణిబంధస్థా సమ్యక్క్రియతాయది । పతాకస్వ
స్తికోహస్తః కథితోభరతాదిభిః । పతాకస్వస్తికోహస్తఃఅ
శోకాభినయేస్మృతః ॥

తా॥ పతాకహస్తములు మనికట్టులందుచేర్చి యడ్డముగా బట్టబడిన
యెడ పతాకస్వస్తికహస్తమగును ఇదిఅశోకవృక్షమునందుచెల్లును.

౨౬-సిందువారవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ సిందువారతరామోజ్యః కరశ్చిష్టమయూరకః॥

తా॥ వావిలిచెట్టునందుశ్చిష్టమయూరహస్తముచెల్లును.

౨౭-ఆమలకవృక్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ తగ్జనీమధ్యమాహస్తతలేసమ్మిశ్రితోయది ।

ఆతరేప్రస్థతాస్సాయం కరోసంయమనామకః ।

సంయమాభిధహసోపీయ తదామీలకేదమే॥

తా॥ తజానీమధ్యములను అరచేతిలో జేర్చితక్కిన వేళ్ళను చాచి పట్టి
ననది సంయమహస్తమాను. ఈహస్తము ఉసిరిక చెట్టునందు చెల్లును.

౨౮-కురవకవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ కతకరీత్రిపతాకాచజ్జేయాకురవకద్రుమే॥

తా॥ కతకరీత్రిపతాకహస్తములు ఎఱ్ఱపువ్వుల గోరంట చెట్టునందు
చెల్లును. ౨౯-కపిత్థవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ అలపద్మాస్వస్తికాచేత్కపిత్థాథేనియుజ్యతే॥

తా॥ అలపద్మహస్తములను స్వస్తికములుగ బట్టినయెడ వెలగమ్రాని
యందు చెల్లును. ౩౦-కేతకీవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ పతాకచతురాభిఖ్యాస్వస్తికాస్మణిబద్ధయోః॥

కేతకీవృక్షభేదేపియుజ్యతేదేవమంత్రినే॥

తా॥ పతాకచతురహస్తములను మణిబంధములందు స్వస్తికములుగ బట్టినయెడ పచ్చమొగలి చెట్టునందు చెల్లును, ఇది దేవమంత్ర సమ్మతము.

౩౧-శింశపావృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ అధకచంద్రాస్వస్తికాస్మాత్ప్రయోజ్యోశింశపాతరా॥

తా॥ అధకచంద్రహస్తములను స్వస్తికములుగ బట్టిన నది ఇరుగుడు
మ్రానియందు చెల్లును. ౩౨-నివృసాలవృక్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ శుకతుండాస్వస్తికాచేన్నిమృసాలేనిరూపితే॥

తా॥ శుకతుండహస్తములను స్వస్తికములుగ బట్టినయెడ జేపమ్రాని
యందును, ఏపమ్రానియందును చెల్లును.

౩౩-పారిజాతవృక్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేపతాకకోహస్తస్తత్రసవ్యేపతాకికః॥

ఉద్వేష్టితకృతోహస్తోత్రిజ్జానః పరికీర్తితః॥

త్రిజ్జానః పారిజాతస్యక్రోడేయదిధృతఃకరః॥

తా॥ ఎడమచేతనుకుడిచేతను పతాకహస్తమును పైకితిప్పి పట్టినయెడ
త్రిజ్జానహస్తమాను. ఈహస్తము లొమ్మిదవకెదురుగ బట్టినయెడ పారిజాత
వృక్షమందు చెల్లును. ౩౪-తింత్రణిజమ్బూవృక్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ తింత్రణ్యానుపిల్వాలోజమ్బూవృషధకపతాకికః॥

తా॥ చింతచెట్టునందు లాంగూలహస్తమును, నేరేడు చెట్టునందు అర్ధ
పతాకహస్తమును చెల్లును.

౩౫-పాలాశరసాలశృంగహస్తమ్.

శ్లో॥ పాలాశేచాధకచంద్రశ్చరసాలేత్రిపతాకికః॥

తా॥ మోదుగుచెట్టునందుఅధకచంద్రహస్తమును, త్రియ్యమామిడి చెట్టునందుత్రిపతాకిహస్తమునుచెల్లును.

అథసింహాదిమృగానాంహస్తానిరూప్యన్తే. ౧-సింహహస్తమ్.

శ్లో॥ దక్షిణేసింహపక్ష్యాస్త్యత్త్వప్యేవౌహస్తతః॥

పతాకమాపమాశ్రిత్యచలత్ప్వవిరళౌజ్జులిః॥

శ్లిష్టసింహముఖస్సాయంసింహార్థేవినియుజ్యతే॥

తా॥ కుడిచేతసింహముఖహస్తమునుబట్టిదానివెనుకతట్టు పతాకహస్తమునుఎడమచేత్తుగలుగబట్టిననదిశ్లిష్టసింహముఖహస్తమనబడును. ఈహస్తముసింహమునందుచెల్లును.

౨-వ్యాఘ్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అధకచంద్రోఢోముఖశ్చేవ్యాఘ్రాధేఃసప్రమ్యయుజ్యతే॥

తా॥అధకచంద్రహస్తమునుఅధోముఖముగబట్టినయెడపెద్దపులియందుచెల్లును.

౩-నూకరహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తమత్స్యహస్తేతుదక్షిణఃకుంభితశ్చలః॥

అస్యాంగుళ్యఃప్రవిరళఃపశ్చానక్షౌయథాక్రమమ్॥

యుజ్యతేస్తబ్ధరోమాధేఃసజ్జీణామకరఃకరః॥

తా॥ముందుచెప్పినమత్స్యహస్తమందుదక్షిణహస్తమునువంచికదలించుచుఇతరహస్తముప్రేళ్ళనైదింటినివిరళముగబట్టిననదిసంజ్జీణామకరహస్తమనబడును. ఈహస్తముపదియందువినియోగించును.

౪-కపిహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తముష్టిహస్తస్తుమధ్యమాంగుష్ఠయోగతః॥

నామ్నాఘోముష్టిమకుళకపేరథేనిరూప్యతే॥

తా॥ ముందుచెప్పినముష్టిహస్తముమధ్యమాంగుష్ఠములచేరికవలన అధోముష్టిమకుళహస్తమనబడును. ఈహస్తముకోతియందువినియోగించును.

౫-భల్లూకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామహస్తేపద్మకోశోఢోముఖత్వముపాశ్రితః॥

దక్షిణేతుపతాకాఖ్యస్తస్యపృష్ఠతలశ్రితః॥

భల్లూకార్థేప్రయోగస్యాత్పద్మకోశపతాకకః॥

తా॥ ఎడమ చేతదిగు మొగముగా పద్మకోశహస్తమునుబట్టి కుడిచేత పట్టబడిన పతాకహస్తమును దానిపైనుంచినయెడ పద్మకోశపతాకహస్తమాను. ఇదిఎలుగుగొడ్డునందు వినియోగించును.

౬, మాంజారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తముష్టిహస్తస్యానామికాంజుప్తయోగతః।

నామ్నాయమగ్ధముకుళో మాంజారేనమ్ప్రియుజ్యతే॥

తా॥ ముందుచేప్పబడిన ముష్టిహస్తముయొక్క అనామికాంగుష్ఠములను జేర్చిపట్టినవది అగ్ధముకుళహస్తమవును. ఈహస్తము పిల్లియందు చెల్లును

౭, చమరీమృగహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేముష్టివృక్షిణేవామణిబంధనమిశ్రితః।

ముద్రాకాథోముఖోముష్టిముద్రాహస్తోయమిరితః।

ముష్టిముద్రాకరశ్చపిచమర్యాంసమ్ప్రియుజ్యతే॥

తా॥ ఎడమచేతముష్టిహస్తమును కుడిచేత ముద్రాహస్తమునుమని కట్టుతో జేర్చి క్రిందు మొగముగాబట్టినయెడ ముష్టిముద్రాహస్తమాను. ఇదిచమరీమృగమునందు వినియోగించును. ౮, గోధాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఊర్ధ్వోకనిష్ఠికాంజుష్టౌ పతాకేకిచ్చిదీరితౌ।

నామ్నాతలపతాకాయం గోధాయాంపుజ్జితోభవేత్॥

తా॥ పతాకహస్తమందు కనిష్ఠికాంజుష్ఠములనుకొంచెముమీదికి ఎత్తి పట్టినయెడతలపతాకహస్తమగును. ఈహస్తము ఉడుమునందు చెల్లును.

౯, శల్యమృగహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తమృగశీషకస్య తజన్యూర్ధ్వప్రసారితౌ।

నామ్నాచంద్రమృగోహస్త శ్శల్యాధేకస్త్రిమృయుజ్యతే॥

తా॥ మునుపుచెప్పిన మృగశీషకహస్తమందు చూడుపుర్రెలు పైకెత్తబడినయెడ చంద్రమృగహస్తమగును. ఇదిశల్యమృగమందు వినియోగించును.

౧౦, కురంగహస్తమ్.

శ్లో॥ కురజ్జేచప్రయోక్తవ్యో మృగశీషకనామకః।

తా॥ మృగశీషకహస్తము జింకయందు చెల్లును.

౧౧, కృష్ణసారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తముష్టిహస్తేతు కనిష్ఠాంగుష్ఠసారణాత్॥

నామ్నాముష్టిమృగోహస్తః కృష్ణసారేప్రయుజ్యతే॥

తా॥ మునుపు చెప్పిన ముష్టిహస్తమందు కనిష్ఠాంగుస్తములనుచాచి పట్టినయెడముష్టి మృగహస్తమాను. ఇది నల్లజింకయందుచెల్లును.

౧౪, గోకర్ణహస్తమ్.

శ్లో॥ ధేనుకణ్ణేనాగబంధౌరేచితౌ యదియోజితౌ॥

తా॥ నాగబంధహస్తములను మీదికిచలింపజేయుచుపట్టినయెడగో కర్ణమృగమునందుచెల్లును. ౧౫, మూషికహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తముకులేహస్తేతజ్జనీసన్ప్రసారితా॥

నామ్నాయంఖిల్లముకుళో మూషికాధేనియుజ్యతే॥

తా॥ మునుపు చెప్పిన ముకుళహస్తమందు చూపుడువ్రేలినిబాగుగ చాచిపట్టినయెడల ఖిల్లముకుళహస్తముఅనబడును. ఈహస్తముఎలు కయందుచెల్లును. ౧౬, గిరికాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తముకులే భూయస్తస్త్వనీకుఞ్చతాయది॥

తిక్ష్ణస్పృసారితః ఖిల్లముకుళోగిరికాథకే॥

తా॥ మునుపు చెప్పిన ముకుళహస్తములనుచూపుడు వ్రేలినివంచితి య్లముగచాచిపట్టినయెడ ఖిల్లముకుళహస్తమాను. ఇదిచిట్టెలుకయందు చెల్లును. ౧౭, శశహస్తమ్.

శ్లో॥ హస్తస్తలపతాకాభ్యోశశ కేతిర్యగాశ్రయః॥

తా॥ వెలికిలబట్టిన పతాకహస్తము అడ్డముగత్రిప్పబడినయెడ కుం దేటియందుచెల్లును. ౧౮, వృశ్చికహస్తము.

శ్లో॥ అధోముఖోరేచితశ్చేత్కర్కటోవృశ్చికేభవేత్॥

తా॥ కర్కటహస్తమును అధోముఖముగ చలింపజేయుచుపట్టినయె డతేలునందుచెల్లును. ౧౯, శునకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకాభిధహస్తేతు కుఞ్చితాచేత్కనిష్ఠికా॥

నామ్నానుధ్యపతాకోయం శునకాధేప్రయుజ్యతే॥

తా॥ పతాకహస్తమందు చిటికెనవ్రేలు ముడుపబడెనేనిమధ్యపతా కహస్తమాను. ఇదికుక్కయందుచెల్లును.

౨౦, ఉష్ణహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోదితాంజలికరేచాంగుష్ఠాకుఞ్చితాయుతౌ॥ వ్రసాది చోద్ధ్వభాగేచచలితౌసోప్యధోముఖః॥ నామ్నాఖిల్లాంజలిర యంఉష్ణాధేసప్రయుజ్యతే॥

తా॥ మునుపుచెప్పిన అంజలిహస్తమందు అంగుష్ఠమలను వంచి చేర్చి పొడుగజూచి అఘోముఖముగ చలింపజేయుచు పట్టినయెడ ఖండాజలిహస్తమగును. ఇది ఒంటెయందు చెల్లును. ౨౧, అజహస్తమ్.

శ్లో॥ శిఖరౌశ్లిష్టవదనౌమేషాశ్ధేనప్రప్యయజ్యతే॥

తా॥ శిఖరహస్తములను ముఖభాగము చేరబట్టినయెడ మేకయందు వినియోగించును. ౨౨, గార్దభహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వఖడ్గాజ్జలౌమిశ్రతుఞ్చితేతర్జనీవ్యయే ।

భిన్నాంజలిరయంనామ్నాగార్దభార్థేనియుజ్యతే ॥

తా॥ మునుపుచెప్పిన ఖండాజలిహస్తమందు తర్జనీద్వయమును జేర్చి వంచి పట్టినయెడ భిన్నాంజలిహస్తమవును. ఇది గాడిదయందు చెల్లును.

౨౩, వృషభహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మధ్యమానామికేఞ్చితుఞ్చితేతలమాశ్రితే । అఙ్గుష్ఠేనో

పరియుతేశేషేద్వేచప్రసారితే । తలసింహకరస్సోయమృష

భాధేనియుజ్యతే॥

తా॥ మధ్యమానామికలను కొంచెము అరచేతి తట్టునకువంచి వాని మీద అంగుష్ఠమును జేర్చి తక్కినరెండువ్రేళ్ళను చాచి పట్టినయెడ తలసింహహస్తమాను-ఇది వృషభార్థమందు వినియోగించును.

౨౪, ధేనుహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మధ్యమావక్రితాయత్ర శేషాన్సర్వేప్రసారితాః ।

ధేనాయోజ్యోయన్త్రభేదేభవేత్సక్కిర్ణముద్రకః॥

తా॥ నడిమివ్రేలినివంచి తక్కినవ్రేళ్ళను చాచి పట్టినయెడ సంకీర్ణముద్రహస్తమాను. ఇది ఆవునందును, యంత్రభేదమునందును చెల్లును.

అథ పక్షిభేదహస్తానిరూప్యంతే.

౧, పారావతహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పారావతేకపోతాఖ్యకరస్సౌత్పుజ్ఞితాకృతిః॥

తా॥ కపోతహస్తమును పుంఖితాకారముగ బట్టినయెడ పావురాయియందు వినియోగించును.

౨, కపోతహస్తమ్.

శ్లో॥ కపోతస్థిర్నగాకారః కపోతేనియుజ్యతే॥

తా॥ కపోతహస్తమును అడ్డముగాబట్టినయెడలడవిచావురాయియందువినియోగించును.

3, శశాదనహస్తమ్.

శ్లో॥ బ్రహ్మక్తుకతుండన్యాచ్ఛశాదననిరూపణే॥

తా॥ బ్రహ్మక్తుకతుండహస్తముడేగయందువినియోగించును.

౪, ఉలుకహస్తలక్షణమ్,

శ్లో॥ గజదంతోన్లిప్తముఖాసజ్జీర్ణగజనస్తకః॥

సజ్జీర్ణగజనస్తోయములూకాధేనియుజ్యతే॥

తా॥ గజదంతహస్తముల మొసలను జేర్చిపట్టినయెడ సంకీర్ణగజదంతహస్తమవును. ఇదిగుడ్లసూబయందుచెల్లును,

౫, గండభేరుండహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మణిబంధోసమాన్లిప్తవద్ధచన్ద్రావభౌముఖా॥

సర్వాజుశ్యస్తువిరళానామాస్త్యస్తీకచన్ద్రకః॥

గండభేరుండకాఖ్యస్యవినియోగఃప్రకీర్తితః॥

తా॥ అర్థచంద్రహస్తములను అభోముఖములుగ మనికల్లుచేరపట్టి వ్రేళ్లనువిరళములుగాజేసినయెడ స్వస్తీక చంద్రహస్తమనబడును. ఇది గండభేరుండపక్షియందు వినియోగింపబడును.

౬, చాతకహస్తమ్,

శ్లో॥ లాఙ్గాలశ్చతకేభూయాత్పృష్ఠితత్వముపాశ్రితః॥

తా॥ లాంగూలహస్తమును పుంఖితముగ బట్టినయెడ చాతకపక్షియందుచెల్లును,

౭, కుక్కుటహస్తమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తభృమరోభూయాత్ప్రచూడనిరూపణే॥

తా॥ మునుపుచెప్పబడినభృమరహస్తమే కోడియందువినియోగించును.

౮, పికహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అరాళఃపుష్పితాకారః కోకిలాధేనియుజ్యతే॥

తా॥ అరాళహస్తమునుపుంఖితముగ బట్టినయెడ చాతకపక్షియందుచెల్లును.

౯, వాయసహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ భరతార్ణవసమ్ప్రాక్తభృమరాంగుష్ఠకస్తథా॥

అగ్రభాగేనతజ్జాన్యః మిలితోయదిపుష్టితః ।

సందంశముకుళోభూయా ద్వాయసాధేనియుజ్యతే॥

తా॥ భరతార్ణవమందు చెప్పబడియుండెడి భృమరహస్తాంగుష్ఠము చూపుడువ్రేలితోజేర్చి పుంఖితముగ ఎదుటబట్టబడినయెడ సందంశము కుళహస్తమనబడును. ఇది కాకియందువినియోగించును.

౧౦, కురరహస్తమ్.

శ్లో॥ కురరాభ్యేపవిద్ధాభ్యోనూచిరేవప్రయుజ్యతే॥

తా॥నూచిహస్తముఅపవిద్ధముగపట్టబడినయెడకురరపక్షియందుచెల్లును.

౧౧, శుకహస్తమ్.

శ్లో॥ శుకతుండోప్రయోక్తవ్యో శుకార్థేపుష్టితాకృతిః॥

తా॥ శుకతుండహస్తమును పుంఖితాకారముగబట్టినయెడ చిలుకయందు వినియోగించును.

౧౨, సారసహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ముకుళేతుకనిస్తాపి కిచ్చద్వక్రితభావతః ।

నామ్నాప్రదేశముకుళో యోజ్యోయంసారసార్థకే ॥

తా॥ ముకుళహస్తముసందలిచిటికెనవ్రేలుకొంచెము వంకరగాపట్టబడినయెడ ప్రదేశముకుళహస్తమాను. ఇదిసారస పక్షియందు వినియోగించును.

౧౩, బకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ తజ్జాన్యంగుష్ఠసంయోగే మధ్యమానామికాపిచ ।

ప్రసారితేకనిస్తాచేద్వక్రితాతలమాశ్రితా ।

నామ్నాసక్ష్మీణహస్తోయం శుక్రాచార్యమతోదితః ।

పికార్థేమంత్రభేదేషు యోజ్యస్సక్ష్మీణహంసకః॥

తా॥ తజ్జానీఅంగుష్ఠములనుజేర్చి మధ్యమానామికులను చాచికనిష్ఠను అరచేతిలోమడిచిపట్టినయెడ సంక్ష్మీణహంసహస్తమనబడును. ఇదిశుక్రాచార్యనిమతము. ఈహస్తము వక్రుకొంగయందున, మంత్రభేదమునందునుచెల్లును.

౧౪, క్రౌంచపక్షిహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వాలపద్మహస్తేతు కనిస్తాతలకుచ్చితా ।

తీనాలపద్మహస్తోయం క్రౌంచార్థేనస్మయ్యుజ్యతే॥

తా॥ ముందుచెప్పిన అలపద్మహస్తమందు చిటికెనవ్రేలు అరచే
తిలోవంచబడినయెడ లీనాలపద్మహస్త మనబడును. ఇదిక్రొంచపక్షి
(గ్రుడ్డికొంగ.) యందువినియోగించును,

౧౫, ఖద్యోతహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అంగుష్ఠోమధ్యమాయాస్య దగ్రపర్వనిపీడితః ।

ముఖహంసకరస్సోయం ఖద్యోతాథేకపవిర్ధకః ॥

తా ॥ బొటనవ్రేలిచే నడిమివ్రేలికొనగనుపు ఒరయునట్లు అపవిర్ధ
ముగబట్టినయెడ ముఖహంస హస్తమవును. ఇది మిడుగురుపురుగునం
దు వినియోగించును.

౧౬, భ్రమరహస్తమ్.

శ్లో॥ ఆపరభ్రమరహస్తో భృంగాగ్ధేయదిపుంఖతః ॥

తా॥ ఇతిరమైనభ్రమరహస్తమునుపుంఖతముగబట్టినయెడతుమ్మెద
యందువినియోగించును,

౧౭-మయూరహస్తమ్,

శ్లో॥ మయూరాథేకప్రయోజ్యస్యాస్మయూరోపుంఖతోయది॥

తా॥మయూరహస్తమునుపుంఖతాకారముగబట్టినయెడ నెమిలియం
దువినియోగించును,

౧౮-హంసహస్తమ్,

శ్లో॥ హంసాస్యోపిప్రయోజ్యస్యాత్ హంసాథేకస్పృతకోవిదైః॥

తా॥మునుపుచెప్పినహంసాస్యహస్తముహంసపక్షియందువినియోగించును

౧౯-చక్రవాకహస్తమ్,

శ్లో॥ అలపద్మాపుష్టితాచేచ్ఛక్రవాకేనియుజ్యతే॥

తా॥ అలపద్మహస్తములనుపుంఖతములుగబట్టినయెడ చక్రవాకపక్షి
యందువినియోగించును,

౨౦-కోయప్టికహస్తలక్షణమ్,

శ్లో॥ అరాళోదక్షిణేవామేపతాకేనవిమిశ్రితః॥

నాన్నారాళపతాకోయంకోయప్టికనిరూపణే॥

తా ॥ కుడిచేతిఅరాళహస్తమునుఎడమచేతిపతాకహస్తముతోజేర్చి
పట్టినయెడఅరాళపతాకహస్తమగును,ఇదికోయప్టికమనెడిపక్షియందువి
నియోగించును,